

מכון ירושלים לחקר ישראל
מייסודה של קרן צ'רלס ה' רבסון

שיח'י-ג'ראח – הערכת מצב

**השלכותיה האסטרטגיות של התיישבות יהודית
בשכונה ערבית במזרח-ירושלים**

יצחק רייטר וליאור להרס

תשע"א, 2010

מחקרי מכון ירושלים לחקר ישראל מס' 403

שיח' - ג'ראח – הערכת מצב

השלכותיה האסטרטגיות של התיישבות יהודית בשכונה ערבית במזרח-ירושלים

יצחק רייטר וליאור להרס

© 2010, מכון ירושלים לחקר ישראל

בית חי אלישר

רח' רד"ק 20, ירושלים 92186

© 2010, The Jerusalem Institute for Israel Studies

The Hay Elyachar House

20 Radak St., 92186 Jerusalem

<http://www.jiis.org.il>

E-mail: machon@jiis.org.il

על המחברים

יצחק רייטר – עמית בכיר במכון ירושלים לחקר ישראל. חבר בסגל המכללה האקדמית אשקלון, החוג למדעי המדינה. פרופ' רייטר מלמד בתכנית לחקר סכסוכים ויישובם באוניברסיטה העברית בירושלים ומשמש עמית מחקר בכיר במכון טרומן. מתמחה בנושאים: סכסוכים במקומות קדושים, ערביי ישראל, פוליטיקה מזרח-תיכונית ומשפט מוסלמי. בין ספריו: *מלחמה, שלום ויחסים בינלאומיים באסלאם בן-זמננו: פתוות בנושא שלום עם ישראל* (ירושלים, מכון ירושלים לחקר ישראל, 2008).

ליאור להרס – חוקר במכון ירושלים לחקר ישראל. בעל תואר מוסמך בחוגים יחסים בינלאומיים ולימודי המזרח התיכון באוניברסיטה העברית בירושלים. כתב את עבודת המאסטר על "יזמי שלום פרטיים בתהליכי יישוב סכסוכים". כמו כן, מרכז קבוצות מחקר במכון ון-ליר.

תוכן העניינים

7	תקציר
11	מבוא
13	חלק א' – רקע היסטורי, מדיני ומשפטי
13	1. תולדות השכונות שיח'-ג'ראח ושמעון הצדיק
18	2. גיוס סמלי המורשת והקדושה
20	3. המשמעות הגיאוגרפית-פוליטית של השכונה
21	4. היבטים קנייניים ומשפטיים שהביאו לפינוי משפחות פלסטיניות
25	5. פינוי דיירים פלסטיניים
27	6. היבטים משפטיים הנוגעים לנכסים במזרח-ירושלים ובמערבה
33	7. התיישבות יהודית בלב שכונות ערביות במזרח-ירושלים
36	חלק ב' – השלכות אסטרטגיות ומדיניות
	1. פתיחת תיקי 1948 בסוגיית השבת רכוש של פלסטינים במערב-ירושלים ובישראל
36	2. כבילת ידי הממשלה במו"מ להסדר אפשרי בירושלים
42	3. דה-לגיטימציה של ישראל
43	4. פגיעה בהישגים מדיניים של ישראל בסוגיית ירושלים
50	5. הוספת מוקד של מתח בעיר
52	
55	חלק ג' – דרכי פעולה אפשריות של הממשלה
59	סיכום
60	נספחים

תקציר

בספטמבר 2010 דחה בית המשפט העליון ערעורים של פלסטינים לבעלות על 57 חלקות בשכונת שיח-ג'יראח בירושלים, בהן מתגוררות עשרות משפחות פלסטיניות עוד מימי השלטון הירדני במזרח-ירושלים, וקיבל את הטענה שהבעלות על הקרקע היא יהודית. החלטה זו מצטרפת לפסיקות קודמות שהניחו את הבסיס המשפטי לפינוי משפחות פלסטיניות בשני מתחמים סמוכים ולהתיישבות יהודית בשכונה. קביעת בית המשפט העליון היא חוליה נוספת בשרשרת ארוכה של אירועים והליכים, אשר עולים כנראה בקנה אחד עם זכויות-קניין פרטיות, אך עומדים בקונפליקט ברור עם האינטרסים המדיניים של ישראל.

מטרתו של מסמך זה לנתח את השלכותיה האסטרטגיות של ההתיישבות היהודית בלב שכונת שיח-ג'יראח על אינטרסים חיוניים של מדינת-ישראל. הוא בוחן גם את הכלים השונים שבידי הרשויות בבואן לפעול בתחום זה ומציג בפני מקבלי ההחלטות את הצורך לגבש דרך-פעולה שתעלה בקנה אחד עם האינטרסים של מדינת-ישראל.

ההתיישבות היהודית בשכונת שיח-ג'יראח (במתחמים הסמוכים לקבר "שמעון הצדיק") מייצגת תהליך מתרחב של התיישבות יהודית בלב שכונות ערביות במזרח-ירושלים, המתבסס בחלקו על מימוש זכויות-קניין פרטיות של יהודים. היו אמנם מקרים ספורים קודמים של מימוש זכויות בעלות על רכוש יהודי בשכונה ערבית במזרח-ירושלים, אולם בשכונת שיח-ג'יראח מדובר בניסיון לפנות שני מתחמים, בהם מתגוררות זה מכבר עשרות משפחות פלסטיניות.

לשיח-ג'יראח נודעת משמעות היסטורית של זהות לאומית ודתית, הן לפלסטינים והן ליהודים, ומשמעות זו מגויסת בסכסוך הנוכחי על-ידי שני הצדדים. מיקום השכונה בין מזרח העיר למערבה – על אם הדרך בין העיר העתיקה להר הצופים ולצפון-מזרח העיר ובסמוך לקונסוליות ולמרכזים של ארגונים בינלאומיים – מקנה לה חשיבות גיאו-פוליטית עירונית ובינלאומית מיוחדת.

בשנת 1956 החליטו ממשלת ירדן וסוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם (אונר"א) לשפן בשכירות 28 משפחות של פליטים פלסטינים במתחם-מגורים שנבנה על אדמות שהיו בבעלות שני ועדים יהודיים לפני 1948 ונוהלו לאחר מכן ע"י "האפוטרופוס הירדני על רכוש האויב". ב-1972 הורה האפוטרופוס (הישראלי) הכללי לשחרר את

הנכס ולרשום את הקרקע על שם הוועדים היהודיים, אשר תבעו מצדס דמי-שכירות ממשפחות הפליטים שהחזיקו בה. משנות ה-90 החלו שני הוועדים היהודיים (ועמם עמותת ההתיישבות "נחלת שמעון" שקיבלה מהם זכויות בנכס) להגיש תביעות משפטיות לפינוי הדיירים הפלסטינים, וזאת כחלק מתכנית נרחבת לבנייה ולהתיישבות יהודית בשיח-ג'ראח. הליכים אלה הובילו לפסקי-דין שבעקבותיהם פונו כבר ארבע משפחות פלסטיניות שהתגוררו במקום. נגד משפחות נוספות תלויות ועומדות תביעות משפטיות דומות. במתחם סמוך, הנקרא "אום הארון", יש עשרות יחידות-דירה בהן מתגוררים פליטים פלסטינים בשכירות מוגנת והאפוטרופוס הכללי קבע כי גם הן בבעלות יהודית. עמותות ההתיישבות יהודיות פועלות לרכוש בתים אלה, ומשפחה יהודית ראשונה כבר התיישבה באחד מהם.

ההתיישבות היהודית בשיח-ג'ראח מתבצעת על-ידי גופים פרטיים הפועלים למימוש זכויותיהם הקנייניות באמצעים משפטיים וקובעים בשטח עובדות שאינן עולות בקנה אחד עם האינטרסים החיוניים של מדינת-ישראל. שכן התיישבות זו עלולה להשפיע על האינטרסים האסטרטגיים של מדינת-ישראל בתחומים הבאים:

1. פתיחת תיקי 1948:

לישראל אינטרס חיוני לשמור על כך שמסגרת הדיון במו"מ עם הפלסטינים תתייחס לסוגיות 1967 ולא לסוגיות 1948. האינטרס הישראלי ביחס לרכוש הפליטים הוא ליצור משוואה של ויתור הדדי על רכוש שאבד כתוצאה מן הסכסוך – בין אם פלסטיני ובין אם יהודי. מימוש נכסים יהודיים בשכונת שיח-ג'ראח בפרט ובמזרח-ירושלים בכלל, **עלול להביא לפתיחת "תיקי 1948" וכך לעורר ולעודד את תביעת ההשבה של רכוש הפליטים בחלקה המערבי של ירושלים**. אי-שוויון בין יהודים לערבים בסוגיית השבת הרכוש שננטש במלחמת העצמאות, אינו יכול להתקבל על-ידי הקהילה הבינלאומית ומדינת-ישראל לא תוכל להסבירו.

2. כבילת ידי הממשלה במו"מ:

ההתיישבות היהודית בשיח-ג'ראח עלולה **לכבול את ידי הממשלה בדרך להשגת הסדר עם הפלסטינים ולהערים מכשולים נוספים על קידום התהליך המדיני**. שכן ההתיישבות היהודית בלב שכונות ערביות בכלל ובשיח-ג'ראח בפרט, עלולה לסכל פשרה ישראלית-פלסטינית בירושלים בהסדר הקבע, בהתבסס על חלוקת הריבונות בין שכונות יהודיות לשכונות ערביות ("מתווה קלינטון"). נוסף על כך, פינוי משפחות פלסטיניות יוצר מוקד-חיכוך נוסף בשורה של מוקדים אחרים בירושלים

(כמו סילואן-עיר דוד; ראס אל-עמוד) ומחוצה לה, אשר מפריעים ליצור אקלים מתאים לקידום המשא ומתן בין ישראל לפלסטינים.

3. דה-לגיטימציה של ישראל:

פינוי משפחות פלסטיניות ויישוב יהודים במקומן, בלב שכונה ערבית ותחת כיסוי תקשורת נרחב, **נותנים נשק נוסף בידי גורמים המבקשים לפגוע בלגיטימיות של ישראל הנתפסת כמפרה זכויות אדם**. פינוי כזה, גם אם הוא נתמך בהחלטה שיפוטית, מעורר ביקורת בדעת הקהל העולמית ופוגע בתדמיתה של ישראל גם בקרב מדינות המערב, ובכלל זה מדינות ידידותיות כארצות הברית, שכן הוא מבליט תופעה אי-שוויונית של מימוש זכויות יהודים על קניין שהיה להם לפני 1948, בעוד שתושבי העיר הערבים אינם יכולים לעשות כן לגבי רכושם במערב העיר ובישראל בכלל.

4. פגיעה בהישגים מדיניים ישראלים בסוגיית ירושלים:

ההתיישבות היהודית בשיח-ג'יראח עלולה להביא **לכרסום הנכונות של הקהילה הבינלאומית ושל הצד הפלסטיני למשא ומתן להשלים עם קיומן של שכונות יהודיות במזרח-ירושלים ועם קיום זכויות ישראליות באגן הקדוש**. תוצאה אפשרית היא נסיגה מההסכמה הפלסטינית שניתנה בסבבים הקודמים של המו"מ לריבונות ישראלית בשכונות יהודיות במזרח העיר בהסכם הקבע, בהתאם ל"מתווה קלינטון". סוגיית שיח-ג'יראח מחזקת את נטייתם של גורמים בינלאומיים לכרוך את המחלוקת על ההתיישבות היהודית בשכונה זו עם המחלוקת על הבנייה בשכונות יהודיות שמעבר לקו הירוק ועם הריבונות באגן הקדוש של ירושלים. **בנוסף לכך יש בפעולות התיישבות אלו כדי לערער על יכולתה של ישראל לשלוט באזורים רגישים בירושלים**, ועל יכולתה לכלכל בתבונה את האינטרסים המגוונים של הדתות והקהילות השונות המיוצגות בה. מכאן שסוגיית שיח-ג'יראח עלולה לפגוע באינטרסים המדיניים של ישראל לגבי מזרח-ירושלים.

5. הוספת מוקד של מתח בעיר:

ההתיישבות יהודים בשיח-ג'יראח, תוך פינוי פלסטינים מן השכונה, **מוסיפה שמן למדורת המתרחשות הביטחונית והחברתית במזרח-ירושלים**. היא מוסיפה גם מוקד חיכוך פנים-ישראלי (הפגנות מדי יום שישו של יהודים וערבים) ומעמיסה על משאבי הביטחון והשיטור של העיר. קיומו של עוד מוקד חיכוך ואלמות עלול לחזק את הדימוי השלילי של העיר ואת מיצובה כעיר של ריב ומדנים.

דרכי-פעולה אפשריות של הממשלה

להתיישבות היהודית בלב שכונות ערביות יש השלכות משמעותיות על אינטרסים ישראליים חיוניים. המציאות המורכבת והטעונה שנוצרה בשטח אינה יכולה להימסר לטיפולם ולשיקולם של גופים פרטיים. חרף הסטאטוס המשפטי-קנייני של החלקות הנידונות, יש בידי הממשלה כלים משפטיים ומנהליים לפעולה בהתאם לאינטרסים של מדינת-ישראל. ניסיון העבר מלמד כי שהממשלה אף נקטה בצעדים כאלה במקרים בהם דיני הקניין הפרטי עמדו לקבוע עובדות שהיה בהן כדי לגרום נזק לאינטרסים של ישראל.

אפשרויות הפעולה המרכזיות שבידי הממשלה הן:

1. הפקעת נכסים ("רכישה לצורכי ציבור") ופיצוי הבעלים, כדי לאפשר לממשלה להפעיל את שיקול-דעתה באשר לשימוש בהם;
2. מניעת פינוי משפחות פלסטיניות ומניעת אכלוס יהודים בלב שכונות ערביות במזרח-ירושלים – כפי שהמליצו כבר בעבר יועצים משפטיים לממשלה – מחשש לסיכון שלום הציבור ולהפרת הסדר הציבורי;
3. תיקון חוק הסדרי משפט ומנהל (נוסח משולב) תש"ל-1970 כך שייתן לאפוטרופוס הכללי שיקול-דעת בדבר שחרור נכסים בעתיד;
4. פעולות לעצירת הליכי תכנון ובנייה יהודית בשכונות ערביות;
5. בחינה מחדש של סיוע ותמיכה ממשלתית לפעולות התיישבות בשכונות ערביות.

לאור האמור לעיל, אנו מציעים כי ממשלת ישראל תשקול מחדש את נושא ההתיישבות היהודית בלב שכונות ערביות במזרח-ירושלים ותגבש מדיניות ברורה לעניין זה, תוך נתינת דעתה להשלכות שיוצרת ההתיישבות היהודית בשכונות שיח'-ג'ראח על האינטרסים של מדינת-ישראל, כפי שיפורטו במסמך זה. כמו כן אנו ממליצים שהממשלה תשקול את דרכי הפעולה שביכולתה לנקוט בעניין זה.

מבוא

ההתיישבות היהודית בשכונת שיח' ג'ראח כרוכה בין השאר בפינוי משפחות-פליטים פלסטיניות והיא מייצגת תהליך מתרחב של התיישבות יהודית בלב שכונות ערביות במזרח-ירושלים. תהליך זה מתבסס בעיקר על הליכים משפטיים למימוש זכויות-קניין פרטיות של יהודים. היו בעבר מקרים ספורים של מימוש הבעלות על רכוש יהודי בשכונה ערבית, אולם בשיח' ג'ראח מדובר בניסיון לפנות שני מתחמים, בהם מתגוררות עשרות משפחות פלסטיניות.¹ סילוק הדיירים בכוח על-ידי המשטרה ומצוקת המפונים, זוכים לסיקור רחב בתקשורת העולמית ומעוררים אמפתיה למפונים והתנגדות לפעולות ישראל, כולל הפגנות של ישראלים המתנגדים לכך.

שכונת שיח' ג'ראח היא מצד אחד משל לתופעה הולכת ומתרחבת, ומצד שני היא נושאת היבטים משפטיים והיסטוריים ייחודיים.

מטרת מסמך זה היא להציג את הסוגיות העקרוניות של ההתיישבות בשכונות ערביות במזרח-ירושלים ואת השלכותיהן האסטרטגיות, ולבחון את ההשלכות של מימוש זכויות-קניין של יהודים בלב שכונות ערביות על האינטרסים החיוניים של מדינת ישראל. כמו כן מציג המסמך את האפשרויות שיש בידי הממשלה לנקוט בהתייחס לתופעה זו.

החלק הראשון של העבודה מציג את הרקע ההיסטורי, המדיני והמשפטי של הסוגיה מן ההיבטים הבאים: תולדות השכונות שיח' ג'ראח ושמעון הצדיק; גיוס סמלי המורשת והקדושה במקום; החשיבות הגיאוגרפית של השכונה; היבטים קנייניים ומשפטיים שהביאו לפינוי משפחות פלסטיניות ממקום מגוריהן; היבטים משפטיים הנוגעים לנכסים הנמצאים במזרח ירושלים ובמערבה; ההתיישבות היהודית בלב שכונות ערביות במזרח-ירושלים.

¹ מקרים של מימוש בעלות יהודית היו בעבר ברובע המוסלמי, בסילואן ובראס אל-עמוד. ראו למשל המקרה בסילואן שבו עמותת אלע"ד ביקשה להתיישב בבית משפחת עיזולאן שהוקם על קרקע שהיתה לפני 1948 בבעלות פיק"א – חברה להתיישבות יהודית שהוקמה ע"י הברון רוטשילד: נ. שרגאי, "סדקים בבית הזכוכית", *הארץ*, 27.7.1998. על מקרה של מאמץ התיישבות בראס אל-עמוד, שהתבסס על טענה לגבי רכוש יהודי שנרכש ב-1887 ע"י "כולל חב"ד" ו"כולל ווהלין", ראו: ש. ברקוביץ, *מלחמות המקומות הקדושים* (ירושלים: הד ארצי ומכון ירושלים לחקר ישראל, 2000), עמ' 193.

במקרים אחרים התבססה ההתיישבות היהודית על רכישת בתים במישרין או באמצעות אנשי-קש או ע"י הכרזה על נכס כנכס נפקדים.

החלק השני עוסק בהשלכות האסטרטגיות של סוגיית שיח-ג'יראח, ובכלל זה: פתיחת תיקי התביעות על רכוש שננטש ב-1948; כבילת ידי הממשלה בהשגת פשרה מדינית; התרומה לדה-לגיטימציה של ישראל והפגיעה בתדמיתה בעולם; פגיעה בהישגים מדיניים של ישראל בסוגיית ירושלים; יצירת מתחים חברתיים וביטחוניים. נסיים את העבודה בהצגת אפשרויות הפעולה של הממשלה.

חלק א' – רקע היסטורי, מדיני ומשפטי

1. תולדות השכונות שיח' ג'ראח ושמעון הצדיק

השכונה הערבית "שיח' ג'ראח" היתה במקור כפר שנקרא על שם חוסאם א-דין אל-ג'ראחי, רופאו של צלאח אל-דין – המצביא המוסלמי שצבאו שחרר את ירושלים במאה ה-12 מידי הצלבנים.² האיש זכה לכינוי "ג'ראח" (جراح), שמשמעותו בערבית מרפא ומנתח והוא נקבר בכניסה לכפר. באתר הקבר הוקמה "זאויה" – מבנה פולחן צופי – וזו הפכה מוקד-משיכה למתפללים ומבקרים. בספר שפרסם ההיסטוריון והשופט הירושלמי מוג'יר א-דין בסוף המאה ה-15, הוא מכנה את האתר "זאוית א-ג'ראחיה" וטוען שלצדו נמצאים קברים של לוחמי-קודש נוספים.³

בשלהי המאה ה-19 הוקם במקום מסגד עם צריח.⁴ בשליש האחרון של המאה ה-19 החל מעבר של אוכלוסייה מוסלמית מן העיר העתיקה אל מחוץ לחומות והמשפחות המוסלמיות הנכבדות והאמידות של ירושלים הקימו במקום מבנים שיצרו גרעין לשכונת "שיח' ג'ראח". על פי המפקד העות'מאני שנעשה ב-1905, התגוררו ברובע "שיח' ג'ראח" 167 משפחות מוסלמיות.⁵

המבנה הראשון בשכונה היה "קצר אל-מופתי", שצוין במפות מאז שנות ה-40 של המאה ה-19 ושימש מעון הקיץ של משפחת חוסייני. בסוף המאה ה-19 שופץ המבנה ע"י השיח' טאהר אל-חוסייני, המופתי החנפי של ירושלים באותה תקופה, שהפך אותו לווילה מפוארת.⁶ בבית זה גדל גם בנו, [חאגי] אמין אל-חוסייני, שכהן בתקופת המנדט

² ז. וילנאי, אנציקלופדיית וילנאי לירושלים, כרך שני (ירושלים: הוצאת אחיעבר, 1993), עמ' 1152-1153;

ב. ספפרוד וסטר, ירושלים שלנו (כפר-סבא: אריאל, 1992), 76.

³ הגיאוגרף האמריקאי אדוארד רובינסון כתב על המקום ב-1838 וסיפר שליד הקבר נמצא ח'אן ובו אורות. המקום מופיע במפת ון דה-ולדה ב-1858 וגם ד"ר נוימן (1877) מזכיר אותו כקבר של קדוש מוסלמי. ראו: וילנאי, אנציקלופדיית וילנאי לירושלים, כרך שני, עמ' 1152-1153. י. בן-אריה, עיר בראי התקופה: ירושלים החדשה בראשיתה (ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשל"ט), עמ' 85. ר. קרק וש. לנדמן, "היציאה המוסלמית מחוץ לחומות ירושלים בשלהי התקופה העות'מאנית", בתוך: א. שאלתיאל (עורך), פרקים בתולדות ירושלים בזמן החדש (ירושלים: יד יצחק בן צבי: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1981), עמ' 175.

⁴ בן-אריה, עמ' 85. ד. קרויאנקר, אדריכלות בירושלים: הבנייה הערבית מחוץ לחומות (ירושלים: בית הוצאה כתר, 1991), עמ' 183. ראו נספחים 3 ו-12.

⁵ קרק ולנדמן, "היציאה המוסלמית", 205. רובע שיח' ג'ראח כלל את שכונת "החוסיינים" (מתחם דרומי למסגד שיח' ג'ראח, הנתפס היום כחלק משכונת שיח' ג'ראח) ואת השכונות ואדי אל-ג'יו ובאב אל-סאהרה.

⁶ קרק ולנדמן, "היציאה המוסלמית", עמ' 182, 191-194. קרויאנקר, אדריכלות בירושלים, עמ' 68.

הבריטי בתפקיד "המופתי הגדול" – מנהיגים של הערבים תושבי הארץ, נשיא המועצה המוסלמית העליונה ויו"ר הוועד הערבי העליון.⁷

גם חאגי' רשיד אל-נשאשיבי, בן למשפחה היריבה למשפחת אל-חוסייני, בנה במקום בית מפואר ובעקבותיו בנו במקום גם אישים נוספים ממשפחת נשאשיבי ולאחר מכן גם בני משפחת ג'אראלה ומשפחות נוספות.⁸ שני מבנים מפוארים וחשובים נוספים שנבנו בשכונה באותן שנים היו הווילה של רבאח אפנדי אל-חוסייני, שנרכשה לאחר מותו ע"י אנשי המושבה האמריקאית ומשמשת היום את מלון אמריקן קולוני והווילה של אסמאעיל ביי אל-חוסייני, שזכתה לכינוי "אורינט האוס" ושימשה בשנות ה-80 וה-90 של המאה ה-20 מוקד פעילות של אש"ף במזרח-ירושלים (משמשת כיום כמשרד של ארגון הבריאות העולמי, WHO).⁹

שיח' ג'ראח התפתחה אמנם במאה ה-19 כשכונה שמחוץ לחומות ירושלים העתיקה, אך זכתה למעמד חשוב מבחינת המורשת הלאומית הפלסטינית, בזכות העובדה שהתגוררו בה בני המשפחות הפלסטיניות הנכבדות והחשובות בתקופת המנדט ואישים כמו המופתי אמין אל-חוסייני, ראש עיריית-ירושלים ראעיב נשאשיבי, ההיסטוריון ג'ורג' אנטוניוס והסופר אסעאף נשאשיבי, שהם סמלי-זהות פלסטיניים ממדרגה ראשונה.¹⁰

⁷ א. פפה, אצולת הארץ: משפחת אל-חוסייני (ירושלים: מוסד ביאליק, 2002), 125.

⁸ משפחות נוספות: אל-עראף, אל-ח'טיב, מוראד, דג'אני והנדיה.

בן-אריה, עמ' 476-477. קרויאנקר, עמ' 159. קרק ולנדמן, 191-192.

S. Tamari, *Jerusalem 1948* (Jerusalem: Institute of Jerusalem Studies and Badil, Resource Center, 1999), 55.

⁹ קרק ולנדמן, עמ' 200-201. על וילת אסמאעיל ביי אל-חוסייני ראו: קרויאנקר, עמ' 177-178. על פי קרויאנקר, בוילה זו נערכה קבלת-פנים לקיסר וילהלם בעת ביקורו בירושלים ב-1898 ובשנת 1952 נפתח בה אחד המלונות היחידים בירושלים המזרחית. על הווילה של רבאח אפנדי אל-חוסייני ראו: קרויאנקר, 177-182. קרויאנקר טוען שהמבנה הוקם בין השנים 1865-1876 ונמכר למשפחת ספפורד האמריקאית ב-1881. על וילה רבאח אפנדי נכתב גם בספר הזיכרונות של סירין אל-חוסייני שהיד: ס. אלחוסייני-שהיד, *ירושלמית* (תל-אביב: אנדלוס, 2006), 14-15. ראו נספחים 13 ו-16.

ראו גם:

R.Kark and M.Oren-Nordheim, *Jerusalem and its Environs: Quarters, Neighborhoods, Villages,*

1800-1948 (Jerusalem: Hebrew University Magnes Press, 2001), 123.

¹⁰ R.Kark and Oren-Nordheim, 121. ד. רובינשטיין, "האצולה הנשכחת", *עתמול*, גיליון 187, מאי 2006. קרק ולנדמן טוענים שעם התפתחותה של השכונה ניתן היה להבחין בין החלק המזרחי והצפוני שלה, שהיה יוקרתי יותר, לבין החלק המערבי שבו הבתים היו קטנים יותר; ראו: קרק ולנדמן, 191-192. על ביתו של נשאשיבי בשיח' ג'ראח ראו:

N. E. Nashashibi, *Jerusalem's Other Voice* (Exeter: Ithaca Press, 1990), 15.

על ביתו של אסעאף נשאשיבי ועל האיש, ראו: קרויאנקר, עמ' 297; ונספח 14.

בשליש האחרון של המאה ה-19 קמה שכונת-מגורים יהודית סביב אתר יהודי קדוש, שנחשב על פי המסורת לקברו של שמעון הצדיק. שמעון הצדיק היה כוהן גדול שחי בירושלים בתקופה היוונית של ימי בית שני והיה "משיירי כנסת הגדולה"¹¹. הוא מוזכר בתלמוד כמי שקיבל את פני אלכסנדר מוקדון בבואו לארץ במאה הרביעית לפנה"ס. המשנה מייחסת לו את האמירה: "על שלושה דברים העולם עומד: על התורה, על העבודה ועל גמילות חסדים"¹². ליד הקבר נמצאת "מערת הסנהדרין הקטנה", שעל פי המסורת קבורים בה חברי הסנהדרין הקטנה שפעלה בירושלים.¹³ אזכור ראשון לקיום אתר זה ניתן למצוא בעדות רבי יעקב השליח שביקר בירושלים בשנת 1235. גם הקראי שמואל בן דוד, שסייר בעיר ב-1641, מספר על ביקורו במערת קבר זו.¹⁴

עדויות מהמאה ה-19 (תקופת השלטון העות'מאני) מלמדות שהקבר היה מוקד עלייה לרגל, בעיקר ליהודים בני עדות המזרח. מדי ל"ג בעומר התקיימו במקום חגיגות עממיות רבות-משתתפים, בעת ובעונה אחת עם החגיגות שנערכו בקבר רבי שמעון בר-יוחאי בהר מירון.¹⁵ בספרו "חכם גרשון מנחלת שמעון" כתב יונה כהן כי תושבי ירושלים התקנאו בתושבי צפת על התכנסות ההמונים בהר מירון ולכן קבעו את ל"ג בעומר כיום שבו משתטחים על קבר שמעון הצדיק.¹⁶ החגיגות בקבר שמעון הצדיק כללו הדלקת נרות, שירה וריקודים, תפילות, תספורות לילדים ותרומה כספית שנקבעה על פי משקל השער שקוצץ.¹⁷ האתר הקדוש ליהודים היה עד 1876 בבעלות ערבית.¹⁸ על פי העדויות, ההלולה השנתית בל"ג בעומר היתה לחגיגה המונית של העיר כולה ונכחו בה גם נוצרים ומוסלמים. ויליאם לינץ, שביקר בירושלים באמצע המאה ה-19, כתב כי החגיגות שנערכו במקום היו "מחזה רב-רושם" והוא מציין את השתתפותם של "טורקים ונוצרים רבים" וכן קונסולים זרים. פינחס גרייבסקי, שתיעד את חיי היישוב הישן בירושלים, מציין בספרו כי המוסלמים היו

¹¹ וילנאי, עמ' 1168. ראו נספח 8.

¹² וילנאי, עמ' 1168-1169; ר. פלד וע. פרידלין, "ל"ג בעומר זה לא רק הר מירון", *Ynet*, 11.5.2009, מתוך: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3709667,00.html>

¹³ פלד ופרידלין, "ל"ג בעומר זה לא רק הר מירון". ראו גם: י. כהן, *חכם גרשון מנחלת שמעון* (ירושלים: ראובן מס, 1968), עמ' 30. ראו נספח 9.

¹⁴ וילנאי, עמ' 1170. פלד ופרידלין, "ל"ג בעומר זה לא רק הר מירון".

¹⁵ בן-אריה, 041-39. וילנאי, 1170-1172.

¹⁶ כהן, *חכם גרשון מנחלת שמעון*, עמ' 35. גם פנחס גרייבסקי טען כי מי שלא יכול לנסוע לצפת או לטבריה בל"ג בעומר או בשבועות הסתפק בביקור בקבר שמעון הצדיק – ראו: בן אריה, עמ' 41. ראו על כך גם אצל י. פז, "ניסוגיה יהודית בירושלים בתקופת המנדט: שכונות שמעון הצדיק וכפר השילוח", *ארץ ישראל: מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה*, כרך 28 (תשס"ח), עמ' 427 והערה 11 בעמ' 440.

¹⁷ בן אריה, עמ' 39-41. וילנאי, עמ' 1170-1171.

¹⁸ וילנאי, עמ' 1171. בן-אריה, עמ' 41.

מגיעים מדי שנה לצפות בחגיגה של היהודים והיו "באות גם נשי הישמעאלים וקונות להן מושב קבע על הגבעה שממול למגרש".¹⁹

אזור קבר שמעון הצדיק היה מוכר בתקופה העות'מאנית כשטח יהודי והערבים כינו אותו "אל-יהודייה".²⁰ המתחם היה בבעלות ערבית לאורך השנים, ועדויות מהמאה ה-19 מצביעות על כך שיהודים שהגיעו לאתר נטלו מפתח למערה מבעל המקום "הישמעאלי" ונדרשו לשלם עבורו דמי-כניסה סמליים שהוגדרו "תשלומי נזק" בגין פגיעת המבקרים באילנות ובתבואה שצמחו בשדה הסמוך לקבר.²¹ ב-1876 התאחדו ראשי "ועד העדה הספרדית" וכן ראשי "הוועד הכללי של כנסת ישראל" האשכנזי ורכשו יחדיו, תמורת 16,000 פרנק, את מערת שמעון הצדיק, את מערת הסנהדרין הקטנה וכן שטח של 17.5 דונם שנמצא בסמוך להן.²² על פי חוזה שנחתם בין הוועדים בעקבות הרכישה, הוסכם לחלק את השטח בין שתי הקהילות היהודיות (לא כפרצלציה ורישום בעלות, אלא כהסדר פנימי) מלבד המערות שהוגדרו קניין משותף. הנכס נרשם ברשויות העות'מאניות כהקדש על שם הרב אברהם אשכנזי, יליד טורקיה, נציג היהודים הספרדים ועל שם הרב מאיר אויערבאך, נציג היהודים האשכנזים.²³

¹⁹ בן-אריה, עמ' 39,41. פ. בן צבי גראייבסקי, *ספר הישוב* (ירושלים: דפוס סלומון, תרצ"ט), עמ' 36.

²⁰ וילנאי, עמ' 1172. י. בן-פורת ואחרים (עורך), *פרקים בתולדות הישוב היהודי בירושלים* (ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשל"ו), עמ' 224.

²¹ בן-אריה, עמ' 41, *Hamagid* 11(38) of June 25, 1868, p. 332-333; *Halevanon*, 5 (21) of June 25, 1868, p. 332-333; *Hamagid* 11(38) of September 25, 1867, p. 300. וילנאי, עמ' 1171. בן-פורת ואחרים, עמ' 224. פז, "ניסיגה יהודית בירושלים בתקופת המנדט: שכוונת שמעון הצדיק וכפר השילוח", עמ' 427.

²² בן-פורת ואחרים (עורכים), *פרקים בתולדות הישוב היהודי*, עמ' 224-226. וילנאי, *אנציקלופדיית וילנאי לירושלים, כרך שני*, עמ' 1171. בן-אריה, עמ' 41, 253. כהן, *חכם גרשון*, עמ' 31. על פי בן-פורת ואחרים היה הסכום 15 אלף פרנק. על פי בן-אריה הוא עמד על 16 אלף פרנק. בספרו של יונה כהן נטען כי הסכום היה 17 אלף. ראו גם: פלד ופרידלין, "ל"ג בעומר זה לא רק הר מירון".

יש טענות שונות לגבי גודל השטח שנרכש: יאיר פז מעריך שהשטח היה 19,268 מ"ר – ראו: פז, "ניסיגה יהודית בירושלים בתקופת המנדט: שכוונת שמעון הצדיק וכפר השילוח", עמ' 427.

Halevanon, 12 (28) of February 23, 1876, pp. 222-223. For the Ottoman purchase dead see Amnon Cohen et al., *Jews in the Muslim Court: Society, Economy and Communal Organization in Ottoman Jerusalem/ The 19th Century* (Jerusalem, 2003), pp. 50-53; Shmuel Shamir, in an article about the property of the Sephardic community (*Bamaarekhet*, August 1968, Hebrew), and A. Yaari, in *Shluhi Eretz Israel*, enlarged on the history of the purchase.

²³ בן-פורת ואחרים (עורך), עמ' 224. ישראל דב פרומקין, מחלוצי העיתונות העברית ועורך "חבצלת", ביקר בחריפות את ההחלטה לרכוש את הקרקע וכתב ב-1875: "רעב ויוקר נורא ידכא לארץ נפשות תושבי עירנו, מהומת הקורס תאכל יתר פליטת החלוקה ונדבות המנדבים... העת להוציא כסף רב על בנייני תפילה חדשים! לקנות שדות וכרמים גנות ופרדסים וחלקות שדה אשר לדברי ההגדה אחד הקדמונים קבורים בס? הטוב עשו ממוני כוללות עירנו בקנותם את חלקת השדה קבורת שמעון הצדיק אשר מחוץ לעיר כשמונה מאות לירה מכסף הצדקה אשר נמצא אתם ואשר לוו על שטרות כולל וישלחו ציר לאמריקה

בשנת 1890 הונחה אבן הפינה לשכונת "שמעון הצדיק" בחלקה של העדה הספרדית ממזרח לדרך שכם ובסמיכות לקבר. השכונה הוקמה ביוזמת ראשי העדה הספרדית והיא נועדה לעניי העדה ולתלמידי חכמים והתאפיינה בבתים צנועים וצפופים שנבנו על מורדות ההר.²⁴ בשנת 1916 התגוררו בשכונה 45 נפשות ב-13 בתי-אב.²⁵ החלקה של האשכנזים שמדרום לקבר נותרה שטח פתוח, ובתקופה הירדנית (בשנת 1956) נבנו עליה 28 יחידות-דיור עבור פליטים פלסטינים.

במקביל לכך החלה ב-1891 להיבנות במתחם ממערב לדרך שכם ולקבר שמעון הצדיק (מתחם שנקרא היום "אום הארון") שכונת "נחלת שמעון", שהוקמה ביוזמה של חברה פרטית. הקרקע שרכשה החברה נמכרה ליחידים לאחר פרצלציה.²⁶ תושבי השכונה היו בני שלוש עדות: תימנים, חלבים וגורגים והיו ממעמד סוציו-אקונומי נמוך.²⁷ בשנת 1916 גרו בשכונה זו 93 משפחות שמנו 259 נפשות והיו בה 4 בתי-כנסת.²⁸ דו"ח של

לאסוף נדבות!... לא! לא עת לחשות בעת הנוראה הזאת". ראו ב: כהן, *חכם גרשון*, עמ' 31. בן אריה, עמ' 255.

את הסכם החלוקה ניתן לראות אצל גראייבסקי, *ספר הישוב*, עמ' 38. על פי ההסכם, שני הוועדים שכרו את שירותו של "המהנדס המומחה מיסטייר שיק" ששרטט תכנית לחלוקת השטח והצדדים הטילו גורל כדי לקבוע איזה חלק יקבל כל צד.

²⁴ פז, "נסיעה יהודית בירושלים בתקופת המנדט: שכונות שמעון הצדיק וכפר השילוח", עמ' 430. ד. גורן, "חלקת השדה אשר לשמעון הצדיק", *מקור ראשון*, 8.9.2010, עמ' 38. וילנאי, עמ' 1172. כהן, *חכם גרשון מנחלת שמעון*, 34.

²⁵ ב. קלוגר, *ירושלים שכונות סביב לה* (ירושלים: בנימין קלוגר, תשל"ט), עמ' 9. בשנת 1938, על רקע "המאורעות"/"המרד הערבי", השכונה ננטשה לזמן קצר אך אוכלסה מחדש ב-1940. על פי יאיר פז, מצבה של השכונה בשנות ה-40 היה עגום והיא סבלה מהזנחה. בשנים אלו עזבו בני הדור הצעיר ובחדרי ההקדש של השכונה נותרו רק התושבים הזקנים. ראו: פז, "נסיעה יהודית בירושלים", עמ' 430.

הנהגת העדה האשכנזית רצתה גם להקים שכונה דומה בשטחה והקימה לשם כך חברת-בנייה, אך לבסוף הוקמה השכונה באזור דרך יפו והמתחם נותר שומם. ראו: גורן, "חלקת השדה", עמ' 39; פז, "נסיעה יהודית בירושלים", עמ' 430.

²⁶ גורן, "חלקת השדה", עמ' 39. גראייבסקי, *ספר הישוב*, עמ' 35.

²⁷ פז, "נסיעה יהודית בירושלים", עמ' 431. כהן, *חכם גרשון מנחלת שמעון*, עמ' 33. פלד ופרידלין, "ל"ג בעומר זה לא רק הר מירון". וילנאי, 1172-1173.

מעניין שבספרו של יונה כהן – המתאר את סיפור חייו של חכם גרשון ובנו בשכונת נחלת שמעון-מהקמתה ועד לפינויה ב-1948 – הוא מתאר קשרים טובים בין תושבי השכונה "נחלת שמעון" לבין ערביי שיח-גיראח ומספר על מפגשים ושיחות שהתקיימו (בערבית) בין חכם גרשון לבין המופתי חאגי אמין אל-חסייני שהתארך בביתו. על פי כהן שוחחו השניים בין השאר על "היהודים החדשים". המופתי דיבר בהם סרה ומחה על שהם אפילו אינם דוברים את "שפת הארץ הזאת – הערבית" וגם חכם גרשון מתח עליהם ביקורת באומרו שהמנהיגים היהודים מדברים אל הערבים בהתנשאות וסומכים יתר על המידה על הכסף לקניית קרקעות ועל אהדת העמים "שרוצים להיפטר מהיהודים" ומזלזלים בצורך לדבר ולהשפיע על השכנים הערבים ולהפיג את חששותיהם. ראו: כהן, *חכם גרשון*, עמ' 24-25, 100-101.

²⁸ גורן, "חלקת השדה". פז, "נסיעה יהודית בירושלים", עמ' 431, 441. קלוגר, *ירושלים שכונות סביב לה*, עמ' 9.

הסוכנות היהודית משנת 1938 תיאר תנאים פיזיים קשים של עוני וצפיפות בשכונה והגדיר חלק מבתי השכונה "בלתי ראויים לדירת אדם".²⁹

בשנת 1918 מימן "ועד הצירים", בראשות חיים ויצמן, את שיפוץ מערת הקבר ואת בניית החצר המגודרת. שמו של הארגון הציוני נחקק על לוח הכניסה בפתח מערת הסנהדרין הקטנה וכך הודגשה חשיבותו כסמל יהודי-ציוני.³⁰ שכונת שיחי-גיראח נחקקה בתודעה הלאומית הישראלית גם בשל ההתקפה הערבית שבוצעה באפריל 1948 נגד השיירה להר הצופים, אשר גרמה למותם של 78 מעובדי האוניברסיטה העברית ובית החולים "הדסה" (כתגובה ערבית למה שהוגדר "טבח דיר-יאסין").³¹ ב-1967, לאחר מלחמת ששת הימים, הוקמה בשיחי-גיראח אנדרטה לזכר הנופלים בהתקפה זו.

2. גיוס סמלי המורשת והקדושה

בסכסוך הישראלי-פלסטיני משמשים מקומות קדושים כסמל-זהות לגיוס מקומי וחיצוני לצורכי המאבק בין שתי התנועות הלאומיות. הם אבן שואבת לנוכחות ולהתיישבות וערך מקודש שבני הדת והלאום יהיו נכונים להילחם עליו. דוגמה לכך ניתן לראות במאבק שהתפתח בשנים 1999-2008 סביב מערה סמוכה לקבר שמעון הצדיק, שיש הקוראים לה "מערת הרמב"ן". בשנת 1999, עם תחילת ההתיישבות היהודית ליד קבר שמעון הצדיק, הנהיג ח"כ בני אלון (האיחוד הלאומי) פעולה שמטרתה להשתלט על מגרש סמוך לקבר שמעון הצדיק. הנכס מוחזק על-ידי משפחה פלסטינית המנהלת אותו כחלק מהקדש משפחתי – וקף אבו-ג'יבנה. ספק רב הוטל אז על זיהויה של המערה הנקראת בפי הפלסטינים מעי'ארת אל-נקטה כאותה מערה בה שהה כנראה רבי משה בן נחמן (הרמב"ן) במאה ה-13. קבוצה קטנה של חסידי ברסלב נהגה להתפלל לעתים במקום בתקופת המנדט ואחרי 1967.³² המשפחה הפלסטינית המחזיקה במערה, בנתה בשנת 2000 גדר סביב החלקה ועקב כך פנו גורמים יהודיים לבית המשפט בדרישה להכיר במערה ובשטח הסובב אותה כמקום קדוש ליהודים. שר הדתות דאז, יצחק כהן

²⁹ פז, "נסיגה יהודית בירושלים", עמ' 431.

³⁰ וילנאי, 1169. פז, "נסיגה יהודית", עמ' 430. יונה כהן כותב בספרו על נחלת-שמעון כי "שמחה רבה שמחו יהודי ירושלים כאשר נודע שה"ציונים" רוצים לעזור לסידור המקום הקדוש של מערת הקבר שמעון הצדיק" – ראו: כהן, *חכם גרשון מנחלת שמעון*, עמ' 34.

³¹ על כך ראו: א. רדאי, *בין שתי ערים: החברה, המוסדות והלוחמים הערבים-פלסטינים בירושלים וביפו*, 1947-1948 (ירושלים: האוניברסיטה העברית, 2009), עמ' 139-141. ראו נספח 18.

³² *Haaretz*, October 16, 1998, a5; October 20, a5; April 28, 1999, a6; April 24, 2002, a1,a6; September 29, 2003, b3. ראו נספח 10.

מש"ס, אכן הכריז בשנת 2000 על המערה כמקום קדוש לפי חוק השמירה על מקומות קדושים תשכ"ז-1967, אך בעקבות עתירה שהגישה המשפחה הפלסטינית לבג"צ נגד הכרזה זו, מינה שר המשפטים והשר לענייני דתות דאז, יוסי ביילין, ועדה של מומחים בראשות ד"ר שמואל ברקוביץ. ועדה זו קבעה כי המקום המכונה "מערת הרמב"ן" הוא מקום קדוש ליהודים "בדרגה נמוכה", אולם היועץ למשפט עברי במשרד המשפטים, ד"ר מיכאל ויגודה, כתב חוות-דעת נגדית ששימשה לאחר מכן בסיס לביטול ההחלטה ולפסק-דין שאישר את בעלות הפלסטינים על המקום.³³

פרשת "מערת הרמב"ן" היא דוגמה לקשר האינהרנטי שבין תהליכים פוליטיים לבין "גיאוגרפיה של קדושה" – הצורך להקנות משמעות ערכית לטריטוריה שעליה נאבקים. קידוש המערה על-ידי בני אלון ואחרים, נועד לסייע להשתלטות על שטח נוסף לצורכי התיישבות וכך גויסה הקדושה למטרות אלו.

אתרים קדושים, כמו גם מבנים בעלי חשיבות היסטורית הנקשרים לסכסוך ולטראומה הלאומית הקשורה בשיח-ג'יראח, משמשים אף הם סמלי-גיוס לאומיים במאבק על השליטה וההתיישבות במקום. כך הציג יהונתן יוסף, דובר שכונת "שמעון הצדיק", את ההתיישבות היהודית בשיח-ג'יראח כמעשה של "צדק היסטורי... כאשר המקום בו נרצחו באכזריות 78 חללי שיירת הדסה מיושב ביהודים".³⁴ גם ברטוריקה שליוותה את התכנית להקמת שכונה יהודית במתחם מלון "שפרד" נעשה שימוש בעובדה שהשכונה נועדה לקום על חורבות בניין שהיה בבעלות המופתי חאגי אמין אל-חוסייני.³⁵ אל-חוסייני יזם את הקמת המבנה בשנות ה-20. לאחר מכן התגוררו בו ההיסטוריון ג'ורג' אנטוניוס ורעייתו קטי ולימים הפך הבית למלון "שפרד". בשנת 1985 נרכש המלון

³³ על כך ראו:

Michael Wygoda, "The third kind of holy places The case of Nachmanides' Cave in Jerusalem", in Marshall J. Breger, Yitzhak Reiter and Leonard Hammer (eds.), *Confrontation and Co-existence in Holy Places: Religious, Political and Legal Aspects in the Israeli-Palestinian Context* (London and New York: Routledge, 2009), 93-104

ד. רובינשטיין, "משרד הדתות נאלץ לחזור בו. מערת הרמב"ן כבר לא קדושה", *הארץ*, 29.9.2003. בג"ץ 4238/00 מתואלי אבו גיבנה ואחי נ' השר לענייני דתות ואחי, עליון בג"צ. א. ליטמן, עתירה לבג"ץ: מערת הרמב"ן אינה מקום קדוש, *Ynet*, 13.6.2000: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-17554,00.htm>

³⁴ י. יוסף, "בשיח-ג'יראח נחשף השמאל במערומיו", *NRG*, 11.3.2010 – ראו: <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/042/562.html>

³⁵ דוגמאות: י. יוסף, "בשיח-ג'יראח נחשף השמאל במערומיו", *NRG*, 11.3.2010. <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/042/562.html>

נ. שרגאי, "לעזאזל העובדות", *ישראל היום*, 25.3.2010.

http://www.israelhayom.co.il/site/newsletter_opinion.php?id=3403

על-ידי המיליונר היהודי-אמריקני ארווין מוסקוביץ למטרת התיישבות יהודית במקום.³⁶ ביולי 2009, בעקבות הביקורת הבינלאומית שנמתחה נגד הבנייה המתוכננת במקום, הנחה שר החוץ אביגדור ליברמן את נציגי המשרד בעולם להשתמש בתצלום של המופת בעת פגישתו עם היטלר ב-1941, כחלק ממאמץ ההסברה בנושא זה.³⁷

3. המשמעות הגיאו-פוליטית של השכונה

לשיח-גיראח חשיבות גיאו-פוליטית עירונית ובינלאומית.³⁸ השכונה נמצאת במעלה נחל קדרון ובה עברה הדרך מהעיר העתיקה צפונה, וכן הדרך להר-הצופים. שיח-גיראח מחברת בין השכונות הערביות במרכז ירושלים המזרחית ובדרומה, לבין השכונות הערביות הפרוסות בצפון העיר. בשיח-גיראח ובסמוך לה נמצאות גם מספר קונסוליות ונציגויות של בריטניה, טורקיה, בלגיה, ספרד, צרפת, איטליה ושבדיה, נציגות של המשרד לתיאום עניינים הומניטאריים של האו"ם (OCHA), משרד של ארגון הבריאות העולמי (WHO), נציגות האיחוד האירופי, ארגון UNAIS ומטה של הצלב האדום. בשכונה נמצא גם מבנה של הארגון (Young Women Christian Association) YWCA, משרדים של קרנות-סיוע זרות (קרן פרידריך אברט – The Friedrich-Ebert-Stiftung, קרן פרידריך נוימן – FNST, הסוכנות הבלגית – Belgian Technical Cooperation – BTC) ומשרד של ארגון זכויות האדם "המוקד להגנת הפרט". המלון הנודע "אמריקן קולוני" שוכן בלב השכונה וגובל במסגד שיח-גיראח. בנוסף לו נמצאים בשכונה עוד מספר בתי-מלון. בשיח-גיראח שוכנים גם מוסדות חינוך ותרבות פלסטיניים כמו מכללה לבנות "הינד אל-חוסייני" של אוניברסיטת אל-קודס, מרכז תרבות ע"ש אסעאף אל-נשאשיבי ("דאר אל-טפל אל-ערבי", دار الطفل العربي, בעברית: "בית הילד הערבי") ומספר בתי ספר.³⁹ בקרבת מקום נמצא גם התיאטרון הפלסטיני "אל-חפואתי" וה"אורינט האוס" שבו פעל "המכון ללימודים ערביים" בראשות פייסל אל-חוסייני.

³⁶ ראו: נ. חסון, "הזמן הוורוד של מלון שפרד בשכונת שיח' גיראח במזרח-ירושלים", הארץ, 3.9.2009. פפה, אצולת הארץ, 360. י. מרקוס, "5 הערות על המצב", הארץ, 24.7.2009. ראו נספח 15.

³⁷ D. Macintyre, "Israel uses Hitler picture to sell its settlement expansion," *The Independent*, 25.7.2009

<http://license.icopyright.net/user/viewFreeUse.act?fuid=ODk4NTQwOQ%3D%3D>

"Israel to use Hitler shot for PR," *BBC News*, 22.7.2009: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8162841.stm>

³⁸ גבולות השכונה אינם מוגדרים בבירור ויש המצרפים לה חלקים הגובלים עמה בוואדי ג'וז ובשכונות אל-סאהרה (שער הפרחים).

³⁹ למידע על "דאר אל-טפל" ראו: <http://dartifl.org/web>

לאחר 1967 הוקמו בצמוד לשכונה מוסדות-שלטון ישראליים ובהם המטה הארצי של משטרת-ישראל וקריית הממשלה המזרחית. בשטח שהיה בבעלות המופתי נבנה בית ספר תיכון לבנות "אל-מאימוניה" אך הוא לא נפתח מעולם, והבניין הועבר לשימוש משרד הפנים. בקרבת מקום פועלת גם מרפאה אזורית גדולה של קופת החולים כללית, המשרתת את תושבי מזרח-ירושלים הפלסטינים.

4. היבטים קנייניים ומשפטיים שהביאו לפינוי משפחות פלסטיניות

בשנת 1876 רכשו ראשי "ועד העדה הספרדית" וכן ראשי "הוועד הכללי של כנסת ישראל" את מערת שמעון הצדיק, את מערת הסנהדרין הקטנה וכן שטח של 17.5 דונם שנמצא בסמוך להן. לאחר רכישה זו התיישבו כמה עשרות משפחות יהודיות בשתי שכונות שהוקמו באזור.⁴⁰ בתקופת מלחמת העצמאות, בראשית 1948, התפנו תושבי השכונות היהודיות "שמעון הצדיק" ו"נחלת שמעון" מבתיהם. נציגי "ההגנה" והשלטונות הבריטיים פנו אל תושבי השכונות וביקשום לעזוב את בתיהם לאלתר בגין פעולות האיבה וכניסת הלגיון הירדני לחלקה המזרחי של ירושלים.⁴¹ אחרי 1948 עבר השטח לשליטה ירדנית ולניהול "האפוטרופוס הירדני על נכסי האויב".⁴² הבתים בשכונות נותרו ברובם שלמים ופליטים פלסטינים התיישבו בהם.⁴³

בשנת 1956, במסגרת פרויקט משותף לממשלת ירדן ולאונר"א, שוכנו 28 משפחות של פליטים פלסטינים במתחם-מגורים (26 בתים דו-משפחתיים ושני בתים חד-משפחתיים) שהוקם בשכונה, ממזרח לדרך שכס ומדרום למערת שמעון הצדיק (מכונה מתחם "כרם אל-גיאעוני"). בתמורה נדרשו התושבים לוותר על תעודות הפליט שלהם – קרי: על זכותם לקבל סיוע חומרי מסוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם וממשלת ירדן. ברם, פעולה זו לא שינתה את מעמדם של המתתיישבים הפלסטינים כפליטים לפי הקריטריונים

⁴⁰ ראו חלק א-1. יאיר פז כותב על שכונה נוספת ששכנה באזור לתקופה קצרה. שמה היה "נחלת-יצחק" והיא הוקמה בין נחלת שמעון לבית-ישראל החדשה. נחלת-יצחק התפתחה בשנות ה-30 וננטשה בסוף 1947-תחילת 1948. ראו על כך אצל פז, "נסיגה יהודית בירושלים", עמ' 432-435.

⁴¹ על נטישת השכונות ראו: א. גולן, שינוי מרחבי – תוצאות מלחמה (באר-שבע, המרכז למורשת בן-גוריון, 2001), עמ' 27-21. על פינוי "נחלת שמעון" ראו גם: כהן, חכם גרשון מנחלת שמעון, עמ' 113.

⁴² על ההתנהלות הירדנית בנושא זה בשנים 1948-1967 ראו: זמיר ובנבנישתי, "אדמות היהודים", עמ' 35-57.

⁴³ פז, "נסיגה יהודית בירושלים", עמ' 442.

של לאונר"א, וכן את תביעתם להשבה בעין של הרכוש שהותירו בישראל או פיצוי כספי על רכוש זה. בחוזה השכירות שחתמו דיירי המתחם הפלסטינים עם ממשלת ירדן נכתב כי ההסכם אינו משפיע בשום אופן על זכויותיהם בארץ-מוצאם והיה אם יחזרו לבתיהם המקוריים הם יידרשו להחזיר את הנכס שבשכונה לממשלת ירדן (ראו נספח 7).⁴⁴ שטחה של כל דירה היה 60 מ"ר על מגרש ששטחו 350 מ"ר. כל משפחה שנכנסה למתחם נדרשה לשלם למשרד הכלכלה והפיתוח הירדני דמי-שכירות סמליים בסך דינר ירדני אחד לשנה.⁴⁵ בהסכם נכתב כי בתום שלוש שנים ושלושה חודשים יוכלו הדיירים לחדש את הסכם השכירות באותם תנאים לעוד 30 שנה, ולאחר מכן לחדשו לתקופה נוספת של 33 שנים.⁴⁶

אחרי מלחמת ששת הימים ובעקבות החלת המשפט, השיפוט והמנהל של ישראל על מזרח-ירושלים, הוקנו הנכסים שהיו בידי "האפוטרופוס הירדני על נכסי אויב", וביניהם גם הקרקעות באזור זה, לאפוטרופוס הכללי במשרד המשפטים, בהתאם לחוק הסדרי משפט ומנהל (נוסח משולב), תשי"ל-1970.⁴⁷ אז החלו ועד העדה הספרדית והוועד הכללי של כנסת ישראל בהליכים משפטיים לשחרור הנכסים לחזקתם ולרישום הקרקעות על שמם. הליכים אלה הסתיימו בהצלחה בספטמבר 1972 ורשם המקרקעין העביר את הבעלות על המתחם על שמם.⁴⁸ לטענת פרקליט המשפחות הגרות במקום, נעשה הרישום ללא פרסום, ללא הודעה למשפחות ובצורה לא תקינה.⁴⁹

בשנת 1982 הגישו שני הוועדים היהודיים תביעה נגד 23 משפחות שהתגוררו בשכונת שמעון הצדיק בצמוד למערת שמעון הצדיק ומדרום לה ודרשו את פינוי מ-17 דירות

⁴⁴ סעיף 9 וסעיף 12 בחוזה השכירות בין הדיירים לירדן. ראו נספח 7.

⁴⁵ זאת על פי ההסכם בין ירדן לאונר"א. ראו נספח 5. תודה לעו"ד חאתם אבו-אחמד שמסר לנו עותק מהסכם זה. המשפחות טוענות כי הובטח להן שאחרי שלוש שנות מגורים הן תקבלנה חזקה חוקית על הבתים וכי הבטחה זו לא קוימה. אין בידינו אפשרות לאמת או לשלול טענה זו. ראו טענתן בחוברת: Civic Coalition for Defending Palestinian Rights in Jerusalem, *Dispossession and Eviction in Jerusalem* (Jerusalem: The Civic Coalition for Defending Palestinian, 2009).

⁴⁶ סעיף 3 II בהסכם בין ירדן לאונר"א בדבר פרויקט של שיכון עירוני בשיח-גיראח.

⁴⁷ סעיף 5 א בחוק הסדרי משפט ומנהל (נוסח משולב), תשי"ל 1970, ס"ח תשי"ל, עמ' 138.

⁴⁸ בג"ץ 6358/08 מוחמד כאמל אלקורד ואח' נ' לשכת הסדר מקרקעין ואח', עליון; רע"א 6239/08 מוחמד כאמל אלקורד נ' ועדת עדת הספרדים ואח', עליון, תק-על 2008 (3), 573.

ע"א 4126/05 סולימאן דרויש ח'אזאי נ' עמותת ועד עדת הספרדים ואח', עליון, תק-על 2006 (2), 4042. בעתירת אחד הדיירים הפלסטינים לבית המשפט נטען כי רשם המקרקעין רשם את הבעלות על המקום בלי לבדוק את המסמכים כראוי.

⁴⁹ ריאיון עם עו"ד חאתם אבו-אחמד, יולי 2010. טענה: על סמך מסמך שלא הגדיר תחום גיאוגרפי ולא צורפה מפה.

במתחם.⁵⁰ עורך הדין של המשפחות הפלסטיניות באותה תקופה – יצחק תוסייה-כהן – הגיע להסכם דיוני (הסכם שנעשה בין הצדדים במסגרת הדיונים בהליך המשפטי) שקיבל תוקף של פסק-דין, על פיו הכירו המשפחות בבעלות הוועדים על המקום, בתמורה להכרה במעמדם שלהם כ"דיירים מוגנים".⁵¹ לא ברור אם נלקחה בחשבון העובדה שהנכס המקורי, שהיה בשעתו קרקע פנויה, עבר השבחה על-ידי ממשלת ירדן באמצעות בנייה וחיבור לתשתיות.

בפניות התושבים לבית המשפט נטען בין השאר כי ההסכם נעשה "בטעות, במרמה ובהטעיה" והוא לא קיבל את הסכמת חלק מן המשפחות. עוד נטען כי עו"ד תוסייה-כהן קיבל את ההסכם בלא שהיה מודע לעובדות מרכזיות בפרשה.⁵² היות שההסכם הדיוני קיבל תוקף של פסק-דין ובשל ההכרה בדיירים כשוכרים מוגנים בקרקע, החליט בית המשפט לדחות את הדרישה לפנינו.⁵³ תושבי המקום הוכרו למעשה כבעלי זכויות לשכירות ארוכת-טווח. הם נדרשו לשלם דמי-שכירות לבעלי המקום ולתחזק את הנכסים באופן נאות,⁵⁴ אולם רובם נמנעו מכך. זהו אפוא הבסיס המשפטי לסילוק הדיירים מן הבתים: הפרת החובות של הדיירים הנחשבים לשוכרי הנכסים.⁵⁵

משנת 1993 החלו שני הוועדים היהודיים להגיש תביעות לתשלום דמי-שכירות ולפנינו הדיירים הפלסטינים מן המקום, בטענה כי לא שילמו דמי-שכירות וכי חלקם

⁵⁰ רע"א 6239/08 מוחמד כאמל אלקורד נ' ועדת עדת הספרדים ואח', עליון, תק-על 2008 (3), 573. עורך הדין יצחק תוסייה-כהן, שייצג את המשפחות הפלסטיניות (לטענת המשפחות הוא לא קיבל את אישורן להסכם זה) לא ערער על הלגיטימיות של תביעת הבעלות מצד הוועדים. תחת זאת הוא הגיע להסכם דיוני מחייב, שעליו ניתן לערער רק אם יוכח כי התבסס על עובדות כוזבות ואשר הכיר במשפחות כ"דיירים מוגנים". תחת הגדרה זו מובטחת לדיירים ושאריהם הגרים אתם הזכות להתגורר בבתיים כל עוד הם משלמים את שכר הדירה ומצייתים למגבלות הנוקשות בנוגע לתחזוקת הבתים ולשיפוצם.

⁵¹ רע"א 6239/08 מוחמד כאמל אלקורד נ' ועדת עדת הספרדים ואח', עליון, תק-על 2008 (3), 573; רע"א 6920/08 מאהר חנון נ' ועד עדת הספרדים, עליון, תק-על 2008 (3), 2530. ; ת"א (ירושלים) 3457/82, ועד העדה הספרדית בירושלים ואח' נ' חנון ואח'. י. הימן, "המתחם החם של שמעון הצדיק", *NRG*, 26.8.2008. <http://www.nrg.co.il/online/54/ART1/778/643.html>

⁵² רע"א 6920/08 מאהר חנון נ' ועד עדת הספרדים, עליון, תק-על 2008 (3), 2530 ; ת"א (ירושלים) 3258/00 מחמד כאמל אלקורד ואח' נ' ועד עדת הספרדים בירושלים ואח', שלום, תק-של 2005 (3), 5580; ריאיון עם עו"ד חאתם אבו-אחמד, יולי 2010. הימן, "המתחם החם של שמעון הצדיק".

⁵³ פסק הדין ניתן ב-1989.20.5. ראו: רע"א 6239/08 מוחמד כאמל אלקורד נ' ועדת עדת הספרדים ואח', עליון, תק-על 2008 (3), 573.

⁵⁴ ת"א (ירושלים) 4744/02- געבריי ריאד ואח' נ' ועד הספרדים בירושלים ואח', שלום, תק-של 2005 (1), 18594. רע"א 6920/08 מאהר חנון נ' ועד עדת הספרדים, עליון, תק-על 2008 (3), 2530.

⁵⁵ עמותת עיר עמים, פינוי דיירים מבתיהם ותכנון התנחלות בשיח-גראח: מקרה שמעון הצדיק, מאי 2009.

מכניסים שינויים ותוספות למבנים בלא היתר ואינם שומרים על הנכסים כראוי.⁵⁶ בשנת 2001 קיבל בית משפט השלום בירושלים את תביעתם של הוועדים, וערעור שהוגש על פסק-הדין נדחה.⁵⁷ ניסיון לאתגר את הבעלות היהודית על הבתים נעשה ב-1997 על-ידי סלימאן דרוויש חגיאזי, שטען כי מצא בארכיון העות'מאני המרכזי באיסטנבול ובארכיון ירדני מסמכים לפיהם משפחתו היא הבעלים של חלק מן המתחם.⁵⁸ תביעתו נדחתה וגם ערעורו לבית המשפט העליון נדחה.⁵⁹ נדחו גם התביעות של חלק מן הדיירים הפלסטינים להכריז על ההסכם הדיוני כבטל ומבוטל.⁶⁰

על פי העיתונאי והחוקר נדב שרגאי, מכרו שני הוועדים היהודיים את רכושם במתחם (תמורת שלושה מיליון דולר) לעמותת מתיישבים בשם "חומות שלם".⁶¹ זמן מה לאחר מכן הועברה הבעלות על השטח לעמותה בשם "נחלת שמעון אינטרנשיונל", שמטרתה לקדם תכניות בנייה והתיישבות בשיח'ג'יראח.⁶² עמותה זו הגישה באוגוסט 2008 לוועדה המחוזית לתכנון ובנייה תכנית (תב"ע 12705) להריסת הבתים שבהם מתגוררים פלסטינים, לפינוי 500 תושבים פלסטינים ולבניית שכונה יהודית בת 200 יחידות-דיור.⁶³

החלטת הבעלים המקוריים של המתחם (שני הוועדים היהודיים) להעביר את הבעלות על השטח לעמותות מתיישבים השפיעה באופן מכריע על ההתפתחויות בהמשך. יו"ר ועד העדה הספרדית, יחזקאל זכאי, (ח"כ לשעבר מטעם מפלגת העבודה) הסביר כי לא מניע פוליטי הביאו לשתף פעולה עם עמותת המתיישבים, אלא התנהלות הדיירים הפלסטינים, שבנו ללא היתר וללא תיאום וניסו לפלוש למבנים שלא בחזקתם החוקית.⁶⁴

⁵⁶ רע"א 6239/08 מוחמד כאמל אלקורד נ' ועדת עדת הספרדים ואח', עליון, תק-על 2008 (3), 573. ג. כהן, "משפחת אל קורד תפונה ממתחם שמעון הצדיק", כל העיר, 16.8.2002.

⁵⁷ רע"א 6239/08 מוחמד כאמל אלקורד נ' ועדת עדת הספרדים ואח', עליון, תק-על 2008 (3), 573. ⁵⁸ ראו: הימן, "המתחם החם של שמעון הצדיק".

ת"א (ירושלים) 1465/97 חגיאזי דרוויש סולימאן נ' ועד עדת הספרדים בירושלים ואח', מחוזי ירושלים, תק-מח 2002 (2), 66542. ע"א 4126/05 – סולימאן דרוויש חגיאזי נ' עמותת ועד עדת הספרדים ואח', עליון, תק-על 2006 (2), 4042.

⁵⁹ ע"א 4126/05 סולימאן דרוויש חגיאזי נ' עמותת ועד עדת הספרדים ואח', עליון, תק-על 2006 (2), 4042.

⁶⁰ רע"א 6239/08 מוחמד כאמל אלקורד נ' ועדת עדת הספרדים ואח' עליון, תק-על 2008 (3), 573. ⁶¹ רע"א 6920/08 מאהר חנון נ' ועד עדת הספרדים, עליון, תק-על 2008 (3), 2530.

⁶² נ. שרגאי, "תכנית: תושביה הערבים של שכונת שמעון הצדיק יפנו מבניהם", הארץ, 12.10.2001. ⁶³ ראו בהקשר זה את כתב התביעה ת"א 10-03-34600.

⁶⁴ ראו תב"ע 12705. ע. אלדר, "בית המשפט: פלסטינים יפנו בתיהם בשיח'ג'יראח", הארץ, 18.5.2009; תב"ע 12705 – <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1086373.html>.

⁶⁴ נ. שרגאי, תכנית: תושביה הערבים של שכונת שמעון הצדיק יפנו מבניהם, הארץ, 12.10.2001.

אנשי "הוועד הכללי" היססו אם למכור את הקרקע, אך לבסוף זכתה העסקה לאישורו של הרב יוסף אלישיב – בכיר הרבנים החרדים האשכנזים.⁶⁵

עומדת בעינה שאלה ציבורית ומשפטית שטרם נידונה והתבררה די צורכה והיא: האם ראוי שהקדש קהילתי אשר נועד בראש וראשונה למען עניי הקהילה ולצורכי מגורים בסמוך למקום קדוש (קבר שמעון הצדיק)⁶⁶ יימכר לעמותה אידיאולוגית שמטרותיה אינן זהות לאלו של מייסדי ההקדש?

5. פינוי דיירים פלסטינים

בשנת 1998 נכנסה קבוצה של תלמידי-ישיבה בראשות ח"כ דאז בני אלון אל מבנה בשכונת שיח-גיראח, שהיה בעבר בית-כנסת. הם שיפצו את המבנה, הניפו עליו את דגלי ישראל ודגלי תנועת "מולדת" והחלו לקיים בו שיעורי תורה.⁶⁷ בחלוף הזמן הם נכנסו למבנים נוספים במקום, כנראה בדרך של רכישה, אם כי הצד הפלסטיני טוען שהיתה זו השתלטות לא-חוקית (לא ראינו דרך לקבוע מסמרות בעניין זה). היה זה צעד ראשון לקראת יצירת התיישבות יהודית בשכונת שיח-גיראח והעמותות פעלו לשם כך באמצעים שונים. על פי העיתונאי והחוקר נדב שרגאי, תמכו גורמים פוליטיים ועירוניים במהלכים אלה מאחורי הקלעים.⁶⁸ בהמשך מימן משרד השיכון את השמירה על המתישבים באמצעות חברת-אבטחה פרטית, בעלות שנתית של 400 אלף שקל.⁶⁹

בשנת 1999, בעקבות הליכים משפטיים שנפתחו נגד משפחת רבקה אל-פורד, בטענה שעשתה שיפוצים בלתי-חוקיים והרחיבה את הנכס בניגוד לתנאי ההסכם הדיוני מ-1982, החליט בית-משפט על פינוי בני המשפחה מן החלק ששופץ ועל אטימתו.⁷⁰ מאוחר יותר

⁶⁵ נ. שרגאי, "תכנית: תושביה הערבים של שכונת שמעון הצדיק יפוננו מבתיהם", הארץ, 12.10.01.

⁶⁶ בהקשר זה ראו: כהן, *חכם גרשון*, עמ' 33, וכן אצל בן-פורת ואחרים, *פרקים בתולדות הישוב*, עמ' 225-226. גורן, "חלקת השדה אשר לשמעון הצדיק".

⁶⁷ נ. שרגאי, "ח"כ אלון ותלמידי ישיבה נכנסו למבנה נטוש בשיח-גיראח, ששימש בעבר כבית-כנסת", הארץ, 16.10.1998.

⁶⁸ נ. שרגאי, "תכנית: תושביה הערבים של שכונת שמעון הצדיק יפוננו מבתיהם", הארץ, 12.10.01. מ. מועלם, "עימות בין מתנחלים לפלשתינאים סביב בעלות על בית בשיח-גיראח", הארץ, 18.2.1999.

⁶⁹ נ. שרגאי, "תכנית: תושביה הערבים של שכונת שמעון הצדיק יפוננו מבתיהם", הארץ, 12.10.01.

⁷⁰ נ. שרגאי, "משרד השיכון יממן שמירה על שכונת שמעון הצדיק במזרח-ירושלים", הארץ, 12.7.1999. Civic Coalition for Defending Palestinian Rights in Jerusalem, *Dispossession and Eviction in Jerusalem* (Jerusalem: The Civic Coalition for Defending Palestinian, 2009), 9

ראו גם: <http://www.justjlm.org/families/alkurd>

ראו נספח 6.

נכנסו למבנה מתיישבים יהודים.⁷¹ בנובמבר 2008, לאחר שהפסידה בהליכים משפטיים ממושכים, פונתה המשפחה של פאוזיה ומוחמד אל-כורד בכוח מביתה. מוחמד אל-כורד היה חולה ומרותק לכיסא-גלגלים ונפטר מהתקף-לב זמן קצר לאחר הפינוי.⁷²

פינוי משפחת אל-כורד עורר תשומת-לב מקומית ובינלאומית נרחבת לסוגיית ההתיישבות היהודית בשיח-ג'ראח. באוגוסט 2009, בעקבות פס"ד נוסף, פונו גם משפחות חאנון ואל-ע'אווי, שמנו ביחד 53 נפשות.⁷³ במקומן שיכנה העמותה מתיישבים יהודים. לפי מידע שנמסר לנו מפי מנהל השכונה היהודית, מתגוררות במקום (בבתי המשפחות שפנו ובבתים נוספים במתחם "שמעון הצדיק") 18 משפחות יהודיות גרעיניות ושני רווקים.⁷⁴ נגד משפחה רביעית, משפחת סבאע', הוגשה תביעת פינוי וגם משפחות נוספות (דיאב, דגיאני, תיקאפי) עומדות בפני צעדים דומים.⁷⁵

תחילה הקימו המשפחות המפונות אוהל מחאה מול הבית שממנו הוצאו בכוח על-ידי המשטרה. מאוחר יותר, לאחר שיחידת הפיקוח של עיריית-ירושלים הרסה והחרימה לדבריהם 17 פעמים את האוהל שהקימו (כולל קנס), הם עברו ללון בשכונת שועפאט. אחדים מן המפונים נמצאים במשך היום על המדרכה מול הבית שממנו פונו (מתחת לעץ התאנה), שם הם משמשים מקור מידע לכל מבקר מתעניין במסגרת מאבקם הציבורי על דעת הקהל המקומית והבינלאומית. בנוסף לכך התיישבה לאחרונה משפחה יהודית נוספת במתחם "אום הארון" הנמצא ממערב לדרך שכס ובו כמה עשרות יחידות-דירה (במקור היו בו 93 יחידות דירה) ובספטמבר 2010 דחה בית המשפט העליון ערעור של משפחות פלסטיניות שטענו לבעלות על קרקעות במתחם זה. כך נפתח פתח לפינוי משפחות פלסטיניות המתגוררות במקום,

⁷¹ נ. יהב, "דיווח: מתנחלים השתלטו על בית פלסטיני במזרח ירושלים," וואלה, 3.11.2009.

⁷² ג. לוי, "מה רעים אוהליך, יעקב," הארץ, 26.12.2008.

⁷³ ב. רביד ונ. חסון, "מתיחות חדשה בין ישראל לממשל האמריקאי: שתי משפחות פלסטיניות פונו משיח-ג'ראח," הארץ, 3.8.2009. נ. חסון, "המשפחות הפלסטיניות שפנו מבתיהן בשיח-ג'ראח עברו להתגורר על המדרכה ממול," הארץ, 6.8.2009. ע. אלדר, "מפוני שיח-ג'ראח: נורקנו מבתינו בטעות," הארץ, 19.8.2009. ראו נספח 6.

בעקבות פסק-דין מ-2001 פונו משפחות חנון וע'אווי מבתיהן אך הן שבו אליהם ב-2006. יש לציין כי במקביל לפינוי משפחת חנון, הורשע בן המשפחה, מאהר חנון, ע"י בית המשפט בבזיון בית המשפט בשל אי-תשלום דמי-שכירות ובשל סירובו לפנות את ביתו. בית המשפט הורה על מאסרו לשלושה חודשים. ראו על כך: רע"א 6920/08 מהאר חנון נ' ועד עדת הספרדים, עליון, תק-על 2008 (3), 2530; רע"א 9161/08 עבד אלפתאח גאווי ואחי' נ' ועד עדת הספרדים בירושלים, עליון (ניתן ב-16.2.2009).

⁷⁴ וייס, "הפינוי בשיח-ג'ראח: הפגנה בי-ם, גינויים בעולם" *Ynet*, 3.8.2009.

⁷⁴ שיחה עם צחי ממו, מנהל שכונת "שמעון הצדיק", אוגוסט 2010. ראו נספח 17.

⁷⁵ ת.א 19795/08; ריאיון עם עו"ד חאתם אבו-אחמד, יולי 2010; נ. חסון, "עוד שתי משפחות פלסטיניות נתבעות לפנות את בתיהן בשיח-ג'ראח במזרח י-ם," הארץ, 7.4.2010.

אם בית-משפט יקבע שהן הפרו את תנאי החוזה כדיירים מוגנים, בדומה להליכים שנקטו כלפי משפחות במתחם שהקים אונר"א ליד קבר "שמעון הצדיק".⁷⁶

6. היבטים משפטיים הנוגעים לנכסים הנמצאים במזרח-ירושלים ובמערבה

הפינוי של דיירים פלסטינים פליטי 1948 שאיבדו בתים ורכוש אחר במערב-ירושלים וביישובים אחרים שעברו לריבונות ישראל כתוצאה ממלחמת העצמאות, מעורר את סוגיית הנכסים שאיבדו הן יהודים והן ערבים במלחמה זו ואת שאלת ההשבה (restitution) של הרכוש.

במהלך המלחמה נעשו מאמצים לשכן פליטים יהודים בבתים ובשכונות ערביות שנטשו בירושלים. עד ההפוגה הראשונה, ביוני 1948, שוכנו יהודים שנמלטו מהרובע היהודי, מנחלת שמעון וממקומות אחרים, ברוממה, בקטמון, בטלבייה, ברחביה ועוד. לקראת סוף 1948 החלו לאכלס פליטים יהודים בעיקר במבנים נטושים בבקעה, במושבה היוונית ובמושבה הגרמנית.⁷⁷ לפי עדותו של עו"ד מיכאל בן-יאיר, לשעבר היועץ המשפטי לממשלה, שהיה תושב "נחלת שמעון", שוכנה משפחתו כמו גם משפחות יהודיות אחרות שפנו מבתיהן בשנת 1948, בדיוור חלופי וקיבלה לבעלותה המלאה רכוש חלופי בשכונת רוממה מהאפוטרופוס הישראלי על נכסי נפקדים. כלומר, הם קיבלו בתים וחנויות של נפקדים פלסטינים. בן-יאיר ובני-משפחתו סבורים שהפיצוי שניתן להם הוא פיצוי ראוי והם החליטו שלא לתבוע את הרכוש שהיה להם בשכונת שיחי-גיראח, חרף העובדה שהאפוטרופוס הכללי גילה נכונות לסייע להם בהחזרת הנכסים לבעלותם.⁷⁸

מן האמור לעיל עולה שרשויות המקרקעין הישראליות מסייעות ליהודים המבקשים לממש רכוש שהיה בבעלותם לפני 1948 במזרח-ירושלים, וזאת מבלי להביא בחשבון

⁷⁶ נ. חסון, "פסיקה חדשה של העליון מאפשרת לפנות עשרות משפחות נוספות משיחי-גיראח", הארץ, 28.9.2010. לפסה"ד ראו ע"א 8954/06 ווקף מוחמד ואברהים עבדלברו מעו ואחי נ' האפוטרופוס הכללי ואחי, עליון, תק-על 2010 (3), 4310.

⁷⁷ גולן, שינוי מרחבי – תוצאת מלחמה, עמ' 20-51, 72-74.

⁷⁸ שיחה עם עו"ד מיכאל בן-יאיר, היועץ המשפטי לממשלה לשעבר, יולי 2010. ביתו היה בשכונת נחלת-שמעון ברח' דרך שכם מס' 61 ושימש בינואר 1949 מוצב קדמי של "ההגנה". יש לציין כי ישנם דיירים שהתגררו ב"נחלת שמעון" שנוקטים בעמדה שונה ודורשים לקבל בחזרה את הנכסים שהותירו בשכונה – ראו: י. אלטמן, "רוצים לחזור לבית בשיחי-גיראח: 'נישלם לערבים'", *Ynet*, 14.10.2010, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3969690,00.html>

אם הבעלים היהודים המקוריים כבר קיבלו רכוש חלופי מממשלת-ישראל. לעומת זאת, פלסטינים שהיה להם רכוש במערב-ירושלים (או במקומות אחרים בתחומי הקו הירוק) אינם יכולים להחזיר לעצמם את רכושם, משום שרכוש זה הועבר (על פי חוק נכסי נפקדים תשי"א-1950) לאפוטרופוס על נכסי נפקדים במשרד האוצר, שמכר אותו למדינה (שבניתיים העבירה את רובו לגורמים פרטיים וציבוריים).⁷⁹

על פי זמיר ובנבנישתי, בישראל הבינו לאחר סיפוח מזרח-ירושלים כי התעלמות מתביעות של תושבי מזרח העיר ביחס לרכושם שנותר בישראל אינה מתיישבת עם שחרור המקרקעין שבבעלות יהודים במזרח-ירושלים וכי היא פוגעת במאמץ הישראלי להפוך את איחוד ירושלים לסופי ולבלתי-הפיך. מצד שני חששו גורמים ממשלתיים כי הכרה בזכותם של פלסטינים ממזרח-ירושלים על רכושם בישראל יוצרת תקדים להכרה ב"זכות ההשבה".⁸⁰ מסיבה זו החליטה הממשלה שלא לאפשר השבה של נכסים לתושבי מזרח-ירושלים, אך עם זאת תוקן חוק נכסי נפקדים בשנת 1973,⁸¹ והתיקון מאפשר לפלסטינים החיים בתחומי הקו הירוק ובמזרח-ירושלים לתבוע פיצויים על נכסיהם שהועברו לאפוטרופוס על נכסי נפקדים, כאשר הבסיס לחישוב הפיצוי הוא שווי הנכס ב-29.11.1947. במידה ומדובר בסכום גבוה, הוא ישולם ב-15 תשלומים במשך 15 שנים.⁸² תיקון החוק אינו מאפשר לפלסטינים לממש השבה בעין של נכסיהם. פלסטינים ספורים ניסו לממש את זכותם לקבלת פיצויים, הן משום שצעד כזה נחשב כנותן לגיטימציה לפעולות ישראל והן משום שגובה הפיצוי על פי החוק היה מזערי ביחס לשווי הריאלי של הרכוש. כמו כן התנגדו גורמים פלסטיניים לכך שפתרון בנושא זה יחול רק על מיעוט מקרב הפליטים ויותר את האחרים מחוץ להסדר. לכן דרשו גורמים אלה פתרון כולל ומלא של בעיית הפליטים.⁸³

על הקושי של פלסטינים לממש נכסים בפועל, מצביעה עתירה שהוגשה לבג"ץ ב-2008 על-ידי מונא אבו-גוש. אביה של העותרת היה בעל נכסים בכפר אבו-גוש, אך ב-1948 הוא עזב את הכפר לבקשתם של גורמים ישראליים, תוך הבטחה כי ישוב לשם לאחר המלחמה. חזרתו לכפר התאפשרה רק ב-1972 ובתקופת היעדרו הוא הוכרז "נפקד"

⁷⁹ מ. בנבנישתי, מול החומה הסגורה (ירושלים: ווייזנפלד וניקולסון, תשל"ג), עמ' 205.

⁸⁰ א. בנבנישתי וא. זמיר, הקניין הפרטי בהסדר השלום הישראלי-פלסטיני (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1998), עמ' 28.

⁸¹ חוק נכסי נפקדים (פיצויים), תשל"ג-1973, ס"ח, עמ' 164.

⁸² א. בנבנישתי וא. זמיר, 'אדמות יהודים' ביהודה, שומרון, חבל עזה ומזרח-ירושלים (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1993), 91. ראו: חוק נכסי נפקדים (פיצויים), תשל"ג-1973, ס"ח, עמ' 164 סעיפים 2, 6, 10 ו-15 והתוספת: "חישוב הפיצויים לבעלי נכס".

⁸³ בנבנישתי, מול החומה הסגורה, 205-206.

ונכסיו הועברו לאפוטרופוס על נכסי נפקדים ונמכרו לאחר מכן לרשות הפיתוח. בקשתו לקבל את רכושו בחזרה נדחתה ע"י האפוטרופוס והוא לא נענה להצעה להגיש תביעה לפיצויים בהתאם לחוק נכסי נפקדים (פיצויים), תשל"ג-1973. לאחר מותו דרשה בתו, מונא אבו-גוש, לבטל את ההכרזה כאילו היה אביה "נפקד" ולהשיב לידיה את הקרקע, בגין היותה היורשת החוקית, אך בקשתה נדחתה.⁸⁴ שופטי בג"צ קבעו שהבקשה להשבת הקרקע טופלה בעבר וכי האב הופנה כבר ב-1974 לתבוע פיצויים אך לא עשה כן וגם לא עתר כנגד ההחלטה. כמו כן קבע בג"צ כי יש להפנות את הסוגיה של ביטול ההכרזה על מעמד האב כנפקד לערכאה אזרחית המוסמכת לכך.⁸⁵

אחרי 1967 התלבטה ממשלת-ישראל בשאלה אם להחיל את חוק נכסי נפקדים על רכוש פלסטיני במזרח-ירושלים. זמן קצר לאחר 1967 החליטה הממשלה כי תושבי מזרח-ירושלים לא ייחשבו "נפקדים" על פי חוק נכסי נפקדים לגבי נכסים במזרח העיר.⁸⁶ כלומר, האפוטרופוס על נכסי נפקדים (שישב אז במנהל מקרקעי ישראל וכיום הוא כפוף לשר האוצר) לא יוכל לתפוס חזקה על נכסיהם במזרח-ירושלים. ההחלטה התקבלה, בין השאר, על רקע החשש מתסיסה פלסטינית במזרח-ירושלים ומלחצים בינלאומיים שישחקו את לגיטימיות השליטה הישראלית במזרח העיר.⁸⁷ החלטה זו מצאה גם ביטוי בחקיקה⁸⁸ אך החוק אינו חל על פלסטינים שמקורם בגדה המערבית אך היו להם נכסים בשטח שסופח במזרח ירושלים.⁸⁹ יחד עם זאת, היועץ המשפטי דאז, (לימים נשיא בית המשפט העליון) מאיר שמגר, הוציא ב-1969 הנחיה למנהל מקרקעי ישראל ובה אסר להחיל את "חוק נכסי נפקדים" על נכסים במזרח-ירושלים השייכים לתושבי יהודה ושומרון. שמגר כתב כי אין "הצדקה לכך שסיפוח מזרח-ירושלים, והוא בלבד, יביא לנטילת רכושו של אדם שאינו נפקד למעשה, אלא נמצא באותו המועד בו הגיע רכושו לידינו, בתחום שלטון כוחות צה"ל".⁹⁰ שר המשפטים באותה עת, יעקב שמשון שפירא, אישר עמדה זו וגם ראש עיריית-ירושלים, טדי קולק, תמך בה.⁹¹ ב-1977 הוחלט על "הקדר זמני שיובא לעיון מחדש" ולפיו פלסטינים תושבי השטחים, המחזיקים בנכסים

⁸⁴ בג"ץ 3593/08, מונא אבו גוש נ' האפוטרופוס על נכסי נפקדים ואח', עליון.

⁸⁵ בג"ץ 3593/08, מונא אבו גוש נ' האפוטרופוס על נכסי נפקדים ואח', עליון.

⁸⁶ בנבנישתי וזמיר, *אדמות יהודים*, 87.

⁸⁷ ראו מ. רפפורט, "בשביל זה יש גדר", *הארץ*, 21.1.2005.

⁸⁸ סעיפים 3 ו-4 בחוק הסדרי משפט ומנהל (נוסח משולב), תשי"ל-1970, ס"ח תשל"ל, עמ' 138. ראו:

בנבנישתי וזמיר, *אדמות יהודים*, עמ' 87.

⁸⁹ בנבנישתי וזמיר, *הקניין הפרטי בהסדר השלום הישראלי-פלסטיני*, עמ' 27.

⁹⁰ מ. רפפורט, "בניגוד להוראת מוזו – אלף דירות ייבנו בהר חומה על אדמות "נפקדים", *הארץ*,

6.1.2008.

⁹¹ רפפורט, "בשביל זה יש גדר".

במזרח-ירושלים, יידרשו לפנות מיוזמתם לאפוטרופוס על נכסי נפקדים ולבקש להמשיך ולהשתמש בנכסיהם.⁹²

סוגיה זו התעוררה מחדש בשנות ה-90 על רקע התגברות המאמצים של עמותות-התיישבות יהודיות לרכוש נכסים בעיר העתיקה ובסילוואן. ועדה בין-משרדית בראשות מנכ"ל משרד המשפטים דאז, חיים קלוגמן, חשפה בין השאר ממצאים חמורים בהתנהלות האפוטרופוס על נכסי נפקדים, שהכריזו על נפקדות של פלסטינים מרכושם ובכך אפשר העברה של נכסים כאלה לעמותות-התיישבות יהודיות וזאת על פי מסמכים ותצהירים שהעמותות הגישו לו, מבלי שבדק את אמיתותם ומבלי שביקר במקום.⁹³ בעקבות מסקנות הוועדה הורה היועץ המשפטי דאז, יוסף חריש, על עצירת העברת הנכסים לעמותות אלו באמצעות שימוש בחוק נכסי נפקדים. גם ראש הממשלה דאז, יצחק רבין, קבע כי לא ייעשה עוד שימוש בנפקדות כדי לפנות דיירים קבועים המתגוררים במזרח-ירושלים.⁹⁴

השימוש בחוק נכסי נפקדים לצורכי התיישבות יהודית בשכונות ערביות במזרח-ירושלים נבלם רק באופן זמני והוא חודש ביולי 2004 על רקע בניית גדר הביטחון. בעקבות החלטה של ועדת השרים לענייני ירושלים החליטה הממשלה כי לאפוטרופוס על נכסי נפקדים יש סמכות על נכסים במזרח-ירושלים, אך החלטה זו לא פורסמה ברבים.⁹⁵ המניע הישיר להחלטה נבע מן העובדה שחלקים מתוואי גדר הביטחון עברו באדמות שבעליהן פלסטינים המתגוררים בשטחים (למשל אזור ח'ירבת מזמורייה ואיזור וולגיה) וכן מן הפרדה שהגדר יצרה בין פלסטינים המתגוררים בעברה המזרחי של הגדר לבין שדותיהם שהשתרעו מעברה המערבי – הפרדה שפגעה ביכולתם להמשיך לעבד את אדמתם.⁹⁶ החלטה זו סתרה את עמדת משרד המשפטים והיועץ המשפטי לממשלה, מני מזוז, שתבע משר האוצר דאז, בנימין נתניהו (שהיה ממונה על הפעלת חוק נכסי נפקדים) לחדול מיד מהפעלת החוק על נכסים של תושבי איו"ש במזרח-ירושלים. מזוז טען כי אין לוועדת השרים לענייני ירושלים הסמכות להעניק פרשנות משפטית לגבי

⁹² א. סירקין, "מזוז הורה: להפסיק מיידית הפקעת נכסי נפקדים במזרח-ירושלים", *news1*, 1.2.2005, <http://www.news1.co.il/Archive/001-D-63293-00.html?tag=02-22-37>

⁹³ דו"ח הוועדה לבדיקת מבנים במזרח-ירושלים, 10.9.1992. ש. ברקוביץ, *מלחמות המקומות הקדושים* (ירושלים: הד ארצי ומכון ירושלים לחקר ישראל, 2000), עמ' 179. ר. גלעדי, "דין וחשבון הוועדה לבדיקת מבנים במזרח-ירושלים (ועדת קלוגמן): משמעויותיו להסדר קבע", מתוך ר. לפידות וא. רמון (עורכים). *העיר העתיקה: סיכום בעקבות דיוני צוות חשיבה* (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2002), עמ' 130-131.

⁹⁴ רפפורט, "בשביל זה יש גדר".

⁹⁵ רפפורט, "בשביל זה יש גדר".

⁹⁶ רפפורט, "בשביל זה יש גדר".

סמכויות האפוטרופוס על נכסי נפקדים. אחד הנימוקים לפרשנותו היה שעל פי הדין הבינלאומי חובה על המדינה לכבד את זכויות הקניין של התושבים בשטח המוחזק בתפיסה לוחמתית.⁹⁷

עד מהרה הגיעה הסוגיה לבתי המשפט, אשר פסקו במספר מקרים כי האפוטרופוס על נכסי נפקדים אינו יכול לקבל חזקה על נכסים שנמצאים במזרח-ירושלים ושייכים לפלסטינים המתגוררים בגדה המערבית, ואינו מוסמך להקנותם לאחר. זאת משום שלישראל שליטה אפקטיבית בגדה ותושביה אינם יכולים להיחשב "נפקדים" או תושבי מדינה עוינת.⁹⁸

אופן רישום הבעלות על נכסי מקרקעין במזרח-ירושלים הוא סוגיה בפני עצמה. חלק ניכר ממזרח העיר רשום עדיין בטאבו בשיטה הישנה וטרם הוסדר על פי פקודת הסדר זכויות במקרקעין (נוסח חדש), תשכ"ט-1969. כתוצאה מכך, שאלת הבעלות על הקרקע היא סבוכה ומקשה על עמותות המתיישבים היהודיות לרכוש קרקעות מידי ערבים ואף מקשה על האפוטרופוס לממש נכסים שבעלי הזכויות בהם עשויים להתברר כנפקדים. גורמים בעמותות-התיישבות יהודיות לוחצים על הממשלה ועל רשויות המדינה לבצע הסדר קרקעות במזרח העיר.⁹⁹

המצב המשפטי והמעשי של הפליטים היהודים שנאלצו לעזוב את מזרח-ירושלים בשנת 1948 שונה ממצבם של הפליטים הערבים. אחרי 1967 חוקקה ישראל חוק (חוק

⁹⁷ ראו: ע. אלדר, "פלסטיני מעזה שרוצה טיפול בבית חולים בירושלים, כדאי שילך להאיטי", הארץ, 26.1.2010; מ. רפפורט, "בניגוד להוראת מזוז – אלף דירות ייבנו בהר חומה על אדמות נפקדים", הארץ, 6.1.2008; ד.שפר, "מזוז עצר הפקעת קרקעות במזרח-ירושלים", *ynet*, 1.2.2005. ה. מגן, "מזוז לנתניה: להפסיק הפקעת נכסים פלשתיניים במזרח-ירושלים", *גלובס*, 1.2.2005. במקביל הודיע מזוז על התחלת עבודת מטה לגיבוש כללי-פעולה בנוגע לבעיות המעשיות הנובעות מהקמת גדר ההפרדה. מזוז מסר כי בדיון עם מערכת הביטחון הוחלט לאפשר לבעלי הקרקעות שעיבדו אדמות בתחום ירושלים להמשיך ולעבדן (החלטה שלא יצאה אל הפועל). (מ. רפפורט, "בעלי קרקע במזרח-ירושלים עתרו לבג"צ: לפרסם את רשימת נכסי הנפקדים", הארץ, 11.5.2005). יצוין כי על אף החלטת מזוז, בעת הרחבת שכונת הר-חומה (שלב ב') התברר כי נלקחו אדמות מפלסטינים תושבי בית-סאחור לשם הקמת 188 יחידות-דירה (מתוך 300 בהרחבה משנת 2008) ללא פיצוי או דיון משפטי ובשלב ג' של בניית השכונה דווח בעיתונות על עוד כאלף יחידות-דירה שהוקמו על אדמות מסוג זה. משרד המשפטים טען כי בלא קשר לזהות הבעלים על הנכסים (נפקדים או לא) הופקעו אדמות אלו לצורכי-ציבור וכך נעשה לדבריהם גם לבעלי-קרקע יהודים (מ. רפפורט, "יהר חומה: הדירות יוקמו על אדמות נפקדים", הארץ, 6.1.2008).

⁹⁸ כך למשל, כתב שופט בית המשפט המחוזי, בועז אוקון, בפסק-דין (2006) במקרה שהובא לפניו: "זהו סוג של תרגיל משפטי שלא עומדת מאחוריו מציאות כלשהי למעט צווי סיפוח של שטחים מסוימים, זוהי צורה של משפטנות ללא משפט". יעוז, "המחוזי: חוק נכסי נפקדים לא יחול על אדמות שהיו בבעלות פלשתינאים ב-1967", הארץ, 24.1.2006.

⁹⁹ נדב שרגאי, *תכנון, דמוגרפיה וגאופוליטיקה בירושלים* (ירושלים: המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 2010), עמ' 26-31.

הסדרי משפט ומנהל (נוסח משולב) תש"ל-1970) שהקנה לאפוטרופוס הכללי את הזכויות בנכסי יהודים שהיו בשליטה ירדנית בשנים 1948-1967. החוק קבע כי על האפוטרופוס הכללי לשחרר את הקניין בנכסים לבעליהם או ליורשיהם לאחר בדיקה משפטית.¹⁰⁰ יודגש כי בעוד שלאפוטרופוס על נכסי נפקדים יש, על פי חוק נכסי נפקדים התשי"ב-1950, שיקול-דעת רחב והוא "רשאי", אך אינו חייב, לשחרר נכסים של נפקדים לבעליהם,¹⁰¹ האפוטרופוס הכללי חייב לשחרר, על פי חוק הסדרי משפט ומנהל (נוסח משולב) תש"ל-1970, את הנכסים לבעליהם המקוריים (לאחר אימות מסמכי הבעלות).¹⁰² החוק מ-1970, יחד עם תיקון חוק נכסי נפקדים שנעשה בשנת 1973 (חוק נכסי נפקדים (פיצויים)), תשל"ג-1973) יצרו פער משפטי בין מעמד של בעלי נכסים שננטשו על ידי בעליהם במלחמת העצמאות של ישראל ב-1948. בעלים פלסטינים של רכוש בתוך ישראל, שהם אזרחים או תושבים ישראלים, יכולים לקבל רק פיצוי. ולעומת זאת, בעלים יהודים שהיה להם רכוש במזרח-ירושלים לפני 1948 יקבלו את נכסיהם בעין (אלא אם השטחים נדרשו לצורכי-ציבור) וזאת מבלי שהאפוטרופוס הכללי יוכל להפעיל את שיקול-דעתו בעניין.

בעזרת החוק מ-1970 קיבלו הוועדים היהודיים באתר "שמעון הצדיק" את בעלותם בחזרה על המתחם בשיח-ג'ראח (בעלות שהועברה לאחר מכן לעמותת "נחלת שמעון אינטרנשיונל") לצד הכרה בדיירים הפלסטינים שהתגוררו במקום כ"דיירים מוגנים" הנחשבים לשוכרים לטווח ארוך. החוק מ-1970 קבע גם כי במקרים בהם הנכסים נרכשו לצורכי-ציבור לאחר 1967 (קרי, הופקעו) ע"י מדינת-ישראל, יקבלו הבעלים הישראלים המקוריים פיצוי כספי בלבד.¹⁰³ החוק קבע גם שאם נכסים אלה נוצלו בתקופה הירדנית לצורכי-ציבור – וצורך זה לא חדל להתקיים אחרי 1967 – הם לא יוחזרו לבעליהם, ואלה יאלצו להסתפק בפיצוי כספי.¹⁰⁴ נשאלת השאלה האם יישוב הפליטים הפלסטינים

¹⁰⁰ בנבישתי זומיר, *הקניין הפרטי בהסדר השלום הישראלי-פלסטיני*, עמ' 27. בנבישתי זומיר, אדמות יהודים, עמ' 89-91. ראו סעיף 5 לחוק הסדרי משפט ומנהל (נוסח משולב), תש"ל-1970, ס"ח תש"ל, עמ' 138.

¹⁰¹ ראו סעיף 28 ו-29 לחוק נכסי נפקדים, תשי"ב-1950, ס"ח תשי"ב, עמ' 86. סעיף 28 קובע כי "האפוטרופוס רשאי, לפי שיקול דעתו בלבד, אך בהתחשב עם הוראות סעיף 29 לשחרר נכס מוקנה בתעודה חתומה בידו". סעיף 29 קובע שהאפוטרופוס לא ישתמש בסמכות זו "אלא אם באה על כך... המלצה של ועדה מיוחדת שתמונה ע"י הממשלה".

¹⁰² ראו סעיף 5 לחוק הסדרי משפט ומנהל (נוסח משולב), תש"ל-1970, ס"ח תש"ל, עמ' 138.

¹⁰³ בנבישתי זומיר, *הקניין הפרטי בהסדר השלום הישראלי-פלסטיני*, עמ' 28. למשל: הפקעה ברובה היהודי וברמת-אשכול. השאלה אם בעלי-רכוש יהודים מקבלים פיצוי ריאלי וגבוה יותר מבעלי-רכוש ערבים טעונה עדיין בדיקה. בחיבור זה לא ראינו מקום להידרש לסוגיה זו.

¹⁰⁴ בנבישתי זומיר, *הקניין הפרטי*, עמ' 27. זמיר ובנבישתי, *אדמות יהודים*, עמ' 91.

על-ידי ממשלת ירדן ואונר"א בשיח-ג'ראח אינו נחשב "צורך ציבורי" שהמשיך להתקיים אחרי 1967.

קביעה זו היא חלק ממגמה של הדין הישראלי החל במזרח-ירושלים ושל תחיקת הביטחון בגדה המערבית, שמכירים דה-פאקטו בפעולות שביצע "האפוטרופוס הירדני לרכוש אויב" ביחס לנכסים ישראלים והכרה זו הועלתה כטיעון בדיונים המשפטיים על ההתיישבות היהודית בשיח-ג'ראח.¹⁰⁵

7. התיישבות יהודית בלב שכונות ערביות במזרח-ירושלים

לפי מדיניותה הרשמית של ישראל, ירושלים על כל חלקיה ושטחה היא עיר מאוחדת בריבונות ישראלית מלאה. בשנת 1967 שולש שטחה המוניציפלי של ירושלים בעקבות הוספת שטחים ממזרח לקו הירוק המוכרים כיום במונח "מזרח-ירושלים". ישראל בנתה במזרח-ירושלים עשר שכונות יהודיות שמספר תושביהן מתקרב כיום למספר התושבים הפלסטינים החיים במזרח העיר (43% מתושבי מזרח-ירושלים). זאת בנוסף להפקעה, לבנייה ולפיתוח הרובע היהודי בעיר העתיקה כאתר לאומי יהודי. מיקום השכונות היהודיות נקבע לפי זמינות הקרקע (למשל, עמדות צבאיות של הלגיון הירדני היו לגרעין של שכונה) וכן שיקולים גיאוגרפיים. כך למשל, רצף השכונות היהודיות בין רמות-אשכול ומעלות-דפנה עם "הגבעה הצרפתית" ועם קריית הממשלה במזרח-ירושלים, מחבר את ירושלים המערבית עם הר הצופים ומונע את ניתוקו בשנית.¹⁰⁶ הרצף בין מערב-ירושלים לבין הר הצופים כבר הובטח עם בניית "הגבעה הצרפתית" בשנת 1971 וחוזק בשנות ה-80 עם הקמת קריית הממשלה בשיח-ג'ראח. מכאן שהתיישבות בשכונת "שמעון הצדיק" אינה חיונית להבטחת הרצף בין האזורים שבשליטה ישראלית ובעלות יהודית. מטרתה, על פי הצהרות יוזמיה ותומכיה, היא למנוע אפשרות של חלוקת השליטה על פי מתווה קלינטון.

בעקבות תהליך אוסלו בשנות ה-90 התעוררו הגורמים הפוליטיים התומכים בהמשך השליטה הישראלית במזרח-ירושלים כולה (ובגדה המערבית) לחפש

¹⁰⁵ בנבישתי זומיר, *הקניין הפרטי*, עמ' 19, 27. ריאיון עם עו"ד חאתם אבו-אחמד, יולי 2010.
¹⁰⁶ שיקולים אחרים לקביעת מיקומן של שכונות יהודיות במזרח העיר היו: מקומות בהם היו אדמות יהודיות בעבר (נווה-יעקב, עטרות, הר-חומה) וחיבור רצף אליהן (פסגת-זאב), וכן תפיסת שטחים שאינם בבעלות פרטית או כנסייתית (גילה, רמות).

דרכים לסכל העברה של שכונות ערביות לשלטון פלסטיני. עקב כך גברו מאמצי ההתיישבות היהודית בשכונות הערביות במזרח-ירושלים. מאמצים כאלה החלו עוד קודם לכן והתרכזו ברובע המוסלמי והנוצרי של העיר העתיקה ובסילוואן. דו"ח ועדת קלוגמן (1992) חשף כי גורמים אלה זכו לגיבוי וסיוע של גורמים ממשלתיים.¹⁰⁷ יש לציין כי אריאל שרון היה בין התומכים הבולטים במדיניות זו. הוא רכש לעצמו בית ברובע המוסלמי ב-1987 וכשהיה שר השיכון (בשנים 1990-1992) הוא דאג לכך שמשדרו יסייע כספית לפעילות עמותת המתישבים "עטרת כוהנים".¹⁰⁸ מנגד, ראש עיריית ירושלים, טדי קולק (עד 1993), פעל לריסון הלחצים להתיישב בשכונות ערביות.¹⁰⁹ ביטוי לכך נתן קולק כאשר פעילי עמותת אלע"ד תפסו חזקה בבתיים בכפר סילואן באוקטובר 1991 (ערב ועידת השלום במדריד).¹¹⁰ קולק ביסס את התנגדותו על שלושה טעמים: הטעם האחד כמותי – עדיף לדבריו ליישב עוד אלפים בשכונות יהודיות במזרח העיר מאשר קומץ יהודים בשכונה ערבית. טעמו השני היה שילוב של שיקולים מדיניים-ביטחוניים ותדמיתיים – ההשלכות של פינוי תושבים ערבים מבתיים ותדמית העיר בעולם. הטעם השלישי היה כלכלי – הצורך בהפניית משאבים משטרתיים עצומים ליעדים אלה.¹¹¹ קולק הגיע לאזור המריבה בסילוואן והצהיר כי המתישבים היהודים במקום "חושבים שהם מכבדים את העבר, אך הם למעשה מסכנים את העתיד".¹¹²

לפני 1996 התמקדו ממשלות ישראל בעיקר בהקמת שכונות יהודיות סביב השכונות הפלסטיניות במזרח-ירושלים וכמעט שלא עודדו התיישבות בהן,¹¹³ אך עם חילופי הממשלה בשנת 1996 (ממשלת נתניהו הראשונה) וחילופי השלטון בעיריית ירושלים (מטדי קולק לאהוד אולמרט) זכו יוזמות ההתיישבות היהודית בשכונות ערביות לתנופה וכך גם התמיכה הממלכתית שקיבלו עמותות המתישבים "אלע"ד"

¹⁰⁷ ראו: ר. גלעד, "דין וחשבון הוועדה לבדיקת מבנים במזרח-ירושלים (ועדת קלוגמן): משמעויותיו להסדר קבע," מתוך ר. לפידות וא. רמון (עורכים). *העיר העתיקה: סיכום בעקבות דיוני צוות חשיבה* (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2002), עמ' 127-137.

¹⁰⁸ ברקוביץ, *מלחמת המקומות הקדושים*, עמ' 178.

¹⁰⁹ מ. קליין, *יונים בשמי ירושלים* (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1999), עמ' 201. אמיר חשין טוען כי היו לכך שני חריגים: שכונת נוף-ציון, אשר אושרה בתקופת קולק (ממשלת שמיר) ובשלהי כהונתו אושרה לבנייה גם שכונת מעלה-זיתים (בתקופת ממשלת רבין). ראו: א. חשין, "כולם בנו בירושלים," *הארץ*, 13.4.2010.

¹¹⁰ R. Friedland and R. Hecht, *To Rule Jerusalem* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 440-441.

¹¹¹ Friedland and Hecht, *To Rule Jerusalem*, 441.

¹¹² Friedland and Hecht, *To Rule Jerusalem*, 441.

¹¹³ קליין, *יונים בשמי ירושלים*, עמ' 198.

ו"עטרת-כוהנים"¹¹⁴. התמיכה ביוזמות אלו בתקופת ממשלת נתניהו הראשונה, באה במיוחד משר התשתיות אריאל שרון (ליכוד), שר הפנים אלי סוויסה (ש"ס) ושר העבודה והרווחה אלי ישי (ש"ס). יצוין שבסעודת ההתרמה שארגנה "עטרת-כוהנים" ביולי 1997 לשם גיוס כספים לרכישת בתים בעיר העתיקה, היו ראש הממשלה בנימין נתניהו וראש העירייה אהוד אולמרט אורחי הכבוד של העמותה.¹¹⁵ בעקבות כישלון פסגת קמפ-דייוויד ב-2000, בה נשבר הטאבו על מו"מ לחלוקת הריבונות בעיר והתחדדה העובדה כי העיר היא סלע המחלוקת המרכזי בדרך להסכם, הוגברו מאמצי ההתיישבות היהודית בשכונות הערביות, וביטוי לכך ניתן היה לראות בין השאר בשכונות ג'בל-מופבר, אבו-דיס ושיח-ג'ראח.¹¹⁶

¹¹⁴ עמותת "אלע"ד" הוקמה ב-1986 והחל משנת 1991 היא מעורבת ביישוב יהודים בסילוואן, רכס ארמון הנציב, הר הזיתים וראס אל-עמוד.

¹¹⁵ ברקוביץ, עמ' 181, 192. קליין, יונים בשמי ירושלים, עמ' 198, 201.

¹¹⁶ על ההתיישבות היהודית בשכונות ערביות במזרח ירושלים ראו נספח 19.

חלק ב' – השלכות אסטרטגיות ומדיניות

פרק זה עוסק בהשלכות של ההתיישבות היהודית בשיחי-גיראח ופעולות התיישבות בלב שכונות ערביות במזרח-ירושלים שמעבר לקו הירוק על האינטרסים האסטרטגיים של מדינת-ישראל ועל היעדים של הממשלה ועיריית ירושלים בכל הקשור לעתידה, שגשוגה ומעמדה של ירושלים ולהכרה הבינלאומית במעמדה של ישראל בירושלים.

את האינטרסים העיקריים של ישראל לגבי ירושלים והרכוש הנטוש מ-1948 ניתן להגדיר כך:

- ❖ שמירת האינטרסים הישראליים באגן ההיסטורי ("האגן הקדוש") ובהר הבית (בין אם באמצעות ריבונות, פתרון בינלאומי או הסדרים מיוחדים אחרים);
- ❖ הבטחת הריבונות הישראלית בשכונות היהודיות שמעבר לקו הירוק (מזרח העיר), תוך הבטחת הקשר התחבורתי עם מערב-ירושלים;
- ❖ דחיית הדרישה להשבת רכוש הפליטים הפלסטינים במערב-ירושלים ובתחומי הקו הירוק.

ההתיישבות בשיחי-גיראח עלולה לפגוע באינטרסים חיוניים אלה, ובראשם בסוגיית השבת רכוש של פלסטינים שננטש בשנת 1948 בתוך תחומי הקו הירוק. נדון בכך בחלק זה ונציג מספר דוגמאות המצביעות על כך שממשלות ישראל מצאו בעבר פתרונות משפטיים ומנהליים כדי להתמודד עם הבעיה ונקטו בעבר במדיניות שהצביעה על מודעותן להשלכות החמורות שעלולות לנבוע ממימוש נכסים יהודיים במזרח-ירושלים.

1. פתיחת תיקי 1948 בסוגיית השבת רכוש של פלסטינים במערב-ירושלים ובישראל

ההשלכה האפשרית החמורה ביותר של ההתיישבות היהודית בשיחי-גיראח על האינטרסים האסטרטגיים של מדינת-ישראל, כפי שתוארה בפרק א' לעיל, היא יצירת תקדים הפותח מחדש את התביעות להשבת רכוש פרטי של פלסטינים בתחומי ישראל, ובכלל זה במערב-ירושלים.

יודגש כי בתוך גבולות ישראל יש שטחים בסדר גודל של בין ארבעה לחמישה מיליון דונם (חמישית עד רבע משטח המדינה)¹¹⁷ שהם נכסי נפקדים פלסטינים שהולאמו במסגרת חוק נכסי נפקדים.¹¹⁸ הנציגים הפלסטינים דורשים כל העת להשיב להם נכסים אלה כחלק מהסדר-פשרה עם ישראל. פרשת שיח-גיראח נותנת בידיהם עילה לחידוש דרישה זו.

במהלך המשא ומתן שהתקיים בתהליך אנאפוליס (2007-2008) השמיעו הפלסטינים הערכה כי הם זכאים לפיצויים בגין שיבה והשבה בסכום אסטרונומי של 300 מיליארד דולר. מול דרישות הפלסטינים מציבה ישראל תביעות על רכוש של יהודים שננטש במדינות-ערב ערב הקמת המדינה ולאחריה. מדובר ברכוש רב שלטענת חוקרים שונים שווה בערכו לרכוש שאיבדו פליטים פלסטינים או אף עולה עליו.¹¹⁹ זו הסיבה לכך שקיזוז תביעות ההשבה של פליטים יהודים מול תביעות הרכוש הפלסטיניות, הוא אינטרס ישראלי מן המעלה הראשונה.

בהקשר זה ניתן לציין את פסיקת בית הדין האירופי לזכויות אדם שהתקבלה במארכ 2010 ועסקה בדרישות של פליטים יוונים-קפריסאים לשיבה ולהשבה של נכסים ואדמות שהם נטשו בצפון-קפריסין בעקבות הכיבוש הטורקי ב-1974. בית הדין האירופי לא אימץ את הדרישה לשיבה ולהשבה ופסק כי הפתרון הראוי הוא שהפליטים יקבלו פיצויים על רכושם מהצד הטורקי. בית הדין נימק זאת בכך שיש להתחשב במציאות הנוכחית ובכך שחלפו 35 שנים מאז שהפליטים נטשו את רכושם ובהתנגדות למצב בו סעד לגבי עוול מן העבר יוצר עוול חדש ובלתי מידתי.¹²⁰ יש הרואים בהחלטה זו תקדים

¹¹⁷ הנתונים המדויקים שנויים במחלוקת. ראו למשל: חיים זנדברג, *מקרקעי ישראל: ציונות ומוסט ציונות* (ירושלים: המכון למחקרי חקיקה ולמשפט השוואתי ע"ש הרי ומיכאל סאקר, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית, 2007); אורן יפתחאל וסנדי קדר, "על עוצמה ואדמה: משטר המקרקעין הישראלי" *תיאוריה וביקורת*, כרך 16 (2000), עמ' 67-85.

¹¹⁸ מחצית משטח המדינה היתה רשומה בתקופה העות'מאנית כאדמות-מדינה ובתקופה הבריטית כאדמות-ציבור שבהן מתחלקים כל תושבי הארץ, וגם עליהן יש לפלסטינים תביעות של "בעלות מסורתית", כפי שהבדווים בנגב תובעים למשל שטח של כ-650,000 דונם. ראו: זנדברג, *מקרקעי ישראל*.

¹¹⁹ בהקשר זה ראו: ב. ימיני, " הנפכה היהודית: גירוש, טבח והמרת דת בכפייה", *NRG*, 16.5.2009:

<http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/891/209.html>

ע. ברוך, "רכוש יהודי ערב פי כמה משל פליטי הרש"פ", *ערוץ 7*, 4.2.2009:

<http://www.inn.co.il/News/News.aspx/185094>

ראו גם: <http://jewishrefugees.blogspot.com/>;

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/jewref.html>

¹²⁰ החלטת בית הדין האירופי לזכויות-אדם מופיעה בכתובת: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=864000&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>. ראו גם: י. זילברשץ ונ. גורן-אמיתי, *שיבת פליטים פלסטיניים לתחומי מדינת ישראל* (ירושלים: מרכז מציל"ה, 2010), עמ' 77-81.

לשליטת תביעת השיבה הפלסטינית,¹²¹ אך החלטה זו רלבנטית גם למקרה של השבת הרכוש היהודי בשיח-ג'ראח והיא מדגישה את הבעיות הטמונה בכך.

לאור הדרישות הפלסטיניות ניתן לראות כי פעולתן של עמותות ההתיישבות, המבוססת על מימוש בעין של רכוש יהודי תוך הוצאת פלסטינים מבתיים, עלולה לסכן אינטרס אסטרטגי של ישראל: מניעת תביעות השיבה וההשבה של הפלסטינים. האינטרס הישראלי הוא לגרום לכך שכשיעלה הנושא על שולחן המשא ומתן להסדר-קבע, יסוכם על קיזוז הדדי של רכוש פליטים יהודים וערבים. מימוש השבת רכוש ליהודים בלבד, כפי שנעשה בשיח-ג'ראח, יוצר תקדים שעלול לעורר את הפלסטינים לתבוע השבת רכוש שהיה בבעלותם לפני 1948 בשטחים שבריבונות ישראל והוא מחזק את הלגיטימיות המשפטית והמוסרית של תביעה זו.

תביעת השבת הרכוש הפלסטיני במערב-ירושלים ובישראל היא אחת מאבני היסוד של תביעות הפלסטינים והיא סוגיה קונקרטית שעלולה להגיע לפורומים משפטיים בינלאומיים. על פי פרסומים בעיתונות, המשפחות הפלסטיניות שפונו משיח-ג'ראח הצהירו כי הן שוקלות פנייה לבית הדין הבינלאומי בהאג.¹²² רצינות התביעה הפלסטינית מומחשת בנייר-עמדה שיצא תחת הכותרת "זכויות-קניין פלסטיניות במערב-ירושלים: עיר מאוחדת עם שוויון זכויות לכול?" שפורסם במאי 2010 ע"י מחלקת המו"מ של אש"ף, שבראשה עומד ד"ר סאיב עריקאת.¹²³ בנוסף לכך, באוקטובר 2010 נודע כי בעקבות התקדימים של השבת נכסים יהודיים במזרח-ירושלים לידי בעליהם, גופים פלסטינים מתכננים להגיש לבית המשפט הישראלי תביעות בדרישה להשבת נכסים במערב-ירושלים, שהיו בבעלות פלסטינית לפני 1948.¹²⁴ גופים אלה מודעים למצב המשפטי שקבע חוק נכסי נפקדים בהקשר זה, אך לטענתם,

¹²¹ ראו דברי פרופ' בנבנישתי במאמר ע. אלדר, "לידיעת ישראלים ופלסטינים, גם על זכות השיבה יש התיישנות", הארץ, 13.3.2010. וראו גם: זילברשץ וגורן-אמיתי, עמ' 81-82.

¹²² נ. חסון, "רבים ממובילי המאבק נגד מתנחלי שיח-ג'ראח באים מרקע דתי", הארץ, 25.6.2010. Maan, Abdul Qader: "Sheikh Jarrah evictions based on forgeries," 6/4/2010: <http://www.maannews.net/eng/ViewDetails.aspx?ID=274582>

¹²³ ע. אלדר, "משיח-ג'ראח ועד טלביה – הנפקדת מרחוב מולכו ש"י", הארץ, 15.7.2010.

נייר העמדה שפרסמה מחלקת המו"מ של אש"ף נקרא:

"Palestinian Property Rights in West Jerusalem: A United City? With Equal Rights for All?"

י. אלי וע. מניב, "גורמים פלסטינים יפנו לביהמ"ש: השיבו לנו נכסים במערב ירושלים", NRG, 9.10.2010.

דיווח על כך בתקשורת הערבית ניתן לראות בריאיון שפורסם ב"אל-מסתקבל" עם מוחמד זהדי אל-נשאשיבי, חבר הוועד הפועל של אש"ף:

ش. الجوهرى، "النشاشيبي: يفتح النار على عباس في اجتماع اللجنة التنفيذية اليوم"، المستقبل، 1.10.2010. <http://www.almustaqbal-a.com/NewsDetails.aspx?NewsID=12343&Type=9>

הפנייה לבית המשפט תבסס על החוק הבינלאומי ועל הטענה שקיים יחס משפטי של איפה ואיפה בסוגיה זו.¹²⁵ ניתן להעריך כי הדיון המשפטי בתביעות אלו יעורר הד נרחב בעולם.

פינוי משפחות פלסטיניות משיח'-ג'ראח מחדד את היעדר הסימטריה בהשבת רכוש. זאת משום שמדובר במשפחות פליטים שהיה להן רכוש בתוך גבולות הקו הירוק לפני 1948 ובכלל זה במערב-ירושלים. תושבי שיח'-ג'ראח הפלסטינים אמרו בתקשורת כי הם מוכנים לוותר על זכויות המגורים בבתיים נשוא הסכסוך, בתמורה לקבלת נכסיהם שנותרו בישראל והועברו לגופים ישראליים באמצעות חוק נכסי נפקדים. הושמעה גם עמדה הפוכה, המבוססת אף היא על אותו עיקרון של סימטריה: נאצר ע'אוו, אחד הפלסטינים שפנו מבתיים, אמר אחרי פינויו כי הוא מוכן לוותר על קרקע של 18 דונם שהיתה בבעלות משפחתו בכפר-מוצאו סרפנד שבתוך שטח ישראל, ובתמורה לקבל בעלות מלאה על ביתו בשיח'-ג'ראח, אך הוא לא זכה לתגובה על הצעתו זו.¹²⁶

מבחינה זו יצרה פרשת שיח'-ג'ראח תקדים חד-צדדי שעלולות להיות לו השלכות משפטיות לישראל בפורומים משפטיים בינלאומיים, ובמרכזן העלאת התביעה להשבת רכוש פלסטיני והעלאה מחדש לדיון ציבורי של החלטה 194 בדבר שיבת פליטים.

על פי הערכה, חיו במזרח-ירושלים ביוני 1967 כ-10,000 תושבים אשר נולדו והתגוררו במערב העיר לפני 1948.¹²⁷ בנסיבות המלחמה הם נטשו את בתיים ורכושם ואלה נתפסו על-ידי ממשלת ישראל על פי חוק נכסי נפקדים (התשי"א – 1950) והועברו לידיים אחרות.

מאז שנות ה-80 עוסקים באש"ף באיסוף מסמכים על רכוש ערבי במערב-ירושלים. ב-1982 דרש אש"ף גישה למסמכים שנאספו בארכיון "ועדת הפיוס" של האו"ם (UNCCP). ועדת הפיוס, שהוקמה ע"י האו"ם בדצמבר 1948 במטרה לקדם פתרון של שלום לסכסוך הישראלי-ערבי, אספה תיעוד על רכוש פלסטיני בשטח ישראל בשני שלבים: בשלב הראשון נעשה בשנת 1951 מחקר ראשוני ומהיר על היקף הנכסים שננטשו ועל ערכם, תוך התבססות על דו"חות ומפות של המנדט הבריטי. בשלב השני החל מ-1952 "המשרד הטכני" (the Technical Office) של ועדת הפיוס במאמץ מקיף יותר

¹²⁵ אלי ומניב, "גורמים פלסטינים יפנו לביהמ"ש".

¹²⁶ א. אושרוב, "נאסר גאוי מציג: כך ניאבק ביהוד שיח'-ג'ראח", NRG, 5.3.2010.

<http://www.nrg.co.il/online/54/ART2/075/305.html>

¹²⁷ בנבנישתי, מול החומה, עמ' 204.

שנמשך עד 1964. פרויקט זה הוביל לדו"ח שהציג הערכה מפורטת של הרכוש הערבי שבשטחי ישראל, אך מרבית המחקר נותר חסוי זמן רב מעיני הציבור.¹²⁸ באמצע שנות ה-80 הורשה אש"ף, בעקבות בקשתו, לקבל עותקים של חומרי ארכיון ואלה אוחסנו במחסני המחלקה הכלכלית של אש"ף בדמשק. בשנות ה-90 הובילו אש"ף והאוי"ם פרויקט לשימור ולמחשוב של חומרי הארכיון והפיכתו לנגיש יותר.¹²⁹

החוקר מייקל פישבך (Fischbach) השתמש בארכיון זה במחקרו וכתב שהתיעוד כולל את פרטי הנכסים, מפות ורישומי קרקע עות'מאניים ומנדטוריים ויש בו גם הערכות לגבי נכסים דלא-ניידי, קרקעות קהילתיות והצעות לחישוב פיצויים.¹³⁰

בשנות ה-90, ערב המו"מ על הסדר הקבע, החל אש"ף בבניית מאגר-מידע על הנכסים הערביים במערב-ירושלים. את המהלך הובילו שני מוסדות פלסטיניים: "המכון למחקרים ולשירותים משפטיים בענייני קרקעות ומים" וכן "האגודה להגנת זכויות האדם". ב-1999 הצהיר פייסל חוסייני, שהחזיק אז בתיק ירושלים של הרשות הפלסטינית, כי 70% ממערב-ירושלים הם רכוש פלסטיני.¹³¹ במו"מ שהתקיים בתקופת ממשלת ברק (1999-2001) בסוגיית ירושלים, העלו הפלסטינים דרישה לפיצוי על הרכוש הפלסטיני במערב-ירושלים.¹³²

בינואר 2010 יצא לאור בערבית ספרו של ד"ר עדנאן עבד אל-ראזק, המתבסס על ארכיון "ועדת הפיוס" ובו הוא מסכם וממפה את הנכסים הפלסטיניים שננטשו ב-1948 במערב-ירושלים על פי שכוונות. להלן מובאים הנתונים שפורסמו על ידי המחבר וגורמים פלסטיניים, לשם המחשת היקף הבעיה, מבלי לקבוע את מידת דיוקם. עבד אל-ראזק מתמקד בתריסר שכוונות ערביות (שרוב תושביהן היו ערבים)¹³³ והוא מציין שכוונות נוספות, שבהן היה רוב יהודי אך היו גם נכסי ערבים.¹³⁴

M. Fischbach, "The Usefulness of the UNCCP Archives for Palestinian Refugee Compensation/ Restitution Claims," *Stocktaking Conference on Palestinian Refugee Research* (June 17-20, 2003), pp 2-4.

Fischbach, pp 13-15.¹²⁹

Fischbach, pp 4-13.¹³⁰

קליין, *שוכרים טאבו*, עמ' 38-39.¹³¹

ראו: קליין, *שוכרים טאבו*, עמ' 78.¹³²

מסמך מורטינוס על טאבה, עמ' 355. A. Qurie, *Beyond Oslo* (London, NY: I.B. Tauris, 2008), pp. 355.
ראו נספח 4.¹³³

¹³⁴ למשל ברח' יפו, מחנה-יהודה, שמעא, ממילא, רוממה, תלפיות, מקור-חיים, סנט-לואיס, מנשייה, מגרש הרוסים, מתחם שנלר ועוד. בסה"כ המחבר מפרט 41 גושי-קרקע גדולים (חוצ'י). ראו: עדנאן תופיק עבד אל-ראזק, אל-אזדהאר אל-מעמארי אל-ערבי פי עירבי אל-קדס אל-מחתלה (הפריחה בארכיטקטורה הערבית בחלק המערבי של ירושלים הכבושה) (ירושלים: גימעיית אל-דראסאת אל-ערבייה, 2010).

לפי עבד אל-ראזק, ישראל השתלטה על 16,261 דונם במערב-ירושלים, מהם 5,126 דונם בבעלות ערבית (ובהם בתים בשטח כולל של כ-913,300 מ"ר), 850 דונם של שטח-הפקר (שטח שהסכם שביתת הנשק בין ישראל לירדן מ-1949 קבע שלאף אחד מן הצדדים לא תהייה בו ריבונות) בבעלות ערבית, 402 דונם של שטח-ציבור ערביים וכן 2,473 דונם בבעלות מוסדות נוצריים. עבד אל-ראזק העריך כי שליש מן הרכוש במערב-ירושלים (5,478 דונם, כנראה כולל שטח-ציבור) היה בשנת 1947 בבעלות ערבית, 30% (4,885 דונם) בבעלות יהודית, 15% (2,473 דונם) בבעלות מוסדות נוצריים והשאר מוסדות-ציבור, כבישים ומסילות-ברזל.¹³⁵ בהקדמה לספרו עבד אל-ראזק מדגיש כי מחקרו מגיב על פעולות-התיישבות ישראליות בתוך שכונות ערביות במזרח-ירושלים ועל הניסיון "למחוק את התפקיד הערבי בפריחה האדריכלית של ירושלים לפני מלחמת 1948".¹³⁶ **חשיבות מחקרו של עבד אל-ראזק נעוצה בכך שהיא נותנת קונקרטיזציה והמחשה לתביעות ההשבה של הפלסטינים בירושלים ובתחומי הקו הירוק. הדברים מקבלים משנה-חשיבות כשרואים שאש"ף והרש"פ מציגים את תביעת ההשבה כעמדת-יסוד שלהם בסכסוך.**

הרשויות בישראל גילו בעבר ערנות רבה לסכנה שביצירת תקדים בתחום השבת הרכוש. כך למשל, בתביעה של יורשים יהודים בעיזבון יעקב יוסף שכטר, דובר בחלקת-קרקע במחוז ירושלים, אך בתחומי יהודה ושומרון, מחוץ לגבולות המוניציפאליים של העיר.¹³⁷ ראש המנהל האזרחי נימק את ההתנגדות להשבת השטח ליורשים בין השאר בטענה שהדבר "עלול לגרום תביעות מצד פליטים פלסטינים המתגוררים באזור לשחרור הדדי, כבר בשלב זה, של נכסיהם המצויים בתחומי מדינת-ישראל וכן להרבות את סכסוכי הקרקעות ולהגביר את המתחים בין ישראלים ופלסטינים באזור".¹³⁸ וכך כתב אז ראש המנהל האזרחי: "לפי הערכתי עלולה השבת קרקעות של ישראלים לידי בעליהן לגרום לפגיעה ממשית בסדר הציבורי באזור, שחריפותה תזון מן העובדה שבעיית הקרקעות הינה נדבך בשאלה הטריטוריאלית, המהווה את לב ליבו של הסכסוך בין ישראל לפלסטינים".¹³⁹ הנושא הובא בפני בג"צ שהצדיק את החלטת הרשויות וטען כי ראש המנהל האזרחי ראוי לשקול שיקולים הנוגעים להשלכות של תביעות מקרקעין

¹³⁵ עבד אל-ראזק, עמ' 85.

¹³⁶ עבד אל-ראזק, עמ' 10.

¹³⁷ יחד עם זאת, יש לציין כי בעלות יהודית על קרקע ביהודה ושומרון שימשה להקמת יישובים יהודיים. ראו על כך בזמיר ובנבישת, *אדמות היהודים*, עמ' 169-171.

¹³⁸ בג"צ 1285/93 יעקב יוסף שכטר נ. מפקד אזור יהודה ושומרון והממונה על הרכוש הנטוש והממשלתי ביהודה ושומרון, עליון, *תק-על* 96 (4), 15.

¹³⁹ בג"צ 1285/93 יעקב יוסף שכטר נ. מפקד אזור יהודה ושומרון והממונה על הרכוש הנטוש והממשלתי ביהודה ושומרון, עליון, *תק-על* 96 (4), 15.

על הביטחון והסדר הציבורי באזור שליטתו. נשיא בית המשפט העליון דאז, השופט אהרון ברק, כתב בהחלטה: "אלה הם שיקולים אשר ראש המנהל האזרחי רשאי וחייב לשקול".¹⁴⁰ לדעתנו, למרות ההבדל במעמד המשפטי של מזרח-ירושלים לעומת הגדה המערבית, טיעון זה תקף גם לגבי נכסי יהודים במזרח-ירושלים. המקרה של שיח' גיראח, כמו המקרה שצוין לעיל, עלול לפתוח את הדרך לתביעות השבה מצד פליטים פלסטינים.

2. כבילת ידי הממשלה במו"מ להסדר אפשרי בירושלים

ההתיישבות היהודית בלב שכונות ערביות, ובמיוחד בשיח' גיראח, יש בה משום כבילת ידיה של הממשלה הנוכחית ושל כל ממשלה במו"מ עתידי על הסדר עם הפלסטינים בדבר פשרה בירושלים, שתהיה מבוססת על חלוקה אתנו-לאומית על פי הפרמטרים שהציע נשיא ארה"ב, ביל קלינטון, בדצמבר 2000. תומכי ההתיישבות היהודית בשכונות ערביות סבורים שהפסיפס האנושי הופך את ירושלים לעיר שלא ניתן יהיה עוד לחלקה בין יהודים לערבים.¹⁴¹ כוונת יוזמי ההתיישבות היהודית בשיח' גיראח היא ליצור שכונה יהודית של מאות יחידות-דור בלב שכונת שיח' גיראח הערבית. מההתיישבות היהודית בלב שכונות ערביות, תהא מטרתה אשר תהא, יכולות לצמוח התוצאות הבאות: קטיעת רצף המגורים של פלסטינים (אם כי בהסדר מדיני ניתן יהיה למצוא פתרונות הנדסיים לחבר בין שכונות), חיזוק אופייה היהודי של העיר, כולל החלקים שהם ערביים כיום, וכן פוטנציאל ליצירת מצב בלתי-הפיך מבחינה פוליטית; דהיינו, מצב אורבאני והתיישבותי שימנע אפשרות לחלק את ירושלים במסגרת הסכם-שלום בין ישראל לבין הפלסטינים. מאמצי הממשלה לפתח את ירושלים (כגון פארקים סביב חומת העיר העתיקה) באזורים המשיקים לעיר העתיקה, עלולים להתפרש אף הם כניסיון לקטוע את רצף המגורים הערבי שבין העיר העתיקה לבין השכונות הסמוכות לה.¹⁴² מכאן שעיבוי

¹⁴⁰ בג"צ 1285/93 יעקב יוסף שכטר נ. מפקד אזור יהודה ושומרון והממונה על הרכוש הנטוש והממשלתי ביהודה ושומרון, עליון, תק-על 96 (4), 15.

¹⁴¹ Nadav Shragai, "The U.S.-Israeli Dispute over Building in Jerusalem: The Sheikh Jarrah-Shimon HaTzadik Neighborhood" *Jerusalem Issue Briefs*, Jerusalem Center for Public Affairs, Vol. 9, No. 4; 27 July 2009, available at <http://www.jcpa.org/JCPA/Templates/ShowPage.asp?DBID=1&LANGID=1&TMID=111&FID=442&PID=0&IID=3056>.

¹⁴² "Parks Fortify Israel's Claim to Jerusalem", *NY Times*, May 9, 2009. בהקשר זה ראו: הרשות לפיתוח ירושלים, תכנית הממשלה "חיזוק אגן העיר העתיקה והר הזיתים": דו"ח סטאטוס, ינואר 2008 (ירושלים: הרשות לפיתוח ירושלים, 2008).

ההתיישבות היהודית בשכונת שיח-ג'ראח על פי תכניות קיימות ועתידיות, יכול לגרום לקטיעת רצף המגורים של ערבים במזרח-ירושלים ולניתוק העיר העתיקה משכונות ערביות השוכנות מצפון ומדרום לה.

מטרות אלו בוטאו בראיונות לעיתונות עם נציגי המתיישבים ותומכיהם האידיאולוגיים. כך למשל, באוגוסט 2003 התפרסם כי שר השיכון בממשלת אריאל שרון, אפי איתם (המפד"ל), יזם תכנית ליישוב יהודים בשכונות ערביות "במטרה לסכל את חלוקתה של בירת ישראל". בריאיון אמר איתם את הדברים הבאים: "ההשקעה בשכונות הערביות בירושלים, במקביל לאכלוס שכונת 'מעלה הזיתים', מוכיחה כי ירושלים היא עיר מאוחדת וכזאת תישאר לנצח". הוא הוסיף כי "מאז שיחות קמפ-דייוויד האחרונות בתקופת ברק, חלוקת ירושלים כבר אינה טאבו".¹⁴³ באותה תקופה חידש איתם תכנית ישנה (שהוקפאה על-ידי ממשלת רבין בשנות ה-90 המוקדמות) ליישב יהודים בשכונת שיח-ג'ראח [במקור היה כתוב: שכונת ואדי ג'וז]. גם יהונתן יוסף, דובר שכונת "שמעון הצדיק", הגדיר את מטרות הבנייה היהודית בשכונות ערביות במזרח-ירושלים כ"טרפוד הרעיון המטורף לחלוקת ירושלים" והוסיף: "אם חפצי קיום אנו, חייבים אנו ליישבה ביהודים – ממעלה הזיתים עד שמעון הצדיק, ומשער המזרח עד הרובע היהודי... אם יהודים לא יתיישבו במזרח-ירושלים היא תימסר לידי הגרועים שבאויבינו".¹⁴⁴

פעולות הפינני של משפחות פלסטיניות משיח-ג'ראח ופרסום תכניות-בנייה במתחם זה ובשכונות ערביות אחרות במזרח-ירושלים, יש בהן כדי לפגום במאמצים לקידום תהליך השלום בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית. פעולות אלו יוצרות מתח בין-קהילתי ולעתים אף מציתות אלימות, והן מקשות על ההנהגה הפלסטינית להתקדם באופן משמעותי בתהליך המדיני כל עוד הצד הישראלי קובע עובדות באורח חד-צדדי בשטח שנוי במחלוקת – שעליו אמורים לשאת ולתת במסגרת הסדר הקבע.

3. דה-לגיטימציה של ישראל

ההתיישבות היהודית בשיח-ג'ראח נחשפת כפעולה בעייתית במיוחד משום שהיא מעוררת ביקורת נגד ישראל בשלושה מישורים: מבקרי ישראל טוענים שמבחינת המשפט הבינלאומי התיישבות במזרח-ירושלים נחשבת "התנחלות בשטח כבוש" ופינוי של

¹⁴³ עופר פטרסבורג, "התכנית הסודית של אפי איתם", *YNET*, 1.8.03, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-2713443,00.html>

¹⁴⁴ י. יוסף, "שיח-ג'ראח נחשף השמאל במערומיו", *NRG*, 11.3.2010, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/042/562.html>

דיירים פלסטינים מנכסים בשטח זה (במטרה להחזירם לבעליהם המקוריים) נתפסת כהפרת הכללים שנקבעו בתקנות האג (1907).¹⁴⁵ תופעה זו מבליטה את חוסר השוויון השורר בין יהודים המממשים בעין את זכות הבעלות על רכוש שהיה להם לפני 1948 (תוך שהם משתמשים בה למיזמי התיישבות נגד האינטרסים של שכניהם הפלסטינים) לבין תושבי העיר הערבים שאינם יכולים לעשות זאת לגבי רכושם במערב העיר בפרט ובישראל בכלל. במישור ההומניטרי הם רואים הפרה של זכויות-אדם ביישוב יהודים על חשבון פלסטינים, במיוחד כשמדובר בפלסטינים שהופכים לפליטים בשנית, לאחר שנאלצו לעזוב את בתיהם בשנת 1948. כמו כן, מימוש זכויות קנייניות על רכוש באופן מפלה, נתפס כפגיעה נוספת בזכויות-אדם וכמעשה בלתי-מוסרי. במישור המדיני הפעולה נתפסת כפגיעה בתהליך השלום.

מקרה ההתיישבות היהודית בשיח-ג'ראח מצטרף אפוא לרשימת הנושאים בהם משתמשים הגורמים המבקשים לפגוע בלגיטימיות של מדינת-ישראל. המקרה עלול לגרום להעברה של עוד נושא לפורומים משפטיים בינלאומיים העוסקים בזכויות האדם. בעשורים האחרונים הפך נושא זכויות האדם מנושא פנים-מדינתי לנושא גלובלי שהוא מעניינה של הקהילה הבינלאומית והוא יכול לחדור ולפגוע בריבונותן של מדינות המפרות זכויות-אדם בגסות. ישראל נמצאת כיום תחת מתקפה רחבה על הלגיטימיות שלה ושל פעולות ממשלתה. **עמותות מתיישבים משתמשות בפרוצדורות משפטיות וזכויות-קניין למימוש מטרותיהן הפרטיקולאריות, וכך הן מוסיפות עילה לתקוף את ישראל מעל במות משפטיות ומדיניות בעולם.**

בעקבות פינוי המשפחות הפלסטיניות בשיח-ג'ראח נשמעו בעולם גינויים וקולות מחאה רבים מצד גורמים רשמיים ובלתי-רשמיים. כיסוי תקשורתי נרחב של פינוי משפחות פלסטיניות מביתהן לשם שיכונם של יהודים למימוש אג'נדה אידיאולוגית הנוגדת פשרה טריטוריאלית בירושלים יוסיף נדבך לתהליך כרסום הלגיטימציה של מדיניות ישראל בדעת הקהל העולמית ובקרב ממשלות במערב, כולל מדינות ידידותיות לישראל. כך, למשל, מזכירת המדינה האמריקאית, הילרי קלינטון, אמרה כי "זו פעולה מצערת מאוד" וכי "על ישראל להימנע מפעולות פרובוקטיביות כאלה".¹⁴⁶ אני קוראת

¹⁴⁵ זמיר ובנבנישתי: "פינוי דיירים פרטיים מנכסים כדי להחזירם לבעלים המקוריים סותר את חובת המעצמה התופסת להימנע מלפגוע ברכוש הפרט (לרבות בזכויות שכירות) בשטח הנתון בתפיסה לוחמתית... ניתן היה להחזיר רכוש לבעלי המקוריים בכפוף להמשך השימוש הפרטי או הציבורי בו בידי המחזיקים הנוכחיים, כך שהבעלים המקוריים היו הופכים למשכירי הרכוש אולם פתרון כזה עלול היה להחרף את הסכסוכים והמתחים בין התושבים הפלסטינים למתיישבים הישראלים עד כדי סיכון הסדר הציבורי". ראו זמיר ובנבנישתי, *אדמות היהודים*, עמ' 32.

¹⁴⁶ ב. רביד ונ. מוזגוביה, "ירדן דוחה קריאת ארה"ב לשיפור היחסים עם ישראל", *הארץ*, 4.8.2009.

לישראל ולרשויות בירושלים", אמרה קלינטון, "להימנע מפעולות פרובוקטיביות כאלה שעלולות לחסום את הדרך להסכם-שלום כולל. אנחנו לא נכיר בפעולות חד-צדדיות שישנו את הסטאטוס-קוו בירושלים".¹⁴⁷ דוברת מחלקת המדינה האמריקאית, מייגן מטסון, אמרה כי פעולה ישראלית זו מפרה את ההתחייבויות של ישראל על פי "מפת הדרכים".¹⁴⁸ ארה"ב מחתה רשמית פעמיים בפני ישראל¹⁴⁹ ושגריר ישראל בוושנינגטון, מייקל אורן, זומן לשיחת נזיפה במחלקת המדינה.¹⁵⁰ גם מזכ"ל האו"ם באן קי-מון התייחס לנושא ובעקבות כניסה של משפחה יהודית לאחד מבתי המשפחות המפונות בשיח-גיראח, הוא פרסם הודעה ובה טען כי "פעולות שכאלה מלבנות את המתרחות, גורמות סבל, ורק מערערות עוד יותר את האמון" וקרא לישראל "לחדול ממעשים פרובוקטיביים כאלה".¹⁵¹ מתאם האו"ם לתהליך השלום במזה"ת, רוברט סרי, אמר כי הפינוי מנוגד לאמנת זינבה לגבי שטח כבוש וכי פעולות אלה חותרות תחת מאמצי הקהילה הבינלאומית לקדם את המו"מ לשלום בין הצדדים.¹⁵²

דברי-ביקורת נשמעו גם מצד מדינות באירופה: משרד החוץ הצרפתי הביע צער על גירוש המשפחות מבתיהן וקבע כי מדובר בצעדים לא חוקיים על פי המשפט הבינלאומי ומזיקים לתהליך השלום.¹⁵³ שוודיה, ששימשה באותה תקופה נשיאה תורנית של האיחוד האירופי, פרסמה הודעה פומבית ובה ביקורת חריפה על המהלך הישראלי: "פינוי המשפחות הפלסטיניות אינו מקובל, הפינוי הוא פעולה לא חוקית לפי המשפט הבינלאומי והוא מנוגד לקריאות חוזרות ונשנות מצד הקהילה הבינלאומית להימנע מפרובוקציות במזרח-ירושלים".¹⁵⁴ הקונסוליה הבריטית במזרח-ירושלים (השוכנת בשיח-גיראח) פרסמה גם היא הודעת גינוי: "ישראל טוענת שכניסה של מתנחלים קיצוניים לתוך שכונה ערבית היא עניין שמטופל על-ידי בתי המשפט, אך אנחנו לא מקבלים זאת. פעולות אלה אינן עולות בקנה אחד עם הצהרותיה של ישראל בדבר רצונה בשלום ואנו קוראים לישראל לא לתת

¹⁴⁷ ב. רביד ונ. מוזגוביה, "שרת החוץ האמריקאית, הילרי קלינטון, על הפינוי במז' י-ם: פעולה מצערת מאוד", *הארץ*, 3.8.2009.

¹⁴⁸ א. וויס, "הפינוי בשיח-גיראח: הפגנה בירושלים, גינויים בעולם", *Ynet*, 3.8.2009.

¹⁴⁹ ע. אלדר, "האמריקאים דורשים מישראל למנוע פינוי תושבי שיח-גיראח", *הארץ*, 19.4.2009; ב. רביד, "ארה"ב נזפה בשגריר ישראל בעקבות פינוי הפלסטינים בשיח-גיראח", *הארץ*, 5.8.2009.

¹⁵⁰ ב. רביד, "ארה"ב נזפה בשגריר ישראל בעקבות פינוי הפלסטינים בשיח-גיראח", *הארץ*, 5.8.2009.

¹⁵¹ PFA, "מזכ"ל האו"ם לישראל: די לפרובוקציות במזרח י-ם", *Ynet*, 4.11.2009.

¹⁵² El-Jazeera, "East Jerusalem evictions condemned", *El-Jazeera*, August 3, 2009

<http://english.aljazeera.net/news/middleeast/2009/08/200982141410746242.html>

¹⁵³ גירוש משפחות פלסטיניות מבתיהן בשיח-גיראח: הודעת דובר משרד החוץ הצרפתי, 3.8.09

<http://www.ambafrance-il.org/article6909,6909.html>

¹⁵⁴ ב. רביד, "מחאה מצרית חריפה על הפינוי בשיח-גיראח", *הארץ*, 4.8.2009.

לקיצונים לקבוע את סדר היום".¹⁵⁵ ביקורת נשמעה גם מצד מצרים וירדן. ראש לשכת שר החוץ המצרי, חוסאם זכי, העביר לשגריר ישראל בקהיר, שלום כהן, מחאה חריפה בזו הלשון: "זו פעולה של נישול ערבים מרכושם... אנחנו דורשים שתפסיקו את הגירוש והדיכוי נגד ערביי ירושלים. כל שינוי בשטח בירושלים צריך להיות במסגרת שיחות השלום עם הרשות הפלסטינית מבלי לקבוע מראש עובדות בשטח".¹⁵⁶ שר החוץ הירדני, נאצר ג'ודה, גינה את הצעד הישראלי ואמר כי הצד הערבי רואה במזרח-ירושלים "שטח כבוש, שכל פעולה בו מציגה מכשול וראויה לגינוי. אני מקווה שהם יעצרו מיד".¹⁵⁷

המשפחות הפלסטיניות שפונו מבתיהן זכו לתמיכת גורמים בינלאומיים ומאהל המחאה שלהן הפך למוקד עלייה לרגל. כך למשל, מחזיק תיק ירושלים בקונסוליה האמריקאית, קיילר קרונמילר, ביקר ביולי 2009 באוהל המחאה של משפחות חנון ועיאווי ואמר להן שממשלת ארה"ב עוקבת בדאגה אחר המצב בשיח'ג'יראח.¹⁵⁸ נציבת אונר"א, קארן אבו-זיאד, ביקרה בדצמבר 2009 אצל אחת המשפחות, טענה כי מדובר בהפרת החוק הבינלאומי והדגישה שהיא דוחה את הטענה הישראלית לפיה מדובר במקרה פרטי שנוגע לרשויות המשפטיות והמוניציפאליות.¹⁵⁹ בין המבקרים את המפונים בשיח'ג'יראח, תוך הבעת תמיכה במאבק נגד פינוי המשפחות, היו גם איש העסקים הבריטי ריצ'רד ברנסון (איל התקשורת והתעופה וחבר בפורום ה-Elders – פורום של מנהיגים בכירים בעולם הפועלים למען שלום, שהוקם ע"י נשיא דרא"פ לשעבר נלסון מנדלה)¹⁶⁰ וזמר הפולק האירי, טומי סנדס, שאף הופיע במקום.¹⁶¹

בתגובה מציגה ישראל לעולם שני טיעונים הסברתיים: הראשון הוא טענה שהועלתה על ידי יוזמי ההתיישבות היהודית במזרח-ירושלים וע"י גורמים ממשלתיים ועירוניים,

¹⁵⁵ ב. רביד ונ. מוזגוביה, "שרת החוץ האמריקאית, הילרי קלינטון על הפינוי במז' י-ם: פעולה מצערת מאוד", *הארץ*, 3.8.2009.

¹⁵⁶ ב. רביד, "מחאה מצרית חריפה על הפינוי בשיח'ג'יראח", *הארץ*, 4.8.2009.

¹⁵⁷ ב. רביד ונ. מוזגוביה, "שרת החוץ האמריקאית, הילרי קלינטון על הפינוי במז' י-ם: פעולה מצערת מאוד", *הארץ*, 3.8.2009.

¹⁵⁸ נ. חסון, "דיפלומט אמריקאי ביקר פלסטינים שקיבלו צו פינוי מבתיהם במזרח-ירושלים", *הארץ*, 24.7.2009.

¹⁵⁹ UN News Centre Home, "Israel's evictions in Jerusalem violate international law, says senior UN official," December 10, 2009: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=33210&Cr=p=alestin&Cr1>

¹⁶⁰ נ. חסון, "איל ההון הבריטי למען מפוני שיח'ג'יראח", *הארץ*, 28.8.2009.

¹⁶¹ ר. מדזיני, "הפנינג שישי בשיח'ג'יראח: ובוזלות ופולק אירי", *Ynet*, 19.6.2010. ראו:

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3907223,00.html>

ראו גם: <http://www.youtube.com/watch?v=l4kFIOBeTUo>

לפיה גם ערבים יכולים להתיישב במערב העיר. טענה זו מתבססת על עמדה לגיטימית במשטר דמוקרטי ליברלי ורב-תרבותי – תפיסה הדוגלת לכאורה בעיוורון-צבעים התיישבותי ובשכונות-מגורים מעורבות של בני קבוצות אתניות, דתיות ולאומיות. לטענת יוזמי ההתיישבות, הפרדה אתנית במגורים בעיר מעורבת, אינה ראויה מבחינה ערכית. לדבריהם הערבים אינם מנועים מלרכוש נכסים באזורים יהודיים ולמעשה יש כבר מאות משפחות ערביות המתגוררות בשכונות יהודיות (חלק גדול מהן מקרב הערבים אזרחי ישראל). גם ראש הממשלה, בנימין נתניהו, השמיע טענה זו בפתח ישיבת הממשלה ב-19 ביולי 2009 באלו המילים: "אני מבקש להדגיש פעם נוספת שירושלים המאוחדת היא בירת העם היהודי ומדינת-ישראל. הריבונות שלנו בה אינה ניתנת לערער ובין השאר פירוש הדבר שתושבי ירושלים יכולים לרכוש דירות בכל חלקי העיר. זו היתה המדיניות של כל ממשלות ישראל ואני רוצה להגיד שהיא אכן מתממשת, משום שבשנים האחרונות מאות דירות בשכונות היהודיות ובמערב העיר נרכשו או נשכרו ע"י תושבים ערבים ולא התערבנו בכך. זאת אומרת שאין איסור לערבים לקנות דירות במערב העיר ואין איסור על יהודים לקנות דירות או לבנות דירות במזרח העיר".¹⁶² הוסיף החרה אחריו הסופר אלי ויזל אשר ביקש להגן על עמדת ממשלת ישראל. במכתב לנשיא ארה"ב, ברק אובמה, שנשלח בעקבות ביקורת שמתח הנשיא על התיישבות יהודית במזרח-ירושלים, כתב ויזל: "היהודים, הנוצרים והמוסלמים יכולים לבנות את בתיהם בכל מקום בעיר".¹⁶³ גם ראש עיריית-ירושלים, ניר ברקת, הציג טענה דומה לזו.¹⁶⁴

ברם, טענה זו אינה מתיישבת עם שלוש עובדות: האחת, ירושלים אינה עיר מעורבת רגילה. יהודים וערבים מתגוררים בה במרקם עדין ובהפרדה גיאוגרפית ואתנית-פוליטית והיא בעלת רגישות מיוחדת מפאת קדושתה למאמיני שלוש הדתות המונותאיסטיות: היהדות, האסלאם והנצרות ונוכח מיקומה בלב האתוס הלאומי של שני העמים ובמוקד תשומת הלב העולמית. יצוין שבית המשפט העליון קיבל את עמדת המדינה בפס"ד בורקאן (1978) לגבי ההפרדה במגורים הנהוגה בירושלים מאז המאה ה-11. זאת ועוד:

¹⁶² דברי ראש הממשלה נתניהו בפתח ישיבת הממשלה, 19.7.2009:

<http://www.sela.pmo.gov.il/PMO/Archive/Spokesman/2009/07/spokestart190709.htm>

¹⁶³ נ. מוזגוביה, "הסופר אלי ויזל במכתב פתוח לנשיא ארה"ב, ברק אובמה: ירושלים היא מעל הפוליטיקה", הארץ, 16.4.2010.

¹⁶⁴ ראו למשל:

Tim Marshall, "Jerusalem Mayor Defiant Over New Settlements," *Sky News*, March 22, 2010: http://news.sky.com/skynews/Home/World-News/Israel-Jerusalem-Major-Nir-Barkat-Defiant-Over-Citys-Settlements/Article/201003415579431?lpos=World_News_First_Home_Article_Teaser_Region_2&lid=ARTICLE_15579431_Israel%3A_Jerusalem_Major_Nir_Barkat_Defiant_Over_C

המדינה הדגישה בתשובות לעתירות נגד בניית שכונת הר-חומה (1997) שחשוב לשמור על האיזון העדין בעיר ולהימנע מיצירת שכונות דו-לאומיות.¹⁶⁵

בנוסף לכך אין הקהילה הבינלאומית (כולל ארה"ב) מכירה בריבונות ישראל במזרח-ירושלים והיא דוחה את הטענה כי מדובר בעניין משפטי ישראלי פנימי, מאחר שמדובר בשטח כבוש. מועצת הביטחון של האו"ם קבעה כי סיפוח מזרח-ירושלים הוא צעד חסר-תוקף והגדירה את חוק יסוד: ירושלים בירת ישראל (1980) "הפרה של המשפט הבינלאומי".¹⁶⁶ כמו כן, כפי שנקבע בהצהרת העקרונות שנחתמה בין ישראל לבין אש"ף בספטמבר 1993, ירושלים היא אחת הסוגיות המונחות על שולחן המו"מ הישראלי-פלסטיני להסדר הקבע. במו"מ שהתקיים בין ישראל לפלסטינים בתקופת כהונתם של אהוד ברק ואהוד אולמרט, קיבלו הצדדים את העיקרון שקבע נשיא ארה"ב, ביל קלינטון, בדצמבר 2000, כי שכונות יהודיות במזרח-ירושלים תהיינה בריבונות ישראלית ושכונות ערביות במזרח-ירושלים תהיינה בריבונות פלסטינית.¹⁶⁷

עובדה שנייה שאינה עולה בקנה אחד עם הצגה זו של הדברים היא שלפלסטינים תושבי מזרח-ירושלים אין כמעט אפשרות מעשית לרכוש דירות ומקרקעין בשכונות יהודיות ומספר המתישבים הערבים בשכונות אלו הוא זניח. חלק הארי של תושבים אלה הוא כנראה ערבים ישראלים שאינם תושבי מזרח-ירושלים במקור והם זכאים לרכוש מקרקעין בהיותם אזרחי-ישראל. לפלסטינים ממזרח-ירושלים אין אזרחות ישראלית ועל פי חוזה חכירה סטנדרטי של מנהל מקרקעי ישראל אין הם יכולים לרכוש קניין במקרקעין (שכן הם בבחינת "נתיני זר" על פי ההגדרה, משום שאינם אזרחי-ישראל ואינם זכאים לאשרת-עולה או לתעודת-עולה לפי חוק השבות, כפי שמגדיר זאת סעיף 19 לחוזה החכירה, הנגיש באתר האינטרנט של המנהל).¹⁶⁸ העיקרון שערבי אינו יכול לרכוש

¹⁶⁵ ראו פסק הדין בג"צ 114/78 מוחמד סעיד בורקאן נ' שר האוצר, עליון, פ"ד ל"ב (2) 800; וחוות הדעת של עו"ד מני מוזו (המשנה דאז ליועץ המשפטי לממשלה) תחת הכותרת: "ראס אל-עמוד" מתאריך 1.12.99; וכן מסמך מלשכת השר לענייני ירושלים, חיים רמון (שהתייעץ בנושא זה עם גורמים משפטיים) אשר נשא את הכותרת "חלופה לעצירת הבנייה בראס אל עמוד", מתאריך 17 בנובמבר 1999.

¹⁶⁶ Security Council Resolution 478, of 20 August 1980, SCOR, 35th year, 1980, Resolutions, p. 14.

ראו גם: זמיר ובנבנישתי, *הקניין הפרטי*, עמ' 24.

ראו גם: ר. לפידות, *ירושלים – היבטים משפטיים* (י-ם: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1997), עמ' 2-18.

¹⁶⁷ ראו חלק ב-4.

¹⁶⁸ סעיף 19 לחוזה-חכירה סטנדרטי של מנהל מקרקעי ישראל קובע:

"ותרופות בשל הפרת החוזה

מבלי לגרוע מהזכות לתרופות אחרות, על פי כל דין ועל פי חוזה זה, בגין הפרת החוזה, הצדדים מסכימים בזה כי כל אחת מההפרות המפורטות בסעיף קטן (א) להלן תיחשב להפרה יסודית של החוזה שבגינה יהיה המחכיר רשאי לבטל את החוזה, על-ידי מתן הודעה על כך במכתב רשום:

קרקע שבבעלות קק"ל והסוכנות היהודית אכן נפסל על-ידי בג"צ בפרשת עאדל קעדאן ביישוב קציר¹⁶⁹ (אם כי יישום החלטת בג"צ בשטח טעונה בדיקה) וייתכן שעיקרון זה תופס גם לגבי תושבים פלסטינים במזרח-ירושלים שאינם אזרחים, אך עיקרון זה טרם עמד למבחן משפטי בקשר לרכישת מקרקעין בירושלים.

סיבה שלישית להיעדר הרלבנטיות של טענת עיוורון הצבעים בהתיישבות, היא שמתחמי הבנייה במזרח-ירושלים המיועדים להתיישבות יהודית, מנוהלים על-ידי עמותות יהודיות עם אגידה פוליטית של התיישבות אקסקלוסיבית של אלה התומכים במשנתם האידיאולוגית ואינם פתוחים למשתכנים ערבים. כך למשל, פרויקט "באמונה" בגיבל-מופבר מוגדר "פרויקט המיועד לציבור התורני לאומי"¹⁷⁰. יתרה מכך, בחלק מנקודות ההתיישבות היהודית בשכונות ערביות קיבלו העמותות היהודיות את הבעלות על הקרקע מידי האפוטרופוס על נכסי נפקדים ללא מכרז ולצורך יישוב יהודים.¹⁷¹ בהקשר זה יצוין

-
- (א) (1) הפרת איזה מהתנאים שבסעיפים 9 ו-14.
- (2) אם החוכר, ללא הסכמת המחכיר מראש ובכתב, ישנה או יגרם לשינוי במטרת החכירה או בייעודה או יעשה במוחכר כל שימוש שאינו עולה בקנה אחד עמו.
- (3) אם החוכר או מי שהחוכר פועל בשבילו הינו נתין זר. בפסקה זו, "נתין זר" – מי שאינו אחד מאלה:
- (א) אזרח ישראלי;
- (ב) עולה לפי חוק השבות, התשי"ב-1950, שלא מסר הצהרה לפי סעיף 2 לחוק האזרחות, התשי"ב-1952;
- (ג) זכאי לאשרת עולה או לתעודת עולה לפי חוק השבות, התשי"ב-1950, שקיבל במקומה אשרה ורישיון לישיבת ארעי כעולה בכוח מכוח חוק הכניסה לישראל, התשי"ב-1952.
- (ד) תאגיד שהשליטה עליו בידי יחיד שהינו אחד מאלה המנויים בפסקאות (א)-(ג) לעיל או בידי יותר מיחיד אחד כאמור.
- בפסקה זו "שליטה" – החזקה – במישרין או בעקיפין, על-ידי אדם או תאגיד אחד או על ידי יותר מאדם או מתאגיד אחד – ב-50% או יותר מן הערך הנקוב של הון המניות המוצא של התאגיד או במחצית או יותר מכוח ההצבעה שבתאגיד או בזכות למנות, במישרין או בעקיפין, מחצית או יותר מהמנהלים של התאגיד.
- פסקה (3) לעיל, לא תחול אם החוכר קיבל לצורך כך אישור, מראש ובכתב, מיו"ר מועצת מקרקעי ישראל.

(4) אם הופר איזה מהתנאים המוקדמים והיסודיים שבמבוא לחוזה זה." ראו באתר המנהל: http://www.mmi.gov.il/static/206_10.html, כניסה בתאריך 24.10.2010, וכן: נ. חסון, "בניגוד לדברי רה"מ נתניהו: ערבים לא יכולים לקנות בתים בשכונות היהודיות בבירה", הארץ, 21.7.2009. טענה זו מופיעה גם במסמך שנשא את הכותרת "חלופה לעצירת הבנייה בראס אל עמוד" מתאריך 17 בנובמבר 1999 – מסמך מלשכת השר לענייני ירושלים דאז, חיים רמון, שהתייעץ בנושא זה עם גורמים משפטיים.

¹⁶⁹ בג"צ 6698/95 עאדל קעדאן נ' מנהל מקרקעי ישראל, פ"ד נד (1) 258.

¹⁷⁰ ראו: <http://www.kipa.co.il/bemuna/project.asp?id=53>

¹⁷¹ סעיף 11 (ג) בדוח קלוגמן (1992): "לא נערך כל מכרז למסירת הזכויות בנכסים ונמנע מעמותות או פרטים אחרים, בין יהודים ובין ערבים, מלהתמודד על רכישת הזכויות".

כי הרובע היהודי בעיר העתיקה הוכרז אתר-מורשת לאומי יהודי שערכים אינם יכולים לרכוש בו דירות (כולל ערבים שהתגוררו בו לפני 1967, ראו פרשת בורקאן) וממשלת-ישראל לא הכריזה על אתר דומה המיועד לערבים פלסטינים, מוסלמים או נוצרים.¹⁷² לכך ניתן להוסיף את העובדה שפלסטינים תושבי מזרח-ירושלים אינם יכולים, כאמור, לתבוע את החזרת הרכוש שנטשו ב-1948 במערב-ירושלים. לאחרונה תהה נציג פלסטיני באוזנו של המתווך האמריקאי ג'ורג' מיטשל אם נוכח הצהרתו של נתניהו יוכל הוא לשוב לביתו שבשכונת קטמון.¹⁷³

הטיעון הממשלתי השני הוא שמדובר בסוגיה משפטית-אזרחית שעברה את הערכאות המשפטיות השונות בישראל ולממשלה אין יכולת להתערב בה.¹⁷⁴ בהקשר זה נראה בהמשך כי יש לממשלה דרכי-פעולה אפשריות להתמודד עם הסוגיה ויש לה כלים למנוע מגורמים פרטיים ומעמותות להכניסה למלכודת מדינית. מבקרי מדיניותה של ישראל בקהילה הבינלאומית אינם מקבלים את הטענה שמדובר בעניין משפטי פנימי שהממשלה אינה יכולה להתערב בו, מה גם שלפי תפיסתם מזרח-ירושלים אינה שטח ריבוני ישראלי.

4. פגיעה בהישגים מדיניים של ישראל בסוגיית ירושלים

ההתיישבות היהודית בשיח'-גיראח עלולה לגרום לכך שהקהילה הבינלאומית והצד הפלסטיני במשא ומתן ייסוגו מההסכמה שניתנה בעבר להמשך קיומן של שכונות יהודיות מעבר לקו הירוק במזרח-ירושלים וכן להכרה בריבונותה העתידית של ישראל בשכונות אלה במסגרת הסכם הקבע ולעובדה שלישראל יש זכויות באגן הקדוש. השכונות היהודיות שבנתה ישראל מעבר לקו הירוק במזרח-ירושלים קיבלו מעין-הכרה בינלאומית ב"מתווה קלינטון" שהוצג בדצמבר 2000 וקבע כי "כל מה שערבי בעיר יהיה בידי הפלסטינים וכל מה שיהודי יהיה בידי ישראל",¹⁷⁵ אך הכרה זו עלולה להתערער עקב פרשת שיח'-גיראח משום שהיא מחזקת את נטייתם של גורמים בינלאומיים לכרוך את המחלוקת על ההתיישבות היהודית בשכונה זו עם המחלוקת על הבנייה בשכונות יהודיות שמעבר לקו הירוק ועל הריבונות באגן ההיסטורי של העיר.

¹⁷² ראו בג"צ 114/78 מוחמד סעיד בורקאן נ' שר האוצר, פ"ד לב (2) 800; א. זמיר וא. בנבנישתי, *אדמות היהודים*, עמ' 95-97.

¹⁷³ שיחה עם עקיבא אלדר, יולי 2010.

¹⁷⁴ ע. אלדר, "האמריקאים דורשים מישראל למנוע פינוי תושבי שיח'-גיראח", *הארץ*, 19.4.2009; ב. רביד,

ארה"ב נופה בשגריר ישראל בעקבות פינוי הפלסטינים בשיח'-גיראח", *הארץ*, 5.8.2009.

¹⁷⁵ "מתווה קלינטון"; ראו מ. אינדיק, *שלום אמריקני* (תל-אביב: עם עובד, 2009), 424-428.

גם הנציגים הפלסטינים קיבלו במו"מ על הסדר הקבע את הפתרון שהציע קלינטון לגבי השכונות היהודיות במזרח העיר ("התנחלויות" מבחינתם),¹⁷⁶ אך מאמצי ההתיישבות היהודית בשיח-ג'ראח ובשכונות ערביות נוספות במזרח-ירושלים עלולים לגרום לשינוי בעמדתם ולגישה מיליטנטית יותר, שתטען כי העיקרון שהציג קלינטון לגבי מזרח העיר כבר אינו ישים.¹⁷⁷ יש לציין כי הצד הפלסטיני כבר הבהיר בסבבי המו"מ שהתקיימו בעבר כי המתווה של קלינטון אינו תקף לגבי שכונות שישראל הקימה לאחר הסכם אוסלו (למשל הר-חומה).¹⁷⁸

כתוצאה מכך יש להניח שישראל תתקשה יותר להשיג הסכמה בינלאומית לאינטרס החיוני ביותר שלה בירושלים – שמירת האינטרסים הישראליים באגן ההיסטורי (בין אם באמצעות ריבונות, פתרון בינלאומי או הסדרים מיוחדים אחרים) ויעמיק הכרסום בנכונות גורמים בינלאומיים להשלים עם ריבונות ישראל בשכונות היהודיות שנבנו במזרח העיר. תהליך זה ניכר לאחר פרסום מכרזי-בנייה בשכונת רמת-שלמה ובגילה לאחר הכרזת הממשלה (בנובמבר 2009) על הקפאת הבנייה בשטחים לעשרה חודשים. מקרה רמת-שלמה המחיש כיצד החלטה מנהלית ותכנונית פשוטה כביכול יכולה לסבך את מדינת-ישראל בזירה הבינלאומית. אך המקרה גם המחיש כי ממשלת-ישראל – ברצותה – יכולה לפעול למניעת ולעצירת פעולות כאלו, הגורמות לה נזק יותר מאשר תועלת. שכן, הצפת התקשורת הבינלאומית בסוגיית שיח-ג'ראח מסכנת את הלגיטימיות של בנייה ישראלית בשכונות יהודיות במזרח-ירושלים.

נמצאנו למדים כי אף שיוזמי ההתיישבות האידיאולוגית בלב שכונות ערביות מבקשים לחזק את הריבונות הישראלית בכל חלקי מזרח-ירושלים, פעולותיהם עלולות לגרום דווקא להחלשת ריבונות זו ולאבדן התמיכה הבינלאומית בהמשך הבנייה בשכונות היהודיות, שבעבר לא עוררה התנגדות חריפה.

נשיא המדינה, שמעון פרס, התייחס לנקודה זו, ואמר בפגישה עם הרב עובדיה יוסף: "אם נבנה בשיח-ג'ראח נרוויח כמה בתים בשיח-ג'ראח ונפסיד אלפי בתים בכל רחבי ירושלים". פרס אמר כי "בכל מקום שבנו הממשלות הקודמות אפשר להמשיך ולבנות,

¹⁷⁶ נציגי אש"ף הביעו את הסכמתם לכך בוועידת קמפ-דיוויד ביולי 2000 (ראו: מ. אינדיק, שלום אמריקני (תל-אביב: עם עובד, 2009), עמ' 308) ובשיחות בטאבה בינואר 2001 (ראו: מסמך מרטינס, Quirie, 354-355) וזה גם הבסיס ליוזמת זינבה ולתכנית השלום שאהוד אולמרט העביר לאבו-מאזן בשלהי כהונתו כראש ממשלת-ישראל.

¹⁷⁷ ראו בהקשר זה: ע. הראל ונ. חסון, "לחבר את הנקודות: מפת ההתיישבות היהודית במזרח-ירושלים", הארץ, 8.5.2010.

¹⁷⁸ מ. קליין, יוזמת זינבה: מבט מבפנים (ירושלים: כרמל, תשס"ו, 2006), עמ' 141.

ראו גם "מסמך מורטינס" שהוכן בטאבה (ינואר 2001): Quirie, 354-355.

אבל חבל מאוד ששכונה כמו שיח' ג'יראח תפריע ותהרוס את הבנייה ברחבי ירושלים.¹⁷⁹ בהזדמנות אחרת צוטט פרס כאומר כי "ממשלת נתניהו הפרה את הסטאטוס-קוו שהיה נהוג בבנייה במזרח-ירושלים כאשר החלה לאשר בנייה ליהודים גם בשכונות ערביות בעיר". במארס 2010, כשנתגלע המשבר המדיני בין ישראל לארה"ב, הציע פרס שישראל תכריז על הגבלת הבנייה במזרח-ירושלים לשכונות היהודיות בלבד, ולא תאפשר בנייה ליהודים בשכונות כמו שיח' ג'יראח. "ממשלות קודמות, בהן של בגין ושמיר, בנו בשכונות יהודיות אך נמנעו לבנות בשכונות הערביות. לכן כל העולם הסכים לכך וזה לא היה מכשול בפני משא ומתן" אמר נשיא המדינה.¹⁸⁰

5. הוספת מוקד של מתח בעיר

פינוי המשפחות הפלסטיניות משיח' ג'יראח ופרסום תכניות הבנייה של עמותות ההתיישבות היהודית בשכונה, הגבירו את המתיחות ומקרי האלימות בשיח' ג'יראח. מקרה זה מצטרף למוקדי-מתיחות נוספים בשכונות ערביות בעיר ויחדיו הם יוצרים מוקדי מתיחות ביטחונית ופוגעים באיזון העדין השורר בעיר בין שתי הקהילות הלאומיות. על המתיחות הגוברת יעידו המקרים הבאים: בנובמבר 2009, בעקבות דחיית הערעור של אחת המשפחות, הגיעו למבנה עשרות פעילים יהודים מלוויים במאבטחים פרטיים ודרשו מהמשפחה לפנות את ביתה. במקום פרצה מהומה עד שכוחות המשטרה נדרשו להתערב.¹⁸¹ במארס 2010 ביקר במקום אחד מסגני ראש עיריית-ירושלים והתחוללה סערה, עד שצעירים פלסטינים יידו אבנים לעבר השוטרים.¹⁸² באוקטובר 2009 נזרקו אבנים לעבר מתפללים יהודים שהגיעו להילולה בקבר שמעון הצדיק. בדצמבר 2009 הגיעו מתפללים יהודים להזדהות עם ההתיישבות במקום ותקפו ילד פלסטיני שחולץ מידיהם ע"י שוטרי מג"ב והועבר לבית החולים.¹⁸³

¹⁷⁹ י. כץ, "הגר"ע יוסף: אפשר להקפיא את הבנייה בי-ם", *בחדרי חדרים*, 22.4.2010. ראו:

http://www.bhol.co.il/news_read.asp?id=16468&cat_id=1

¹⁸⁰ ב. רביד ומ. מועלם, "נשיא המדינה שמעון פרס לראש הממשלה בנימין נתניהו: לא לבנות בשכונות הערביות במזרח-ירושלים", *הארץ*, 28.3.2010.

¹⁸¹ נ. חסון, "עיימות בין מתנחלים לפלסטינים בשכונת שיח' ג'יראח במזרח-ירושלים", *הארץ*, 3.11.2009.

¹⁸² וואפא, "זעם בשכונת שיח' ג'יראח: סגן ראש העיר הדרי מתכנן לפתוח משרד בשכונה", *וואפא*, 9.3.2010. <http://hebrew.wafa.ps/index.php?action=detail&id=41275>

¹⁸³ מ. ויגנפלד, "מתפללים הותקפו בקבר שמעון הצדיק", *חרדים*, 8.8.2009.

<http://www.haredim.co.il/ViewArticle.aspx?catID=1&itmID=1598>

נ. חסון, ילד פלסטיני הותקף בידי יהודים בשכונת שיח' ג'יראח", *הארץ*, 18.12.2009.

ביטוי לאופיים הקיצוני של חלק מן המתישבים היהודים בשכונה, שרק מעצימים את המתיחות במקום, ניתן היה לראות בחגיגת פורים שנערכו בשכונה במארכ 2010. המשתתפים תועדו שרים שירי-תהילה לברוך גולדשטיין, האיש שטבח 29 מתפללים מוסלמים במערת המכפלה ב-1994.¹⁸⁴

המתיחות בשיח-ג'ראח עלתה לדיון גם בוועדת הפנים של הכנסת, שדנה בהתנהלותה של המשטרה כלפי המפגינים בשיח-ג'ראח וביידוי-אבנים במקום. חברי הוועדה ביקרו בשכונה וקראו למשטרה להגביר את נוכחותה במקום ולהציב בו נקודת-משטרה קבועה.¹⁸⁵ מכאן שהמשך תהליך פינויין של משפחות פלסטיניות בשיח-ג'ראח ויישובם של יהודים בשכונה מחייבים את רשויות החוק בהוצאה כספית ניכרת בתחום הביטחון והשיטור. סכסוך זה, הכרוך בהוצאתם של פלסטינים מבתיהם תוך שימוש בכוח-אבטחה גדול של משטרת-ישראל, מוסיף נקודת-חיכוך משמעותית למתחים אחרים בעיר כה רגישה כירושלים ומעצים את הסיכויים לפרצי אלימות פוליטית ופעולות-טרור.

המתח החברתי והביטחוני הנובע מפעולת ההתיישבות היהודית בשיח-ג'ראח, תוך פינוי משפחות פלסטיניות, מוסיף מוקד-חיכוך בעייתי שתורם לפגיעה נוספת במקום החברתי העדין השורר בירושלים. דוגמה להתפרצות אלימה על רקע דומה התרחשה בספטמבר 2010 באזור ההתיישבות היהודית בסילוואן (עיר דוד) כאשר מאבטח של אתר ההתיישבות היהודית הותקף ולהגנתו ירה והרג תושב פלסטיני. הדבר הצית מהומות במקומות שונים במזרח העיר.¹⁸⁶ גם בשיח-ג'ראח פועלת חברת-אבטחה פרטית ואין זה מן הנמנע שאירועים מסוג זה יישנו באתרים אחרים במזרח-ירושלים, בהם קיימת התיישבות יהודית בלב שכונה ערבית.

יש לציין כי ההתיישבות בשיח-ג'ראח היא מקרה יוצא-דופן בתהליכי ההתיישבות בשכונות ערביות בירושלים, בכך שפעילי-שמאל יהודים, ביניהם אישים שלא היו פעילים

¹⁸⁴ ר. מדזיני, "שיח-ג'ראח כמו חבורן: גולדשטיין, אין כמוך בעולם" *Ynet*, 4.3.2010.

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3857630,00.html>

¹⁸⁵ "דיון סוער בוועדת הפנים על אלימות שוטרים נגד חרדים", *אתר הבית של תנועת ש"ס*:

<http://www.shasnet.org.il/Front/NewsNet/searchingResult.asp?mFieldType=0&archive=שמעון>
20% הצדיק

¹⁸⁶ נ. חסון ול. קייזר, "הרוג פלסטיני מירי מאבטח בסילוואן", *הארץ*, 22.9.2010.

מקרה זה עורר מחדש את הדיון הציבורי על כך שמשד השיכון מממן חברות-אבטחה פרטיות למתחמי התיישבות יהודית בשכונות ערביות במזרח-ירושלים. כמו כן התברר שלמאבטחים אלה אין הכשרה וסמכויות-פעולה כמו למשטרה. בדוח "האגודה לזכויות האזרח" שפורסם בספטמבר 2010 נכתב כי על פי תקציב משרד השיכון בשנת 2010 עלות האבטחה שניתנה ע"י חברות פרטיות שאבטחו יהודים שהתיישבו בשכונות ערביות במזרח-ירושלים עמדה על 54,540,000 ש"ח. ראו: האגודה לזכויות האזרח, *מרחב לא מוגן* (האגודה לזכויות האזרח, ספטמבר 2010), עמ' 12.

פוליטית¹⁸⁷ התארגנו להפגנות נגד התיישבות היהודים ונגד פינוי המשפחות הפלסטיניות מן המקום.¹⁸⁸ החל מנובמבר 2009 מתקיימת מדי יום שישי הפגנה ותהלוכה שבה משתתפים מפגינים ישראלים לצד תושבי השכונה ואתם פעילים מחו"ל המוחים על פינוי המשפחות.

בנוסף לכך, להתרחשויות בשיח-ג'ראח יש פוטנציאל לפגיעה אפשרית במאמצי העירייה למשוך העירה תיירים, תושבים פוטנציאליים וסטודנטים מרחבי הארץ. דיווחים תקשורתיים תכופים על חיכוכים, פינוי משפחות, מחאות, תחושות איבה, גינויים בינלאומיים ואלמות, עלולים לחזק (בעיקר בקרב הציבור החילוני בישראל) את הדימוי השלילי של העיר ואת מיצובה כעיר של ריב ומדנים. דיווחים כאלה שמים לאל את הניסיונות למתג את ירושלים כעיר של סובלנות, תרבות ותיירות.

¹⁸⁷ אל המפגינים הצטרפו בין השאר אישי-ציבור מוכרים כמו הסופר דויד גרוסמן, חתן פרס ישראל לשירה חיים גורי, השר לשעבר יוסי שריד, ח"כ לשעבר אברהם בורג ופרופ' אבישי מרגלית, חתן פרס ישראל לפילוסופיה.

¹⁸⁸ בהקשר זה ראו: נ. חסון, "בשיח-ג'ראח הקמנו לתחייה את השמאל", הארץ, 6.8.2010; נ. חסון, "רבים ממובילי המאבק נגד מתנחלי שיח-ג'ראח באים מרקע דתי", הארץ, 25.6.2010. וכן אתר האינטרנט של מארגני המאבק: <http://www.justjlm.org/>

חלק ג' – דרכי פעולה אפשריות של הממשלה

פעולותיה של ישראל במהלך השנים בנושא התיישבות יהודית בלב שכונות ערביות במזרח-ירושלים אינן משקפות מדיניות בהירה ועקבית. אנו מציעים, כי הממשלה תגבש מדיניות ברורה לעניין ההתיישבות בלב שכונות ערביות במזרח-ירושלים, ובבואה לעשות כן תיתן דעתה על ההשלכות שיש להתיישבות היהודית בשכונת שיח-גיראח על האינטרסים של מדינת-ישראל כפי שפורטו במסמך זה ותשקול את דרכי הפעולה שיש בידה לנקוט.

ממשלה ישראלית המעוניינת למנוע מצב בו עמותות-התיישבות יהודיות קובעות עובדות שיש בהן פוטנציאל של נזק מדיני במישור הבינלאומי, יכולה להפעיל כלים משפטיים ואחרים כדי למנוע מציאות כזו. דרכי הפעולה שיש בידי הממשלה הן בתוך מרחב שיקול-דעתה וסמכויותיה גם בהינתן הפסיקה הקיימת של בתי המשפט בתחום דיני הקניין.

לעניין זה אלו הן דרכי הפעולה האפשריות של הממשלה:

ראשית, הממשלה, ברצותה, יכולה להפעיל את סמכותה ולהפקיע מקרקעין לצורכי-ציבור על פי פקודת הקרקעות (רכישה לצורכי ציבור) 1943 ולשלם לבעלים המקוריים פיצויים כדין. כך למשל, בשנות ה-70, כאשר מסגד חסן בכ (המוכר בשם "חסן בק") שעל גבול יפו-ת"א, נמכר ליזם פרטי, הפקיעה הממשלה את מקרקעי המסגד והחזירה אותם לידי הקהילה המוסלמית.¹⁸⁹

אפשרות זו של שימוש בהפקעה לצורכי-ציבור כדי לעצור התיישבות יהודית בלב שכונה ערבית במזרח-ירושלים הועלתה בחוות דעת שכתב בדצמבר 1999 המשנה ליועץ המשפטי לממשלה דאז, עו"ד מני מזוז.

מזוז כתב חוות-דעת בעקבות ההתיישבות היהודית בראס אל-עמוד (בקרקע שנרכשה ע"י המיליונר היהודי ארווין מוסקוביץ') וקבע כי בסמכותו של שר האוצר להפקיע את הקרקע ל"צורך ציבורי" כדי לעצור את פעולת ההתיישבות במקום. מזוז כתב בחוות

¹⁸⁹ ראו: נ. לוז, קהילת יפו הערבית ומסגד חסן בכ: גיבוש זהות קולקטיבית, העצמה עצמית והתנגדות (ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2005), עמ' 31-32.

הדעת כי מאז 1967 הופקעו בירושלים שטחים נרחבים – רובם המכריע של ערבים – לצורך הקמת שכונות חדשות שאוכלסו ע"י יהודים וכי בית המשפט הבהיר בדיון על עתירות שהוגשו לגבי הפקעות אלו, כי בתכניות הבנייה יש להתחשב ברגישותה של העיר ובהשלכות המדיניות והציבוריות שלהן.

עוד כתב מזוז כי המונח "צורך ציבורי" בהקשר של סמכויות-הפקעה הוא רחב וכי הממשלה תוכל להצדיק הפקעה של הקרקע שנרכשה בראס אל-עמוד בהסתמך על ההשלכות המדיניות והביטחוניות של ההתיישבות במקום בתקופה רגישה של מו"מ על הסדר-קבע ובהסתמך על העובדה שמדובר "בניסיון להכתיב סדר-יום מדיני במסווה של פעילות בינוי לגיטימית של בעל נכס". מזוז קבע כי הממשלה תוכל לטעון שבאמצעות ההפקעה היא מבקשת "למנוע יצירת מוקדי-חיכוך חדשים וכן מבקשת היא לשמור בידה את חופש הפעולה המדיני בשלב כה רגיש מבחינה מדינית ולמנוע מאדם בודד, כל-שכן אזרח זר, לכבול את ידי הממשלה ולהכתיב מהלכים בעלי השלכות מדיניות מרחיקות-לכת".

"אין לקבל", כתב מזוז, "כי הממשלה מוסמכת להפקיע קרקע לצרכי תרבות... לצרכי איכות סביבה... או משיקולים של מניעת אבטלה... אך אין היא מוסמכת להפקיע קרקע משיקולים מדיניים. מקום שעמדת הממשלה היא כי לפעילות פרטית עשויות להיות השלכות חמורות – הן בהיבט מדיני והן בהיבט של סדר ציבורי – אין להשאיר חסרת-אונים מלפעול".¹⁹⁰

הממשלה יכולה גם לסייע בפיצוי המשפחות הפלסטיניות שנפגעו מהעמותות המתישבות ולחלופין – לדאוג להן לקורת-גג מתאימה.

שנית, הממשלה יכולה להורות למשטרת-ישראל, בהתאם לחוות-דעת שניתנו בעבר ע"י שני יועצים משפטיים לממשלה, למנוע אכלוס בית שנקנה כחוק אם קיים חשש לפגיעה בשלום הציבור ובסדר הציבורי (חשש כזה קיים בדרך כלל בעת פינוי משפחות מבתיהן במזרח-ירושלים ובאכלוס יהודים בלב שכונה ערבית).

על רקע פעולת ההתיישבות של עמותת אלע"ד בסילוואן ב-1991 (תקופת ממשלת שמיר) כתב היועץ המשפטי דאז, יוסף חריש, חוות-דעת שהוגשה לבג"צ ובה נקבע שזכויות-קניין אינן ערך מוחלט וכי תיתכן התנגשות בינו לבין ערכי-יסוד אחרים, כמו שמירת שלום הציבור ומניעת התפרעויות ופורענויות. חריש טען כי "במקרים כגון אלו

¹⁹⁰ חוות הדעת של עו"ד מני מזוז (המשנה ליועץ המשפטי דאז) תחת הכותרת "ראס אל-עמוד" מתאריך 1.12.99.

יש לאזן את שני הערכים" וכתב כי אם המשטרה מגיעה למסקנה "בדוקה ומבוררת" שבמימוש הזכויות יש משום ודאות קרובה לסיכון שלום הציבור, אזי "רשאית היא למאן לתת סיוע למימוש לאלתר של זכויות החזקה במקום". חריש אף טען כי אם הסכנה הצפויה גדולה ואין כוחות הנדרשים למניעתה, "רשאית היא (המשטרה) ואולי אף חייבת למנוע מבעלי הזכויות את מימוש זכויותיהם".¹⁹¹

נביא גם דוגמה מתקופת כהונתו הראשונה של בנימין נתניהו כראש הממשלה, בשנים 1996-1999. בספטמבר 1997, לאחר שקבוצת מתיישבים יהודים תפסה חזקה בבתיים בשכונת ראס אל-עמוד (במימון המיליונר האמריקאי ארווין מוסקוביץ') ולאחר שעיריית-ירושלים אישרה תכנית לבנייה יהודית בשכונה, הסתייג מכך ראש הממשלה. הוא הגדיר פעולה זו "מזיקה לירושלים ולישראל" והבהיר לארה"ב, לאש"ף ולמצרים שלא יאפשר בנייה בשכונה זו.¹⁹² עמדה זו נבעה בין השאר מן החשש שצעד זה יביא להחרפה ביחסים עם ארה"ב ולפגיעה בתהליך המדיני וכן מחשש להתפרצות אלימה מצד הפלסטינים.¹⁹³ נתניהו אף יזם דיון עם גורמי ביטחון ומשפטנים כדי לאתר דרכים להתמודד עם הבעיה. היועץ המשפטי דאז, אליקים רובינשטיין, קבע (בדומה לחוות הדעת של חריש) כי במקרים של "ודאות קרובה להפרת הסדר הציבורי ולסיכון שלום הציבור" ניתן למנוע אכלוס של בית, גם אם הוא נקנה כחוק.¹⁹⁴ נתניהו רצה להימנע מפינוי בכוח של המשפחות היהודיות שהתיישבו במקום והוא הגיע לבסוף להסדר פשרה עם עמותת "עטרת-כוהנים", על פיו ייצאו המשפחות מהבתים שאליהם נכנסו, אך תותר נוכחות של תלמידי-ישיבה שידאגו לשמירה ולאחזקה של המקום.¹⁹⁵

יש לציין כי גם הרב עובדיה יוסף, מנהיגה הרוחני של ש"ס, הסתייג מכניסת משפחות לראס אל-עמוד וקבע כי "זכותו של כל יהודי להתיישב בכל מקום בא"י, אבל אין זו זכותו של שום יהודי לסכן את חיי הכלל".¹⁹⁶

¹⁹¹ מכתב היועץ המשפטי לממשלה אל מפכ"ל המשטרה בנידון – בג"צ 4747/91 עמותת אלע"ד נגד המפכ"ל ואח", עליון, 24 בנובמבר 1991.

¹⁹² ברקוביץ', עמ' 194. ד. נווה, *סודות ממשלה* (תל-אביב : משכל, 1999), עמ' 85-87.

¹⁹³ נווה, 85-87. ברקוביץ', 193-195. יש לציין כי שנה קודם לכן, בספטמבר 1996, פרצו המהומות סביב פתיחת מנהרת הכותל.

¹⁹⁴ ברקוביץ', עמ' 194.

¹⁹⁵ נווה, עמ' 86. גם דני נווה (ליכוד), מזכיר הממשלה דאז (ולימים שר הבריאות), כתב ביחס למקרה זה כי הוא "תומך בזכותם של יהודים לשבת בכל מקום בירושלים, אבל הדבר צריך להיעשות בצעדים שקטים ולא בפעולות הפגנתיות שגורמות נזק יותר משהן מביאות תועלת לירושלים".

¹⁹⁶ נווה, עמ' 86.

שלישית, אשר לעתיד, ניתן לחוקק תיקון לחוק הסדרי משפט ומנהל (נוסח משולב), תש"ל-1970 (החוק שקבע כי על האפוטרופוס הכללי לשחרר נכסים יהודיים במזרח-ירושלים לידי בעליהם המקוריים), כך שיינתן לאפוטרופוס הכללי שיקול-דעת נרחב בדבר שחרור נכסים במזרח-ירושלים. כאמור, שיקול-דעת נרחב ניתן בשעתו לאפוטרופוס על נכסי נפקדים.

רביעית, הממשלה ועיריית-ירושלים יכולים לעצור הליכי תכנון ובנייה של יחידות מגורים ביזמה של עמותות-התיישבות יהודיות בשכונות ערביות. ניתן לראות למשל כי בעקבות הסערה שהתעוררה סביב פעולת ההתיישבות היהודית בראס אל-עמוד בתקופת ממשלת נתניהו הראשונה, רה"מ נתניהו נתן הנחייה שעל פיה חייבת כל בנייה לאכלוס יהודים באזורים צפופי אוכלוסייה ערבית במזרח-ירושלים באישורו האישי. ברם, באמצע 1998 ביטל רה"מ נתניהו הנחייה זו והחזיר את סמכות ההחלטה לעיריית-ירושלים, שיש לה שליטה רבה בוועדה המקומית לתכנון ולבנייה.¹⁹⁷ כמו כן, בתקופת ממשלת אולמרט נעשו צעדים דומים להדק את הפיקוח הממשלתי על התחלות בנייה במזרח-ירושלים וניתנה הוראה על פיה תוכניות לבנייה חדשה במזרח העיר יובאו לאישורו של ראש ממשלה.¹⁹⁸

חמישית, פעולות של גורמי ממשל שונים מבטאות תמיכה במאמצי ההתיישבות בשכונות הערביות.¹⁹⁹ הממשלה יכולה לשקול אם להמשיך במתן סיוע ותמיכה באותם מקרים בהם הדבר אינו עולה בקנה אחד עם מדיניותה ועם האינטרסים של ישראל.

¹⁹⁷ קליין, יוניס בשמי ירושלים, עמ' 199. נ. שרגאי, "נתניהו התיר לאכלס בתים במזרח-ירושלים ללא אישורו המוקדם", הארץ, 11.6.1998.

¹⁹⁸ נ. שרגאי, "בכירה במשרד השיכון: כל בנייה במזרח ירושלים – באישור רה"מ", הארץ, 22.1.2008; ב. רביד, "אולמרט: רק הממשלה תאשר בנייה חדשה במזרח ירושלים", הארץ, 30.12.2007.

¹⁹⁹ לדוגמה הסיוע הכספי שנותן משרד השיכון לחברות אבטחה פרטיות שמאבטחות מתחמי התיישבות יהודית בשכונות ערביות במזרח-ירושלים. דוגמאות נוספות לתמיכה ממשלתית הוצגו בדו"ח ועדת קלוגמן (1992).

סיכום

מטרת המסמך היא לסייע למקבלי ההחלטות בבואם לשקול את כלל ההיבטים של ההתיישבות בשיח-ג'ראח ובבואם לגבש מדיניות כלפיה.

ההתיישבות היהודית בשיח-ג'ראח, הכרוכה בפינוי משפחות פלסטיניות מרכוש שהיה בבעלות יהודית לפני 1948, עלולה לסכן אינטרסים ישראלים חיוניים. עמותות בעלות סדר-יום אידיאולוגי עושות שימוש בפרוצדורות משפטיות קנייניות ועלולות לגרור את ממשלת-ישראל ואת מדינת-ישראל למצב שאינו עולה בקנה אחד עם האינטרסים הלאומיים ועם מדיניות הממשלה, תוך פגיעה אפשרית באינטרסים האסטרטגיים של המדינה ואזרחיה.

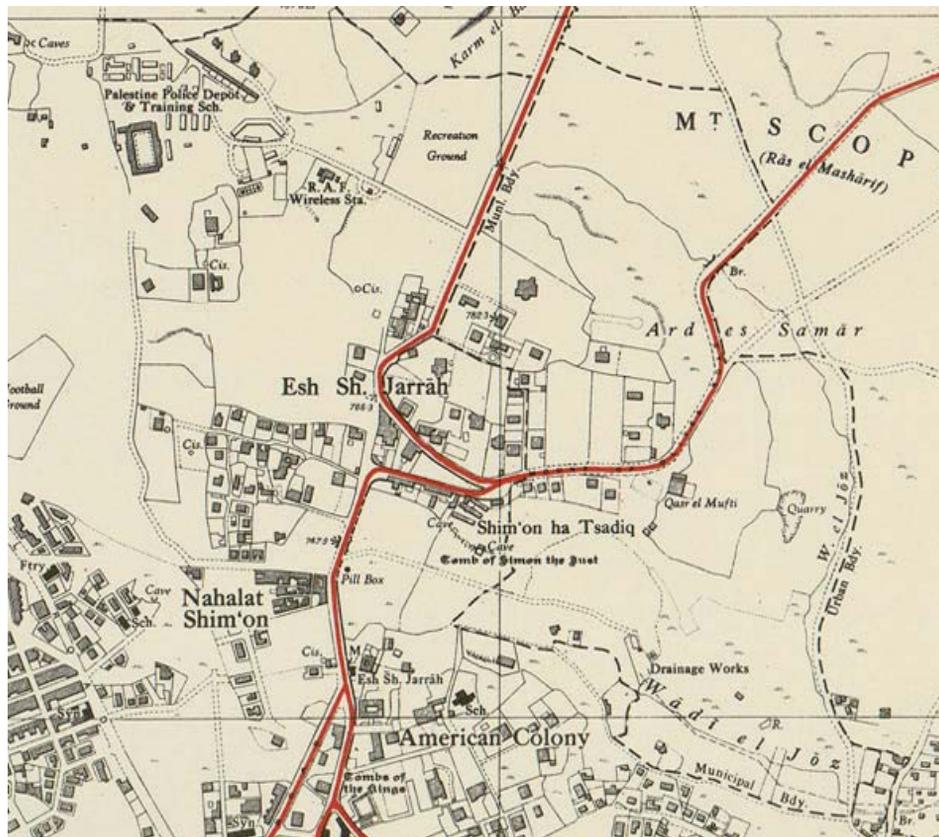
לפעולת התיישבות זו יש השלכות אסטרטגיות אפשריות על מדינת-ישראל ומחיר מדיני שישראל עלולה לשלם במספר תחומים: פתיחת תיקי 1948 בסוגיה של השבת רכוש שהיה בבעלות פלסטינים לפני 1948; כבילת ידי הממשלה במשא ומתן להסדרי-שלום עתידיים; פוטנציאל ליצירת חסם נוסף במשא ומתן המדיני על עתיד ירושלים; הוספת נדבך אפשרי לשחיקת הלגיטימיות של מדינת-ישראל (ושליטתה בירושלים) בקרב הקהילה הבינלאומית; אפשרות לסיכון האינטרסים של ישראל בשכונות היהודיות שנבנו מעבר לקו הירוק; ערעור מעמדה של ישראל באגן ההיסטורי של ירושלים; יצירת מוקדי-חיכוך ומתחים חברתיים בירושלים ופגיעה אפשרית בתדמיתה של העיר.

אין זה סביר שהשלכות אלו על האינטרסים של ישראל ייווצרו כתוצאה מפעולות של גופים פרטיים, מבלי שהממשלה תבחן את משמעותן ותעמוד על חשיבותן. ראוי שהממשלה תגבש מדיניות ברורה כלפי התופעה של התיישבות יהודית בלב שכונות ערביות, תוך נתינת הדעת להשלכותיה של התיישבות זו כפי שתוארו במסמך זה. כפי שהצגנו במסמך יש בידי הממשלה הכלים לפעול, במידה שתמצא לנכון וזאת בהתאם לסמכויותיה גם בהינתן הפסיקה הקיימת של בתי המשפט בתחום דיני הקניין.

נספחים

1. תצ"א של שכונת "שיחי-גיראח" ומתחם "שמעון הצדיק" ואתרים מרכזיים בשכונה
2. מפה מתקופת המנדט הבריטי של שכונת "שיחי גיראח" ושכונת "שמעון הצדיק", 1947
3. תמונה משיחי-גיראח בתקופת מלחמת העולם הראשונה
4. מפה עם השכונות במערב-ירושלים בהן היה רוב ערבי עד 1948 וטבלת שטחים ובתים בשכונות בעלות רוב ערבי במערב-ירושלים עד 1948, על-פי ד"ר עדנאן עבד אל-ראזק
5. הסכם בין אונר"א לירדן על הקמת שיכון הפליטים בשיחי-גיראח
6. מתחם שיכון הפליטים שהקים אונר"א בשכונת שיחי-גיראח ושלווה בתים של משפחות פלסטיניות שפוננו (משפחות אל-כורד, ע'אוי וחסאן)
7. חוזה השכירות של הדיירים הפלסטינים במתחם שיכון הפליטים
8. קבר "שמעון הצדיק"
9. מערת "הסנהדרין הקטנה"
10. "מערת הרמב"ן"/מע'ארת אל-נקטה
11. הכולל במתחם "שמעון הצדיק"
12. מסגד שיחי-גיראח
13. "האורינט האוס" (הווילה שהקים אסמאעיל ביי אל-חוסייני)
14. וילת אסעאף אל-נשאשיבי
15. מלון שפרד
16. אמריקן קולוני (הווילה של רבאח אפנדי אל-חוסייני)
17. הכניסה למתחם "שמעון הצדיק" בשכונת שיחי-גיראח
18. אנדרטה לקורבנות שיירת הר הצופים
19. טבלה מסכמת של ההתיישבות היהודית בשכונות ערביות במזרח-ירושלים

נספח 2: מפה מתקופת המנדט הבריטי של שכונת "שיח'-ג'ראח"
ושכונת "שמעון הצדיק", 1947

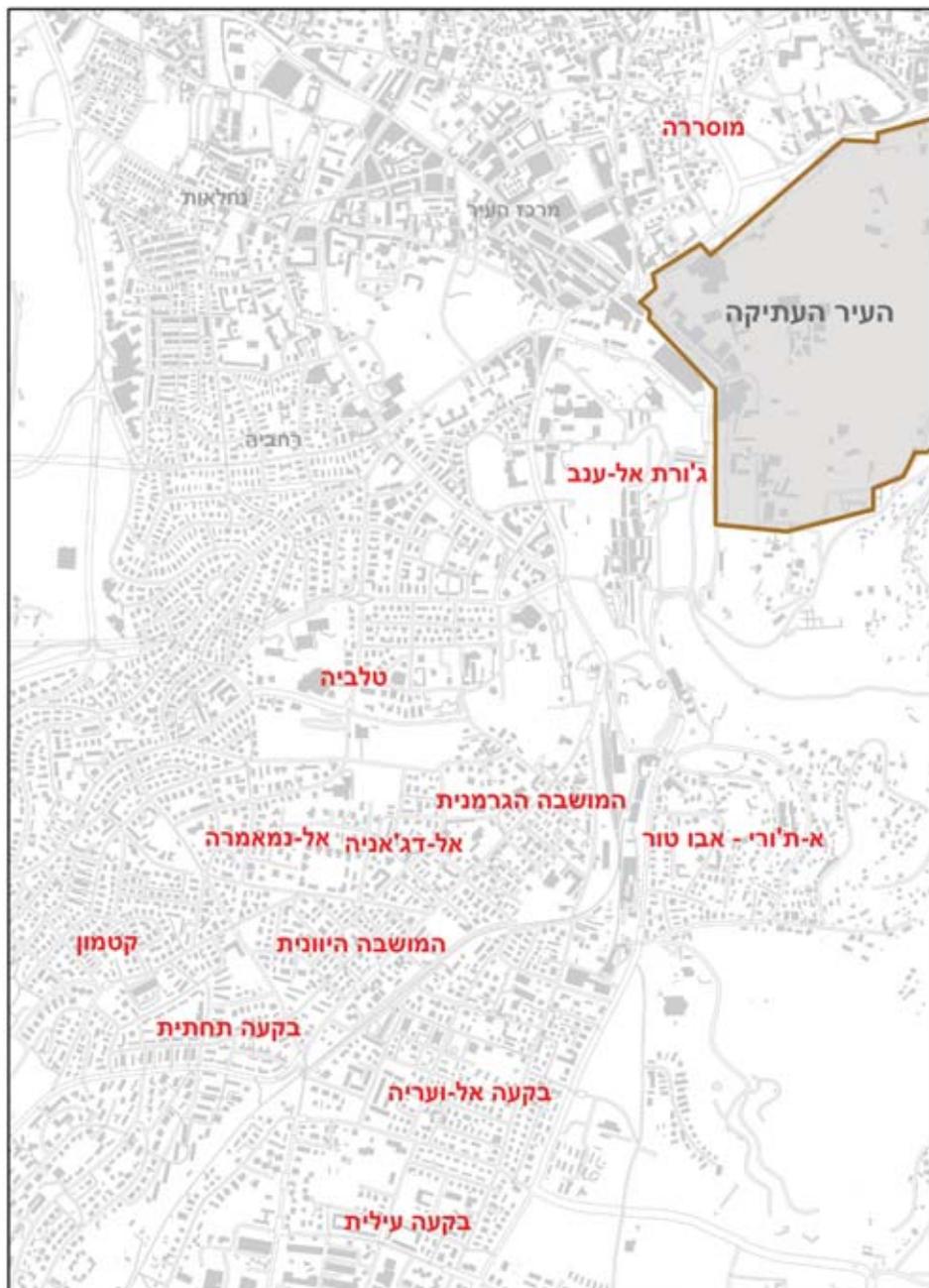

נספח 3: תמונה משיח'-ג'ראח בתקופת מלחמת העולם הראשונה

מתוך האתר: <http://www.palestineremembered.com>

נספח 4: מפה עם השכונות במערב-ירושלים בהן היה רוב ערבי עד 1948

**שטחים ובתים בשכונות בעלות רוב ערבי במערב-ירושלים עד 1948,
על-פי ד"ר עדנאן עבד אל-ראזק**

מספר הבתים	שטח בבעלות ערבית בשכונה (בדונמים, מספר מעוגל, מעובד מהמקור)	שם השכונה (שכונות ערביות בהן רוב השטח או כולו היה בבעלות ערבית)
143	1,232	בקעה עלית (אזור שכונת תלפיות)
102	290	בקעה תחתית (סמוך לשכונת קטמון)
224	571	קטמון
63	54	המושבה היוונית
45	218	אל-נמארה (בין המושבה הגרמנית לקטמון)
85	133	אל-דג'אניה (סמוך למושבה הגרמנית)
44	107	המושבה הגרמנית
177	1,001	בקעה אל-ועריה (אזור דרך חברון ושכונת גאולים)
101	355	א-ת'ורי (אבו-טור)
67	482	טלבייה
54	60	גירת אל-ענב (אזור חוצות היוצר, בין החומה המערבית לשכונת ימין-משה וממילא)
1,105	4,503	סה"כ

הערה: הנתונים מובאים לצורכי המחשת היקף הבעיה מבלי לקבוע את אמיתותם או מידת דיוקם.

נספח 5: הסכם בין אונר"א לירדן על הקמת שיכון הפליטים בשיח' ג'ראח

AGREEMENT BETWEEN
THE HASHEMITE KINGDOM OF JORDAN
AND
THE UNITED NATIONS RELIEF AND WORKS AGENCY FOR
PALESTINE REFUGEES IN THE NEAR EAST
FOR
AN URBAN HOUSING PROJECT AT
SHEIKH JARRAH QUARTER, JERUSALEM

Project No. J/UH/102

WHEREAS the Hashemite Kingdom of Jordan (hereinafter referred to as the Government) and the United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (hereinafter referred to as the Agency) have entered into a programme agreement for the provision of rehabilitation and self-support opportunities for refugees now in receipt of United Nations relief; and,

WHEREAS it has become evident that there exist a large number of small entrepreneurs, tradesmen, and office workers who by virtue of their employment have become partially self-supporting but while making comparatively adequate income are paying high rents, the saving of which would constitute sufficient addition to their income to warrant their removal from the Agency relief rolls;

IT IS HEREBY agreed between the Government represented by His Excellency the Minister of Development on the one part, and the Agency represented by the U.N.R.W.A Representative to Jordan on the other part, that a project be undertaken to provide housing accommodation for twenty eight families in Jerusalem in accordance with the following provisions:-

I. DESCRIPTION OF PROJECT

1. An urban housing project consisting of housing accommodation for twenty eight families now in receipt of Agency relief will be undertaken as a means of enabling these refugees through savings in rent to become self-supporting members of the community.
2. Two single and thirteen twin housing units will be constructed in the Sheikh Jarrah Quarter of Jerusalem on formerly Jewish property leased by the Custodian of Enemy Property to the Ministry of Development, for the purpose of this project.
3. Each refugee family participating in the project will conclude a lease agreement as set out in Appendix II.
4. A nominal rent of one Jordan Dinar per year shall be paid to the lessor which is the Ministry of Economy and Development (hereinafter referred to as the Ministry) by each refugee family to be used to cover maintenance expenses or other charges connected with improvements made to the project by the Ministry.

رئيس ديوان وزارة الأشغال والتعمير

طبق الاصل

5. Each dwelling unit will provide a covered area of 60 square meters consisting of two rooms plus a small entrance, kitchen and lavatory with sanitary conveniences. The unit will be constructed of coursed masonry backed with concrete and with reinforced concrete roof. A dwelling site of a minimum of 350 square meter will be provided for each house.
6. Domestic water will be provided from the municipal mains which run adjacent to the building site permitting the equipment of each dwelling unit with four running points. Drainage will be connected to the municipal main sewage system.
7. Each dwelling unit will be equipped with an internal lighting system with one lighting point in each room but no provision will be made for connection to the municipal mains under this project agreement. Extension of exterior lines to each housing unit may be undertaken at either the joint or single expense of the tenant and the municipal electric company.
8. The building site is located 200 meters east of the main Ramallah-Jerusalem road so no special access roads will be constructed at this time. The Jerusalem Municipality has completed designing for access roads of approximately 600 meters which it plans to construct at its expense at the earliest possible opportunity.

II. PLAN OF OPERATIONS

1. The selection of refugee families for the project shall be undertaken by the Administrative and Technical Staff of the Ministry of Development operating under the general authority of the Government Central Committee for the Regulation of Agriculture, Housing, and Industry. The Agency shall be represented in the Selection Committee by a representative possessing powers equal to those of the other members of the Committee. Selection shall be by unanimous vote of the Committee.
2. The following principles shall obtain in the selection of families as project beneficiaries:
 - (a) Only refugee families who are valid recipients of Agency relief at the time of selection and entry into the project shall be chosen.
 - (b) Refugee families shall be selected from employed refugees in possession of a regular income but whose present net income is insufficient to render the family self-supporting without the benefit of savings in rent which will result from the provision of a housing unit under this project agreement.
 - (c) Refugee families shall be chosen from those most likely on the basis of reports of their past conduct and their general reputation to be citizens of good behavior and to maintain

طبعة الاصل

their houses and land plots in clean and attractive condition in conformance with requirements and standards set by the Municipality.

- (d) The number of refugees per family shall be not less than four and not more than eight, with an average per dwelling unit of not less than six.
- (e) Whenever possible and within the limits set by the above principles of selection, refugee tenants shall be chosen from those presently residing in Jerusalem and districts adjacent to the housing site.

3. The period of lease shall be initially three years and three months, which period shall be considered a probationary period, in accordance with the terms and conditions of the lease agreement attached as Appendix II.

If after the lapse of the said three years and three months, the tenant shall have fulfilled all the terms and conditions of the lease agreement to the satisfaction of the lessor, he shall have the right to renew the lease agreement on the same terms and conditions as are set out in Appendix II except that the period of lease shall be 30 years less three months from the date of such renewal, which shall in turn be renewable for a further period thereafter of 33 years, at the option of the tenant subject to the same terms and conditions.

III. REMOVAL OF REFUGEE BENEFICIARIES FROM UNITED NATIONS RELIEF

1. It is agreed that the provision of housing under the terms of this agreement will enable each refugee family participating in the project to become self-supporting within a period of not more than three months from the date of the family's entry into the house.

2. The issue of United Nations relief to families participating in this project shall be terminated by the Agency not later than three months following the signature of the lease agreement above referred to as Appendix II.

3. His Excellency the Minister of Development shall furnish the UNRWA Representative, Jordan with the names and ration card numbers of the selected refugee families, together with the dates of their entry into the housing units so that appropriate arrangements may be made to terminate United Nations relief following the agreed upon interval.

4. Prior to selection, eligibility with respect to valid ration entitlement of applicants will be referred to the Agency for verification. In no case will entry of the project beneficiaries to the housing units for purposes of occupancy be permitted prior to the transmittal to the Agency of the names and ration card numbers of the beneficiary families and written confirmation by the Agency of bona fide refugee status.

طبق الاصل

5. The number of refugees to be removed from Agency relief rolls as a result of funds furnished under the terms of this agreement shall be not less than one hundred and sixty eight.

IV. ADMINISTRATION AND FINANCING

1. The execution of this project shall be under the authority of the Ministry of Development and the administrative responsibility of the Director of the Administrative and Technical Staff, operating under the principles and procedures set down in Section I, sub sections 2 and 3 of the Addendum to the Project Agreement for that Staff (Project J/RE/112) signed and dated 25 March 1954. Any problem arising during or after the execution of the project shall fall under the administrative responsibility of the Ministry.

2. The Agency will make available from the \$ 11 million self-support fund a sum not to exceed \$ 55,636.- (or its equivalent in Jordan Dinars) for the purpose of executing this project in accordance with the attached budget estimates detailed in Appendix I.

3. The assets created by this project agreement shall be vested in the project beneficiaries in accordance with the terms of the Tenants' Lease Agreement attached as Appendix II.

4. All employment connected with or arising out of the execution of this project shall, whenever possible, be given to refugees currently in receipt of Agency relief and in accordance with the general provisions (and specific provisions where they apply) of the standard Agency clause for contract labour attached as Appendix III.

5. Supplies, equipment and material for the project may be purchased or issued by the Agency as required, on behalf of the Director of the Administrative and Technical Staff.

6. Agency funds will be made available to the Ministry of Finance for the Ministry of Development for the purpose of implementing this project and shall be expended only for the purposes set forth in this Project Agreement.

7. All net savings of funds and the value of stores and equipment remaining upon completion of this project shall be recredited to the \$ 11 million dollar refugee self-support fund. Any balance of allotments held by the Ministry of Finance upon completion of this project shall be refundable to the Agency.

V. LEGAL ASPECTS

All legal aspects protecting the rights and privileges of the several parties concerned are established by signature of the concerned parties to this Project Agreement and by the Tenants' Lease Agreement attached as Appendix II. It is declared and confirmed that the lease agreement above referred to attached as Appendix II is made without any reference to or relation with Regulation No. 3 of 1952, "Regulation for the Development of Agriculture, Industry and Housing for the year 1952".

طبق الاصل
رئيس بيان وزارة الاشغال والتعمير
5/...

IN WITNESS WHEREOF, the parties hereto have caused this Project Agreement to be approved by their duly authorised representatives at Amman, Jordan, on 16th November 1954.

On behalf of the Hashemite
Kingdom of Jordan.

(Sgd) Khajoussi El-Khairy
FIRST DEPT. OF DEVELOPMENT

On behalf of the United Nations
Relief and Works Agency for
Palestine Refugees in the Near
East.

(Sgd) W. T. Clark
UNRWA REPRESENTATIVE,
JORDAN

طابق الاصل
رئيس د. المين وزارة الانشاء والتعمير
1954/7/16

Stencil No. 345/54

נספח 6: מתחם שיכון הפליטים שהקים אונר"א בשכונת שיח' - ג' ארץ
ושלושה בתים של משפחות פלסטיניות שפוננו (משפחות אל-כורד,
ע'אוי וחאנון)

נספח 7: חוזה השכירות של הדיירים הפלסטינים במתחם שיכון הפליטים

اتفاقية وحدات سكن
التي سيج - باللد

لقد تم الاتفاق في هذا اليوم الثالث من شهر تموز سنة 1956 فيما بين وزير الاشغال والتعمير (المسما فيها بعد بالوزير) فيق اول صبن السيد (المسما فيها بعد بالاستاذ) المسمى ثاني على تاجبير واستشاري وحدة السكن المزمعة في حقله الذي يطلح بالقرية جبر والمشار اليها باسم (بالمقار) البالغة مساحتها () مترا مربعا والمثبت في الدارفة تحت رقم () لسنة ثلاث سنوات تبدأ في من اليوم ارجول من شهر اول سنة 1956 وتتقضى في اليوم الثماني عشر من شهر ايلول سنة 1959 مع كافة تراخيصها من ارضياتها صدهم وبنائها سواء الموصولة وصلا تاما في البداية والنهاية المحفورة في وزارة الاشغال والتعمير بالبنار سنوي قدره () لثما تدفع كما هو بين ادناه

(أ) يتعهد المستأجر بمسئولية

(ب) ان يدين حفارة على ضريبة الاراضي والمستلقات واثمان المياه ايجارا سنويا قدره () لثما تدفع بحد مرور ثلاثة اشهر من تاريخ توقيع هذا الاتفاق

(ج) ان يحفظ المقار اتملا واثارها طيلة مدة الايجاره في حالة جيدة باستثناء الاستهلاك العادي من الاستعمال والاشغال الناشئة عن حوادث خارج عن طوئه .

(د) ان يتحمل العقار لسكته وسنن المراد حالته تقسط .

(هـ) ان يدفع جميع هرايب الحثونه والموثد الحثويه وان يخضع لتأفة الاضر والالتامة التي تسرى على عقار من نوعه في القدر او ما يسرى عليه من مثل ذلك في المستقبل .

(و) ان لا يبيد اية ابنية او يبدل تغييرات او زيادات في المأجور ما لم يحصل على موافقة الوزير الختية وفي حالة اقامة اية ابنية او ايجار تغييرات او زيادات كمنهه يلزم ان يكون وفقا لخرائط ورسوم يصدرها طيفا ومنهه بالبلدية ولا يكون الموجه مسؤولا عن الصاريف التي يتحملها المستأجر فيما يتعلق بمثل هذه التسليمات والتغييرات .

(ز) كما وأنه لا يحق للمستأجر ان يطالب بتجوير مثل هذه العنماره عند نسخ الاجار او ايجاره من المأجور .

(ح) ان يسمح للمؤجر او من ينوب عنه بتفتيش المأجور في الاوقات والطرق المشروحة طيلة مدة الايجار .

- ولقد تمتد كل من الفريقين بموجب هذا الأمر ما يلي :-
- (١) يعتبر توقيع المستأجر على هذا العقد اعترافاً منه بأنه تسلم العقار فعلاً .
 - (٢) مدة الايجار ثلاث سنوات تبدأ من يوم الثلاثاء الاخير الأول من تاريخ توقيع الانفاق .
 - (٣) لا يحق للمستأجر أو أي فرد من أفراد عائلته ان يتنازل عن أي حق من حقوق الايجار لأي شخصاً اخر غير زوجته الشرعية وذلك بمجرد توقيع ورثته من بعده كما انه لا يحسب له ان يرضى الوحد لا بقسمة ثالث .
 - (٤) ان لا يقع المستأجر بأي صل يخل بالامن العام وحسن الاخلاق او بصلحة الميراثين .
 - (٥) يتوجب على مستأجر كل وحدة ان ينشئ وحدة حول وحدته الاموال الذي يوافق بمسبب الاعتراض عند تفويض الوحد باسم مستأجراً بعد مرور السنوات الثلاث .
 - (٦) يجوز للمؤجر استعادة المأجور من المستأجر في حالة تكرار مخالفات المستأجر بشرط هذا الاتفاق بعد اذاره خطياً ثلاث مرات على ان لا تقل المدة التي تعمل الانسحاب من الاخر شهراً واحداً وفي هذه الحالة لا يحق له المطالبة بأي تعويضاً واسترهاب ان ما كان دفعه من اجور .
 - (٧) يضمن المستأجر طيلة مدة الايجار اي امر يحدث في المأجور نتيجة اصابه وبمسبب تربة المرور بمسبب موزارة الانشاء والتعمير الذي يعتبر لوارده قطعياً بعد اقراره بموافقة المؤجر .
 - (٨) تقطع بطلانة مؤمن المستأجر وانوار عائلته بعد مرور الاثني عشر الاول التي تسبق سنوات الايجار .
 - (٩) اذا اخطى المستأجر المأجور في أي وقت من الاوقات ولاي سبب كان بما في ذلك العودة الى مكان اقامته الاصلي في فلسطين فيعاد المأجور الى الحكومة ولا يحسب للمستأجر المطالبة بأي مبلغ كان قد دفعه من الاجور .
 - (١٠) اذا اضطر المستأجر لاسباب قاهرة ان يتحرك جعل اقامته لفترة من الزمن وجب عليه الحصول على موافقة وزارة الانشاء والتعمير على ذلك .
 - (١١) بعد ان يكون المستأجر قد تام بجميع شروط هذا الاتفاق وتبع الوثائق المستأجر ساعد في بناء مجتمع الوحد وتفويض ملكية المأجور الى المستأجر مجاناً .
 - (١٢) ان هذا الاتفاق لا يؤثر بأي شكل من الاشكال على حقوق المستأجر في عودته الى وطنه الاصلي (فلسطين) وفي أي ترميزين مثلثاته فيما او على اية حقوق سياسيين او اقتصاديه وغيرها من الحقوق التي يمتد بها المستأجر حقاً له ويترتب في ممارستها في أي وقت شاء .
- وأشاراً بهذا قد وتمح كل من الفريقين على هذا الانفاق .

عزق ايلي
المؤجر

عزق نانسو
المستأجر

נספח 8: קבר "שמעון הצדיק"

נספח 9: מערת "הסנהדרין הקטנה"

נספח 10: "מערת הרמב"ן"/מע'ארת אל-נקטה

נספח 11: הכולל במתחם "שמעון הצדיק"

נספח 13: "האורינט האוס" (הווילה שהקים אסמאעיל ביי אל-חוסייני)

נספח 14: וילת אסעאף אל-נשאשיבי

נספח 15: מלון שפרד

נספח 16: אמריקן קולוני (הווילה של רבאח אפנדי אל-חוסייני)

נספח 17: הכניסה למתחם "שמעון הצדיק" בשכונת שיח' ג' ארח

נספח 18: אנדרטה לקורבנות שיירת הדסה

**נספח 19: טבלה מסכמת של ההתיישבות היהודית בשכונות ערביות
במזרח-ירושלים**

התיישבות יהודית בפועל והתיישבות מתוכננת	שכונה ערבית
<p align="center">מתחם "שמעון הצדיק"</p> <p>כיום מתגוררות במקום 18 משפחות ושני רווקים. באוגוסט 2008 הגישה "נחלת שמעון אינטרנשיונל" תכנית (תב"ע 12705) שמטרתה בנייה של 200 יחידות-דיור והריסת המבנים הפלסטיניים הקיימים במקום.¹</p>	שיחי-ג'ראח
<p align="center">מלון "שפרד"</p> <p>השטח נרכש ב-1985. ב-2010 התקבל אישור סופי לתכנית לבניית 20 יחידות-דיור. התכנית הוגשה ע"י חברת "סי-אנד-אם פרופרטי" שבבעלות ארוין מוסקוביץ. נגזזה תכנית נוספת לבניית עוד 90 יחידות-דיור.²</p>	
<p>תכניות-מגירה נוספות: תכנית לפינוי משפחות פלסטיניות באום-הארון ובנייה של יחידות-דיור במקום;³ תכנית להקמת מרכז כינוסים "בית-אמנה", תכנית לבניית מבנה לישיבת "אור-שמח" ואפשרות לבנייה במתחם "כרם אל-מופת".</p>	
<p align="center">עיר דויד</p> <p>ההתיישבות היהודית בסילוואן החלה ב-1991 בהנהגת עמותת אלע"ד. כיום מתגוררות בשכונה כ-70 משפחות יהודיות.⁴</p>	סילוואן
<p align="center">בית יהונתן</p> <p>בניין בן שבע קומות לשבע משפחות. נבנה ללא אישור עבור עמותת "עטרת-כוהנים". בית המשפט המחוזי בירושלים הורה לפנות את הדירים ולאטום את הבניין.⁵</p>	
<p>אתרי התיישבות נוספים: "בית הדבש", "בית הטירה" (בית עבאסי), בית הכנסת התימני.⁶</p>	
<p align="center">"בית החושן", "בית אורות"</p> <p>בינואר 2010 אושרה תכנית לבניית 24 יחידות-דיור ב"בית אורות".⁷ קיים גם אתר התיישבות יהודי במתחם בית הקברות בהר הזיתים.⁸</p>	א-טור / הר הזיתים

התיישבות יהודית בפועל והתיישבות מתוכננת	שכונה ערבית
<p>"נוף ציון" בשלב הראשון של הפרויקט נבנו 90 יחידות-דיור. כיום מתגוררות במקום כ-15 משפחות. בנובמבר 2009 הונחה אבן-פינה להרחבה נוספת. תכנית הפרויקט (שלבים א, ב, ג) כוללת שכונה של כ-400 יחידות-דיור, מרכז מסחרי ומלון.⁹</p>	<p>ג'בל מופבר / ערב א-סוואחרה</p>
<p>"באמונה" פרויקט של חברת "באמונה" המיועד לציבור הדתי-לאומי. תכנית לבניית כ-60 יחידות-דיור בשלושה מבנים. הפרויקט מכונה "ארמון הנצי"ב", ע"ש הרב נפתלי צבי יהודה ברלין זצ"ל.¹⁰</p>	
<p>"קדמת ציון" כיום מתגוררות במקום מספר משפחות יהודיות. משנת 2000 נעשים מאמצים לקדם תכנית להקמת שכונה שתכלול 230 יחידות-דיור.¹¹</p>	<p>אבו-דיס</p>
<p>"מעלה הזיתים" ההתיישבות במקום החלה ב-1997. כיום גרות במתחם כ-50 משפחות ונבנות עוד כ-60 יחידות-דיור.¹²</p>	<p>ראס אל-עמוד</p>
<p>"מעלה דויד" ב-2008 הגיש "ועד העדה הבוכרית" תכנית לבניית כ-100 יחידות-דיור (בשבעה מבנים) במתחם שבו שכן בעבר מטה משטרת מחוז ש"י. על פי התכנית יוקם גשר שיחבר בין "מעלה דויד" לבין "מעלה הזיתים".¹³</p>	
<p>"שער ציון" תכנית-מגירה להקמת שכונה בת 2,000 יחידות-דיור.¹⁴</p>	<p>ענאתא</p>
<p>ההתיישבות היהודית ברובע המוסלמי החלה בשנות ה-80. כיום יש בו כ-80 משפחות ו-500 תלמידי-ישיבה.</p>	<p>הרובע המוסלמי והרובע הנוצרי</p>

- ¹ ראו בהקשר זה: ע. אלדר, "ביהמ"ש: פלסטינים יפנו בתיהם בשיח-גיראח", *הארץ*, 18.5.2009; מ. רפפורט, "עמותת ימין מתכננת להקים שכונה יהודית נוספת במזרח-ירושלים", *הארץ*, 29.1.2008.
- ² נ. חסון וב. רביד, "אושרה הבנייה במלון שפרד בשכונת מזרח-ירושלים", *הארץ*, 24.3.2010. ראו גם: עיריית ירושלים, הודעה לעיתונות: התייחסות עיריית ירושלים למתחם מלון שפרד, 19 ביולי 2009.
- ³ ע. מניב, "הסערה הבאה? בית ערבי עשוי להיהרס לטובת מגורי יהודים", *זמן ירושלים*, 23.7.2010; נ. חסון, "פסיקה חדשה של העליון מאפשרת לפנות עשרות משפחות נוספות משיח-גיראח", *הארץ*, 28.9.2010.
- ⁴ ר. מדזיני, "מזרח-ירושלים הבנויה: היכן חבוי העימות הבא?", *Ynet*, 20.11.2009.
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3808016,00.html>
- ⁵ מ. רפפורט, "אפליה מתקנת", *הארץ*, 12.6.2007; נ. חסון, "נדחתה עתירת הדיירים לא לאטום את בית היונתן שבשכונת סילוואן במזרח-ירושלים", *הארץ*, 25.5.2010.
- ⁶ נ. חסון, "בית כנסת תימני בלב הקסבה של סילוואן", *הארץ*, 24.6.2010; נ. חסון, "מצור ממושך על יהודי סילוואן", *הארץ*, 17.3.2010.
- ⁷ י. אטינגר, "עיריית-ירושלים אישרה להקים ארבעה בניינים חדשים בשיבת בית אורות במזרח העיר", *הארץ*, 5.1.2010; ש. ירושלמי, "חלוקת ירושלים: לטוב או לרע – בלתי אפשרית", *NRG*, 25.7.2009.
- ⁸ נ. שרגאי, "גם בתוך בית הקברות העתיק בהר הזיתים הוקם מאוזן", *הארץ*, 3.4.2003.
- ⁹ נ. חסון, "הונחה אבן פינה להרחבת שכונת "נוף ציון" במזרח-ירושלים", *הארץ*, 18.11.2009; ג. ימין, "נוף ציון: תושבי חוץ קנו 30 דירות ב-9 מיליון דולר", *גלובס*, 20.3.2005. א. שאולי, "בעלי דיגל: אם בעלי האג"ח יפעלו בהיגיון – הם יראו כספם", *גלובס*, 22.7.2010; ר. מדזיני, "מזרח-ירושלים הבנויה: היכן חבוי העימות הבא?", *Ynet*, 20.11.2009.
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3808016,00.html>
<http://www.nofzion.co.il/defaultHe.asp>
- ¹⁰ ראו: <http://www.kipa.co.il/bemuna/project.asp?id=53>
- ע. אלדר, "התנחלות חדשה מוקמת בשכונה פלסטינית במזרח-ירושלים", *הארץ*, 27.4.2009.
- ¹¹ ש. ירושלמי, "חלוקת ירושלים: לטוב או לרע – בלתי אפשרית", *NRG*, 25.7.2009.
ר. מדזיני, "מזרח-ירושלים הבנויה: היכן חבוי העימות הבא?", *Ynet*, 20.11.2009.
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3808016,00.html>
- ע. אלדר, "עיריית-ירושלים הקפידה ששכונה יהודית במזרח העיר", *הארץ*, 25.3.2009.
"מתחדש הישוב ב'קדמת ציון' שבמזרח-ירושלים", *ערן*, 7, 3.5.2004.
<http://www.inn.co.il/News/News.aspx/77622>
- ¹² ש. ירושלמי, "חלוקת ירושלים: לטוב או לרע – בלתי אפשרית", *NRG*, 25.7.2009.
- ¹³ ר. מדזיני, "מזרח-ירושלים הבנויה: היכן חבוי העימות הבא?", *Ynet*, 20.11.2009.
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3808016,00.html>
- ע. אלדר, "המשטרה מפנה את המטה במזרח-ירושלים, עמותות הימין נכנסות", *הארץ*, 28.4.2008.
- ¹⁴ ר. מדזיני, "מזרח-ירושלים הבנויה: היכן חבוי העימות הבא?", *Ynet*, 20.11.2009.
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3808016,00.html>
- נ. חסון, "תכנית חדשה תהפוך את ההתנחלות בראס אל-עמוד לגדולה במזרח-ירושלים", *הארץ*, 23.8.2009.